

Zempléni Múzsza

TÁRSADALOMTUDOMÁNYI ÉS KULTURÁLIS FOLYÓIRAT XIII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM 2013. TÉL

A Honvéd Férfikar hangversenyei

Magyar Tudományos Akadémia Díszterme

2014. február 07. 19 óra
Német romantikus művek
Vezényel: Matthias Brauer

2014. március 07. 19 óra
Kortárs férfikari művek
Vezényel: Riederauer Richárd

Karigazgató: Strausz Kálmán

Támogató:

nka
Nemzeti Kulturális Alap

Társzervező:

Akadémiai Klub
Egyesület

**HONVÉD
EGYÜTTES**

www.honvedart.hu

Sárospataki Református Kollégium Alapítvány

Támogassa a Kollégiumot Alapítványunk közreműködésével!

- tanulmányi ösztöndíjak gimnáziumi tanulók és teológus hallgatók részére
- kutatói és PhD-ösztöndíjak folyósítása
- kulturális és sportprogramok, iskolai rendezvények támogatása
- iskolai kiadványok (pl. Refirka, Tablók könyve) támogatása

Tegyen velünk együtt az öregdiákok és a Kollégium kapcsolatának erősítéséért!

- öregdiák honlap fejlesztése (www.patakidiak.hu – keresse meg régi diáktársait fényképek, tablók, címtár segítségével és tájékozódjon az iskola jelenlegi helyzetéről!)
- Öregdiák Vendégház üzemeltetése (Bertalan-ház, 3950 Sárospatak, Kazinczy u. 40., tel: 06-20-324-0432)
- öregdiákok céladományainak, hagyatékainak kezelése

Segítse velünk együtt a "pataki szellemiség" megmaradását!

- saját kiadványok készítése (pl. anekdotakincs, Pataki diákok az 1956-os forradalomban stb.)
- vezetőképző tábor szervezése gimnáziumi diákvezetőknek
- részvétel a Kollégium igazgatótanácsának munkájában

Kérjük, támogassa Ön is a Sárospataki Református Kollégium Alapítványt, amelynek Alapító Okirat szerinti célja, hogy szellemi és anyagi alapokat gyűjtsön a Sárospataki Református Kollégium kiemelkedő szintű működéséhez, amellyel a közel öt évszázados intézmény továbbra is a magyar reformátusság, az egész magyarság, az európaiság, valamint az egyetemes emberiség ügyét szolgálja.

Kuratóriumunk minden tagja pataki öregdiák. Közhasznúsági jelentéseink nyilvánosak, az interneten megtekinthetők.

Kérjük, keressen Ön is bennünket, hogy segíthessünk!

Székhely: 3950 Sárospatak, Rákóczi út 1.

Levelezési cím: 1255 Budapest, Pf. 72.

E-mail: srk_alapitvany@yahoo.co.uk

Honlap: <http://www.srka.hu>

Adószám: 19070520-1-05

Számlaszám: K&H Bank 10409015-50485253-57531007

400 Ft

Czoch Gábor

Kassa az európai migrációs folyamatokban (1781–1848)

Kassa, Kaschau, Košice: a 19. század közepén a magyar királyság északkeleti régiójának központja igazi többnemzetiségű, multikulturális város volt; magyar, német, illetve szlovák elnevezése lakosainak három korabeli meghatározó etnikai csoportjára utal, akik mellett azonban még számos további népcsoport képviselőit is megtaláljuk a lakosság körében.¹ A népesség vegyes etnikai összetétele egyrészt egészen a város középkori történetére nyúlik vissza, hiszen a Kassa magját képező települést a 13. században minden bizonnyal a király hívására betelepülő német hospesek alapították, akikhez később magyar, illetve szláv és más etnikumú lakosság is csatlakozott.² A multietnikus jelleget a későbbiekben még tovább erősítette a városba irányuló bevándorlás a soknemzetiségű királyság határain belülről, de a határokon túlról is.

A bevándorlás elemzése a megfelelő források hiányában azonban komoly akadályokba ütközik. Úgy gondolom, hogy részletesebb vizsgálatára először igazából csak a 18. század végétől kezdődő időszakra vonatkozóan lehet kísérletet tenni, köszönhetően a mind rendszeresebbé váló állami és helyhatósági szintű statisztikai adatgyűjtő tevékenységnek. A jelen dolgozat a 18. század utolsó harmadától a 19. század közepéig terjedő időszakot elemzi. Rögtön hozzá kell azonban tennünk, hogy a jelenlegi ismereteink alapján a korabeli bevándorlók *összességére* kiterjedően földrajzi származási helyük, társadalmi összetételük pontosabb meghatározására ebben a korszakban sincsen mód. A kutató a különböző források kombinálásával csupán a bevándorlás egyes aspektusaira következtethet, ugyanakkor rendelkezésére állnak olyan források, amelyek bár csak a bevándorlók egyes csoportjaira vonatkoznak, de rájuk nézve részletesebb elemzést tesznek lehetővé. A feltárható részletek alapján ugyanakkor kísérlet tehető bizonyos feltételezések megfogalmazására az egészre vonatkozóan is. Ahhoz mindenképpen elégséges mennyiségű adat áll a rendelkezésre, hogy megkíséreljünk képet alkotni arról, miként kapcsolódott Kassa városa a korabeli európai migrációs folyamatokba.

A bevándorlás mértékének, illetve a városi népesség növekedésében játszott szerepének közelebbi meghatározásához mindenekelett természetesen a demográfiai viszonyokról, pontosabban a népesség számának és a természetes népmozgalomnak az alakulásáról kell tájékozódnunk.³ A város népességének növekedését részletesebben a 18. század végétől követhetjük nyomon. A kiinduló pontot a II. József-féle népszámlálás nyújtja, amely 7590 főt mutatott ki. Ezt követően pedig, 1788-tól a városi hatóság által évente végrehajtott lélekösszeírások majdnem hiánytalanul fennmaradt sorozata jelenti e tekintetben az első számú forrást. Ezek elsősorban a városi vezetés informálására, és adózási célból készültek. Az utolsó ilyen összeírást 1847 folyamán hajtották végre, amely szerint ekkor 14959 lakosa volt Kassának. A népességnövekedés üteme természetesen

1 tudomány és társadalom

nem volt egyenletes. Az ezeryolcszázhuszas évek közepéig, erős évenkénti ingadozással, enyhe emelkedést mutat, a harmincas évek elején visszaesik (döntően az 1831. évi kolerajárvány következtében), de a harmincas évek közepétől ismét emelkedni kezd a lakosság száma, majd a növekedés a negyvenes években felgyorsul. A bevándorlásnak a népességnövekedésben játszott szerepét a természetes népmozgalomra vonatkozó adataink igazolják. A népesség száma úgy emelkedik ugyanis közel kétszeresére a 18. század utolsó harmada és a 19. század közepe között, hogy a lakosság nagy többségét kitevő katolikusok között (a korszakban arányuk végig 80% felett alakult) összességében természetes fogyást rögzíthetünk, vagyis a gyarapodás döntően a betelepülésnek volt köszönhető.

A Kassára betelepülő népesség etnikai, társadalmi összetételéről, illetve a bevándorlók földrajzi származási helyéről azonban a lélekösszeírások külön adatokkal nem szolgálnak. Az egyedüli kivételt e tekintetben a zsidó népesség jelenti, amennyiben a zsidóknak a városba költözését lehetővé tevő 1840. évi törvény elfogadását követően a zsidó háztartások összetételére vonatkozó adatok – a keresztény népességtől külön szerkesztve – a városi lélekösszeírásokban is megjelentek (származási helyüket azonban nem tüntették fel). Ezek alapján egyrészt megállapíthatjuk, hogy a zömében terménykereskedéssel foglalkozó zsidóság betelepülése elsősorban a belvárosi területekre összpontosult, másfelől pedig igen komoly ütemben indult meg, hiszen míg a városi tanács szerint 1840 előtt csak három zsidó élt a városban, 1847-ben már 650, 1851-ben pedig 729 zsidó lakost írtak össze. Ez a robbanásszerű növekedés különösen azért is figyelemre méltó, mert a városi adminisztráció mindent elkövetett a zsidó betelepülés megakadályozására. Az tehát, hogy a század közepére mégis a városi lakosságnak már a negyedik legnagyobb népcsoportját – a teljes népesség közel 6%-át – alkották, az többek között Kassa vonzerjét, kedvező gazdasági lehetőségeit mutatja.⁴

Ha a lélekösszeírások adatait kombináljuk az 1850/51-es országos osztrák katonai népszámlálás kassai adataival, a bevándorló szlovák népességre vonatkozóan tudunk még közvetve bizonyos következtetésekre jutni. Ezek szerint a szlovákság aránya a belvárosban (lényegében a korábban falakkal övezett terület) csupán az ottani honos lakosság 10%-át tette ki, szemben a külvárosokkal, ahol ők alkották a döntő többséget – arányuk mindhárom külvárosban meghaladta az ottani honos népesség kétharmadát. A lélekösszeírások azt mutatják, hogy a 19. század első felében a népesség növekedése a külvárosokban jóval jelentősebb volt, mint az intra muros területen, vagyis, a tömeges bevándorlás elsősorban a külvárosokra irányult, amely mögött ezek szerint elsősorban a szlovákság nagyobb arányú betelepődése állt. Mindezek alapján azt a következtetést is megfogalmazhatjuk, hogy a vizsgált időszakban a Kassára irányuló tömeges bevándorlás egyik legfontosabb forrását a várostól elsősorban északra fekvő, döntően szlovák nyelvterület népessége jelentette.

Részletesebben is elemezhetjük azonban a bevándorlók származási helyét és társadalmi összetételét azok esetében, akik Kassára betelepülve sikerrel pályáztak a városi polgárjog megszerzésére. A kassai adminisztráció ugyanis részletes nyilvántartást vezetett a polgárrá fogadott személyekről. Az itt vizsgált korszakra vonatkozó adatok az úgynevezett *Liber neoconciuium* utolsó, az 1781-es évvel induló kötetében található.⁵ A regiszter a polgárrá fogadott személy nevén kívül 1848-ig feltünteti az új polgár vallását, foglalkozását, származási helyét, és gyakran utalást találunk a családi állapotára is.

A magyar királyságban – egészen a rendi kiváltságokat eltörlő 1848-as forradalomig – jogi értelemben polgárnak csak azok a személyek számítottak, akik elnyerték valamelyik szabad királyi városi ranggal rendelkező település – ilyen volt Kassa is – polgárjogát. A polgárjog elnyerésének feltételeit az egyes városok szigorú feltételekhez kötötték, a városnak tehát korántsem mindenki lehetett teljes jogú polgára. Csakis törvényes születésű, jó magaviseletű, valamely keresztény felekezethez tartozó és megfelelő vagyonnal rendelkező férfi pályázhatott sikerrel erre.⁶ A polgárjog elnyerése a szigorú feltételeken túl ráadásul komoly anyagi áldozatokkal is járt. A polgárság felvételekor ugyanis a kiváltságban részesülő személynek egyszeri adót, úgynevezett polgártaksát kellett fizetnie, amelyhez további kiadások is társultak, mint az önkéntesnek mondott, de a gyakorlatban kötelezően elvárt adomány a városi tűzvédelmi felszerelésekre, illetve a polgári kórház javára, továbbá a 19. század elején felállított polgári őrseregben való, minden egészségileg alkalmas polgár számára kötelező szolgálathoz szükséges egyenruha és fegyverzet költségei. A polgári taksát egyébként az új polgár származása és foglalkozása szerint eltérően állapították meg. A legkedvezőbb tarifát (6 forintot) azok fizethették, akik maguk is helybéli polgárcsaládból származtak; a nem helybéli polgári származású céhes kézművesek, boltos kereskedők, akik a korabeli szóhasználatnál „polgári foglalkozást” űztek, 12 forintot, míg az összes többi új polgár 50 forintot volt köteles fizetni. Összehasonlításképpen, egy városi hajdúnak az éves fizetése az 1840-es években 40 forint volt, számára tehát, ha polgár kívánt lenni, az ehhez szükséges egyszeri kiadások meghaladták volna az éves fizetését.

A komoly anyagi áldozatokat követelő polgárjog elnyerése azért lehetett fontos, mert ezáltal az illető stabilizálhatta helyzetét a városi társadalmon belül, és jogot nyert arra, hogy részt vegyen a város politikai életében, amiből a nem polgárjogú lakosság ki volt zárva. A Kassán komoly megélhetési forrást jelentő borkimérést, továbbá a kézműves műhely nyitásának engedélyezését, a boltos kereskedés folytatását a városi vezetés szintén a polgárjog elnyeréséhez kötötte. Míg a borkimérés egészen 1848-ig polgári kiváltság maradt, a 18. század végétől, a kassai vezetés tiltó intézkedései ellenére, mind több kontár, vagyis céhen kívül dolgozó kézműves, polgárjoggal nem rendelkező árus, terménykereskedő jelent meg a városban, és számuk a 19. század első évtizedei folyamán, más városokhoz hasonlóan, növekedett, így a polgárság monopolisztikus helyzete az iparűzés és kereskedés területén mind komolyabb csorbát szenvedett.

Mindennek eredményeként a 18. század végén már a városi népesség nagyobbik részét a polgárjoggal nem rendelkezők alkották. A polgárjogúak aránya a 19. század első felében a teljes lakosság mintegy 6% körül alakult, és családtagjaikkal együtt számolva is csak hozzávetőlegesen a teljes népesség 20%-a körül lehetett. Saját kassai kutatásaim alapján úgy látszik, hogy a rendi társadalomnak az 1848-as forradalmat megelőző hosszabb és fokozatos átalakulásával párhuzamosan megváltozott a városi polgárjog korábbi tartalma és jelentősége: mindinkább a városi elithez való tartozást fejezte ki, és a polgárjogúakat a 19. század első felében egyre inkább a városi társadalom vagyonosabb csoportjával azonosíthatjuk, még ha nem is fedték le teljes egészében a városban élő leggazdagabbak összességét.⁷ Miközben csökkentek a polgárjog gyakorlati előnyei, a kiváltság továbbra is társadalmi presztízst biztosított. Az újonnan polgárrá váló személyekre vonatkozó adatok elemzésével tehát korántsem a tömeges bevándorlásról (1781 és 1848 közötti időszakban évente átlagosan mintegy 35 személyt fogadtak polgárrá),

1 tudomány és társadalom

hanem csupán ennek a vagyonosabb, és jogilag meghatározható rétegnek a földrajzi eredetéről, társadalmi összetételéről kapunk képet.

Ha az egész időszakra vonatkozóan nézzük a polgárrá fogadottak területi származási helyének megoszlását, azt látjuk, hogy nem meglepő módon a relatív többséget a helybeli születésűek alkották (40%), illetve a városhoz közelebb eső területekről, vagyis Abaujból, illetve a vele szomszédos vármegyékből származók (30%). Figyelemre méltó azonban, hogy a nem helybeli születésű polgárok között a Magyarország Kassától távolabb eső területeiről érkezők közel azonos arányban (10%) vannak azokkal, akik valamely osztrák örökös tartományból vándoroltak be a városba (9%), és nem sokkal marad el mögöttük az a csoport sem, amelyik a birodalom határain túlról érkezett (7%). Ha pedig egybe számítjuk a szűkebb értelemben vett magyar királyság határain kívülről jövőket, az ő arányuk több mint másfélszerese azokénak, akik a magyar királyságnak a Kassával távolabb eső területeiről származtak.

A nem kassai születésű polgárok származási helyének megoszlását természetesen nem azonosíthatjuk automatikusan a városba irányuló bevándorlás egészének földrajzi megoszlásával. A rendelkezésre álló források alapján azonban okkal feltételezhetjük, hogy nagyon jelentős eltérések nem lehettek a kettő között, vagyis a polgárookra vonatkozó adatok alapján közelítőleg felrajzolható a város migrációs vonzáskörzete.

A bevándorlás elsődleges forrását jelentő Kassához közelebb eső területeken túlról érkező polgárok (összesen 249 fő) származási helyének vizsgálata azt sugallja, hogy a város a magyar királyságon belülről elsősorban egy tőle északkeletől az északnyugati határig kiterjedő félköríves területéről vonzott bevándorlókat (183 fő). A polgárok származási helyének összetétele ennél jóval kisebb arányú, de még számottevő mennyiségű bevándorlóra utal továbbá az ország középső területeiről (47 fő), elsősorban a centrális helyzetű Pest megyéből (24 fő). Ez utóbbiak döntő részét a Budáról (6 fő) és Pestről (12 fő) betelepülők alkották. A déli részekről ezzel szemben csak néhány betelepülőt regisztrálhatunk (16 fő). A magyar királysággal perszonálunióban levő Horvátországból érkezőt a polgárok között a vizsgált több mint hatvan év során csupán kettőt, míg a magyar koronához tartozó, de a Habsburgok által 1690-től a magyar közigazgatástól különválasztva, önálló tartományként igazgatott Erdélyből származót mindössze tizennyolcat találtunk.

Az örökös tartományokból jövő polgárok származási helyének részletesebb elemzése azt mutatja, hogy relatív többségük valamely osztrák tartományból (39%) illetve Csehországból (31%) jött, tőlük jelentősebben elmaradva a harmadik helyen a morvaországiakat (13%), majd a galíciaiakat (7%), illetve az itáliai tartományokból (6%) jövőket találjuk. Arányukat tekintve külön is ki kell emelni a bécsi származású polgárokat, akik önmagukban az örökös tartományokból jövők mintegy 15%-át tették ki, de meg kell említeni a prágaiakat is a maguk közel 6%-os arányával.

A birodalom határain kívülről érkezők származási helyének földrajzi megoszlása az egykori német-római birodalom területéről érkezők döntő többségét jelzi: ők alkotják az összes birodalmon túlról betelepülő polgár mintegy háromnegyedét. Közülük is kiemelkedik Poroszország, illetve tőle alig elmaradva Bajorország, míg a harmadik helyen, az első kettőtől azonban jelentősebben leszakadva, Szászországot találjuk. A döntően német ajkú területekről érkezők aránya azonban még ennél is nagyobb, hiszen ide számíthatjuk egyrészt a Svájcban érkezőket (az összes külföldi 5%-a), továbbá, részben legalábbis a vizsgált időszakban a legnagyobb részében Poroszországhoz tartozó, szintén jelentős

német ajkú lakossággal rendelkező történelmi régióból, Sziléziából jövőket, akik a külföldi származású kassai polgárok mintegy 10%-át tették ki. Ezzel megegyező arányban voltak egyébként azok is, akik az egykori lengyel királyság egyéb területeiről vándoroltak Kassára. A betelepülők a legkülönfélébb méretű településekről érkeztek, köztük olyan jelentős európai városokból is, mint például Berlin, Drezda, Göttingen, Heidelberg, Krakko, Königsberg, Lipcse, Luxemburg, Magdeburg, Nürnberg, Varsó.

A magyar királyság határain túlról érkezők foglalkozási megoszlása arra utal, hogy legnagyobb részük valamely kézműipari foglalkozást űzött, az összesen 366 főből kézműves 61%, kereskedő 13%, szellemi foglalkozású 7%, agrárfoglalkozású 1%, egyéb 7%, ismeretlen 11%. A kereskedelemről, valamely szellemi foglalkozásból élők jóval kisebb arányban voltak tehát közöttük, az agrárszektorhoz sorolhatók száma pedig elenyésző volt. Az utóbbiakat egyébként kivétel nélkül kertészként regisztrálták a polgárkönyvben. Az „egyéb” kategóriájába sorolhatók döntően két foglalkozást űztek: nagyobbik részük zenész, illetve fogadós, a többi kávéfőző volt.

Bár ismerünk példát arra, hogy egy külföldi bevándorló a betelepülésekor egyből és sikerrel pályázott a városi polgárjogra, a polgárjog elnyerése és a betelepülés között természetesen akár több év is eltelhetett, vagyis a polgárság elnyerésekor rögzített foglalkozás nem feltétlenül volt azonos azzal, amit a bevándorló a városba érkezésekor űzött. Van azonban egy olyan forráscsoport, ami ha olyan szisztematikus statisztikai elemzésre nem is alkalmas, mint az új polgárokról rendelkezésre álló regiszter, de mintavételi lehetőséget ad arra, hogy a külföldi bevándorlókról közvetlenül is információt szerezzünk.

Ez a forrás a 19. század elején elsősorban a hadsereg utánpótlása céljából elrendelt országos *Conscriptio Populares Ignobilium*, vagyis a nem nemes népesség összeírásának sorozata. A kormányzat szándékai szerint ez egy rendszeresen megismételt adatfelvételt jelentett volna, amelyben az egyes helyhatóságoknak a kiváltsággal nem rendelkező, vagyis adóköteles népesség számbavétele mellett a természetes szaporodásra és a vándorlásra vonatkozó adatokat is meg kellett volna adniuk. Csakhogy ezeket az adatfelvételeket mind a vármegyék, mind a városok csak részlegesen, pontatlanul és nem minden évben végezték el, ráadásul a forrásanyag is hiányosan maradt fent.⁸ A Helytartótanácsnak, mint a legfőbb magyarországi kormány szervnek felterjesztendő kimutatások közül az első kassai vonatkozású 1810-ből maradt fenn, és csak az örökös tartományokból bevándorlókat sorolja fel. Ezt követően 1816-tól rendszertelenül, több éves kihagyásokkal maradtak fenn kimutatások a birodalom határain kívülről, illetve az örökös tartományokból Kassára bevándorolt személyekről, úgy azonban, hogy 1825-től alkalmanként már a Kassáról az ország határain túlra elvándorolt személyekről is külön jegyzéket készítettek.

E forrás megbízhatóságát nincs módunk ellenőrizni. Kérdés, hogy a városi adminisztráció mennyire volt pontos a kimutatások elkészítésekor, de az is, hogy a tudta nélkül a jegyzékekben szereplőkön túl még hányan érkeztek Kassára az ország határain kívülről, illetve, hányan hagyták el az országot anélkül, hogy erről a város vezetése tudomást szerzett volna. Mindenesetre, hivatalosan mind a városba telepedéshez, valamely foglalkozás űzéséhez, mind a külföldre távozáshoz, útlevel, vándorkönyv kiadásához, szükség volt a hatósági engedélyre. E kimutatásokat ezért elsősorban nem arra kívánjuk használni, hogy belőlük kiindulva megpróbáljuk pontosabban számszerűsíteni a várost érintő külföldi vándormozgalmat méretét. Egyrészt arra adnak lehetőséget, hogy Kassá-

1 tudomány és társadalom

nak az európai migrációs folyamatokba kapcsolódását ne csak a befogadás, hanem a kibocsátás szempontjából is figyelembe vegyük, másrészt pedig a polgárokra vonatkozó adatokkal összevetve segítségükkel kiegészíthetjük az ismereteinket a külföldi bevándorlásról.

A részletesebb elemzés érdekében egy olyan mintát választottam, amikor három évre folyamatosan fennmaradtak mind a bevándorlásra, mind a kivándorlásra vonatkozó kimutatások, ezek az 1841, 1842 és 1843-as évek voltak. A jegyzékek a vándorló személy származási helyét, illetve a kivándorlás célpontját, továbbá a vallását, foglalkozását, életkorát, családi állapotát és azt tüntették fel, hogy milyen hivatalos papír (útlevelé, vándorkönyv) birtokában utazott. A tüzetesebb vizsgálatból az is kiderül, hogy mind a kivándorlók, mind a bevándorlók listáján egyik évről a másikra több azonos személy is szerepel, az összeírók csak az életkorukra vonatkozó adatot módosították értelemszerűen, vagyis nem arról volt szó, hogy évente csupán az újonnan érkezőket, távozókat rögzítették, hanem egyfajta nyilvántartásként is kezelték e kimutatásokat az elvándoroltakról, illetve a határon túlról betelepülőkről.⁹

Mindenesetre, a külföldi bevándorlók foglalkozási megoszlása lényegében hasonló a polgárrá vált személyekéhez: a mintában szereplő birodalmi határon túlról érkező 59 személy közül egy pincér és egy kocsmáros kivételével az összes valamiféle iparos, kézműves foglalkozást űzött, míg az örökös tartományokból jövő 86 személy között egy kereskedőnek, egy litteratusnak és hat pincérnek jelölt személyt találunk, a többi szintén iparos, kézműves. A betelepülők (mindkét csoportot egybevéve) nagy része mesterlegény volt, vándorkönyvvel érkezett. Többségük (49%) 20-30 év közötti férfi, de a harminc feletti is (39%) komoly arányban voltak köztük jelen, miközben a 20 év alattiak csupán 11%-ot tettek ki. Házast mindössze öt főt találunk közöttük. Mindez arra utal, hogy ezeknek a betelepülőknél egy jelentős része Kassára már nem csupán a mesterség kitanulása érdekében érkezhetett, hanem abban a reményben, hogy itt talán tartós megélhetést talál, önálló egzisztenciát teremthet. A származási helyük megoszlása mind az örökös tartományokból, mind a birodalmon túlról érkezők esetében hasonló a polgároknál tapasztaltakhoz: egyfelől döntő részben a német fejedelemségek, illetve a lengyel területek, másfelől az osztrák tartományok és a cseh-morva területek adták a legtöbb bevándorlót. Ez pedig megerősíti azt a feltételezésünket, hogy a polgárok származási helyének megoszlása megközelítőleg felrajzolhatja a város migrációs vonzáskörzetét.

A hároméves mintánkban összesen 27 Kassáról az országhatáron túlra vándorolt személy szerepel. Egy Bécsbe távozott „*medicinae alumnus*” illetve egy Vicenzába vándorolt „*auditor*” foglalkozásának jelöltön kívül a többiek mind iparosok, kézművesek és közülük csak hármat nem jelölnek mesterlegénynek. Kormegoszlásuk némiképp eltér a betelepülőkéitől, mivel a legfiatalabb 20, a legidősebb 32 éves, és harminc feletti csupán négy akadt köztük, sőt a többségük (18 fő) 25 évnél fiatalabb. Vagyis, esetükben inkább elképzelhető, hogy a kötelező vándorlás keretében, a mesterség végleges kitanulása érdekében távoztak a városból. Kilenc főnél a kassai adminisztráció azt jegyezte fel, hogy tartózkodási helye ismeretlen, egy tartózkodási helyét nem sikerült azonosítanom. Az így maradt, vizsgálható 17 főből a birodalom határán túlra hatan mentek, köztük a legtávolabbra, Londonba, egy ékszerműves vetődött. A célállomások között találjuk még Munchent, Frankfurtot, Kasselt és Varsót, illetve a már említett Vicenzát. A relatív többséget a Bécsbe távozókat adják (7 fő), mellettük még 1 fő Linzbe, végül pedig 1 fő az örökös

tartományként jelölt Erdély fővárosába, Kolozsvárra vándorolt. A Kassáról induló kivándorlás ezek szerint tehát nagyjából hasonló irányokat rajzol ki, mint amit a bevándorlásnál tapasztalhattunk.

Egy nemrég végzett országos adatgyűjtésem segítségével arra is lehetőségünk van, hogy a külföldi származású kassai polgárok arányát összehasonlítsuk a korabeli Magyarország más városainak hasonló mutatóival. Ez a vizsgálat az 1848-as forradalmat megelőző ötéves időszakra irányult, amelyben a források lehetőségei szerint az összes magyarországi szabad királyi város polgárságának összetételét kutattam.¹⁰ A vizsgálható városok közül az 1843-1847 között polgárrá fogadott személyek sorában a külföldiek aránya csupán ötnél haladta meg a kassait, amely erre az ötéves időszakra 4%-ot tesz ki. Sorrendben: Pest (9%), Pozsony (8%), Sopron (8%), Nagyszombat (6%), Győr (5%). Az ország tényleges fővárosává, gazdasági központjává ebben az időszakban váló Pesten kívül ezek mind az ország északnyugati határaihoz közel fekvő városok. Ugyanakkor a Kassától délkeletre fekvő, és nála jóval népesebb nagy regionális központban, Debrecenben újonnan polgárrá válók között ebben az időszakban csupán egyetlen külföldit találunk. Meg kell jegyezni, hogy az idézett arányok Pest kivételével lényegében csak néhány főt takarnak, de e mutató véleményem szerint mégis figyelemre méltó a városoknak a külföldiekre gyakorolt vonzása közötti különbségek tekintetében, és összességében arra engednek következtetni, hogy Kassa a magyarországi városok között valóban a külföldről bevándorlók egyik kiemelten kedvelt magyarországi célpontja volt.

Mivel magyarázhatjuk ezt? Az egyik kézenfekvő ok bizonyára a város nyelvi viszonyaiban keresendő. Mind a német ajkúak, mind a valamely szláv nyelven beszélő bevándorlók itt a hétköznapi kommunikációban jóval kevesebb nehézségbe ütközhetnek, mint például a túlnyomó többségében magyar ajkú Debrecenben. Nem kevésbé fontos tényező volt az is, hogy a korabeli Kassa, bár tízezer körüli népességével magyarországi viszonylatban is csak középvárosnak minősült, de gazdaságát, központi funkcióit tekintve (megyeszékhely, püspöki székhely, országos oktatási igazgatási központ) az ország egyik legfontosabb városa volt, és országos összehasonlításban az egyik legnagyobb piaci vonzókörzettel rendelkezett. A bevándorlás szempontjából nem mellékes kedvező fekvése, jó megközelíthetősége sem. Kassát érintette ugyanis az egyik legfontosabb és a korszak viszonyai között legjobban kiépített országos főútvonal, miközben a 19. század elején a magyarországi városok mintegy 80%-a nem rendelkezett ilyen elsőrendű útkapcsolattal.¹¹ Mindezek mellett a különböző városi szolgáltatások színvonala és tegyük hozzá, Kassa külső megjelenése is komoly vonzerőt jelenthetett. Mindez a külföldi utazók Kassáról szóló beszámolóiban is tükröződik. A francia földrajztudós, François Sulpice Beudant 1818-as látogatása kapcsán úgy összegzi véleményét, hogy Kassa, mint Felső-Magyarország legfontosabb városa mindennel rendelkezik, amely az ott tartózkodást kellemessé teheti.¹² Az angol utazó, John Paget pedig így ír 1835-ös utazása kapcsán a városról: „All the usual consequences of the diffusion of wealth are visible here; handsome houses, well-stocked shops, a good casino, a theatre, and pleasant promenades are among the outward signs”.¹³

Nem valószínű persze, hogy a külföldről bevándorlók e kedvező képet festő leírások ismeretében igyekeztek volna Kassára. Sokakat talán a véletlen vetett ide, és a kedvező tapasztalatok, a megélhetési esélyek miatt döntöttek aztán a tartós letelepedés mellett, de

1 tudomány és társadalom

persze voltak olyanok is, akik számára Kassa vándorlásuknak csak egy állomását jelentette, innen vagy továbbmentek, vagy visszatértek szülőhelyükre. Igen komoly szerepe lehetett azonban azoknak a szóban, vagy levelezéssel terjedő információknak, kommunikációs csatornáknak, rokoni-ismerősi kapcsolatokból szövődő hálózatoknak, amelyeken keresztül Kassától sok száz, sőt ezer kilométerekre is eljuthatott a város neve, az itteni megélhetési lehetőségekről szóló hírek. Az európai migrációs folyamatokban mind befogadóként, mind pedig kibocsátóként aktívan részt vevő Kassát így Európa tőle sok száz, sőt ezer kilométerre fekvő vidékeihez számos olyan szál kapcsolta, amelyek a maguk teljességében a ma történése számára jórészt rejtve maradnak és csupán néhány nyom utal létezésükre, ezért sokszor nem is kapnak kellő figyelmet, pedig történelmi jelentőségük elvitathatatlan. Ezek a szálak ugyanis Európa legkülönbözőbb területeit ténylegesen összekötő erőt jelentenek, mert személyes tapasztalatokra, ezernyi hétköznapi emberi kapcsolatra épülnek.

(A tanulmány az OTKA 83731. sz. „A magyarországi szabad királyi városok polgársága a 18. század közepétől a 19. század közepéig” című kutatási programja támogatásával készült.)

Jegyzetek

¹ A városi lakosság nemzetiségi összetételéről első alkalommal statisztikailag értékelhető, bár vitatható pontosságú információkat az 1850/51-ben az osztrák hatóságok katonai közreműködéssel végrehajtott népszámlálásának adatai tudósítanak. A hivatalosan közzétett népszámlálási eredmények Kassa lakosságának csak a mintegy 10185 főt kitevő – korabeli szóhasználattal – honos népességére vonatkoznak, miközben a tényleges népesség 13034 fő volt. A tényleges nemzetiségi összetételről már csak ezért sem tudunk képet alkotni. A honos népesség nemzetiségi megoszlásának arányai a közzétett adatok szerint mindenestre kerekítve 47% szlovák, 29% magyar és 16% német nemzetiségűt mutattak ki. Az összeírásnak közel teljességében fennmaradt egyéni íveinek vizsgálata alapján saját számításaim szerint a szlovákság és a németek aránya ennél néhány százalékkal alacsonyabb, a magyaroké némileg magasabb lehetett, de a nagyság szerinti sorrend e számok szerint sem változik. Lásd erről Czoch Gábor: „A városok szíverei” Tanulmányok Kassáról és a reformkori városokról. Pozsony, 2009. 149–164. o.

² Kassa középkori történetére összefoglalóan lásd például Wick Béla: Kassa története és műemlékei. Kassa, 1941; Abauj-Torna vármegye és Kassa. Szerk.: Borovszky Samu – Sziklay János. Magyarország vármegyéi és városai. I. Budapest, 1896.

³ A jelen írás keretei között csak vázlatos ismertetésre szorítkozhatunk. Részletesebben lásd erről Czoch Gábor: Városlakók és polgárok. Kassa társadalmi a XIX. század első felében. Kandidátusi értekezés. Budapest, 1997. A népesség alakulására vonatkozó adatok ismertetésénél az alábbiakban e korábbi munkámra támaszkodom.

⁴ Lásd Czoch Gábor: Városlakók és polgárok, i.m. illetve Csíki Tamás: Városi zsidóság Északkelet- és Kelet-Magyarországon. Budapest, 1999.

⁵ *Liber Neoconcivium. Archív Mesta Košice, supplementum H. III/2 Civ.3. A Liber neoconcivium 1781-től kezdődő kötetében szereplő adatok alapján személyi szintű adatbázist készítettem, az elemzés következő részében erre támaszkodom. Lásd erről még Czoch Gábor: A kassai polgárság származási és foglalkozási összetétele a Liber Neoconcivium alapján (1781–1848). In: Léptékváltó társadalomtörténet. Tanulmányok a 60 éves Benda Gyula tiszteletére. Szerk.: K. Horváth Zsolt – Lugosi András – Sohajda Ferenc. Budapest, 2003. 145-156. o.*

⁶ A polgárjog felvételére, illetve jelentőségére vonatkozóan korábbi kutatásaimra támaszkodom. Lásd Czoch Gábor: „A városok szíverek”, i. m. 94–148. o.

⁷ A rendi jogi értelemben vett polgárság felfogása mellett a polgárságot természetesen gazdasági szempontból, vagy kulturális értelemben is meghatározhatjuk. Éppen ennek a korszaknak az egyik izgalmas magyarországi társadalomtörténeti kérdése az, hogy vajon a jogi értelemben polgárnak bizonyulók köre mennyire azonos azokkal, akiket foglalkozásuk vagy életmódjuk szerint polgárnak minősíthetünk. E problémáról összefoglalóan lásd például Bácskai Vera: A régi és új polgárságról. In: Zsombékok. Középosztály és iskoláztatás Magyarországon a 19. század elejétől a 20. század közepéig. Szerk.: Kövér György. Budapest, 2006. 15–37. o.; illetve Czoch Gábor: „A városok szíverek”, i. m.

⁸ Erről lásd Thirring Gusztáv: Népesedésünk kútforrásai a múlt század első felében. Értekezések a társadalmi tudományok köréből. XII. kötet, 10. sz. Budapest, 1903. A felterjesztett jegyzékek a Magyar Nemzeti Levéltárban találhatóak, MNL OL C 53. F 14. jelzet alatt.

⁹ További kutatásokat igényelne, hogy a városi adminisztráció az esetleges polgárrá fogadáson túl milyen feltételek teljesülése mellett vett le valakit a külföldiek listájáról.

¹⁰ Erről lásd Czoch Gábor: Egy kutatás első tapasztalatai a magyarországi rendi polgárság társadalmi viszonyairól a 19. század első felében. Adatok a polgárság származáshegyéről. In: A város és társadalma. Tanulmányok Bácskai Vera tiszteletére. Szerk.: H. Németh István – Szívós Erika – Tóth Árpád. Budapest, 2011. 153–163. o. A vizsgálati minta a magyarországi szabad királyi városok mintegy felére terjed ki, de Temesvár kivételével az összes jelentősebb teljes jogú várost tartalmazza.

¹¹ Fazekas Csaba: Útviszonyok, úthálózat és városok a 18. század végi Magyarországon = Közlekedéstudományi Szemle, 1992. 8. szám, 308–318. o.

¹² François-Sulpice Beudant: Voyage minérologique et géologique en Hongrie pendant l'année 1818. Paris, 1822. II.t. 193–194. o.

¹³ John Paget: Hungary and Transylvania with remarks on their condition, social, Political and Economical. Philadelphia, 1850, 268. o.

(Szerkesztőségünk a Kassa története iránt érdeklődők figyelmébe ajánlja a Sátoralja-új helyben megjelenő Széphalom évkönyv 2013. évi kötetét, amelynek első fejezetében tucatnyi közlemény foglalkozik a város történelmi, irodalmi, művészeti- és művelődéstörténeti hagyományaival. Lásd: Széphalom. A Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve. 23. kötet. Szerkesztette: Kováts Dániel. Sátoraljaúj hely, 2013.)

Miklósi Márta

A kriminálandragógia Magyarországon a 20. század második felében

A második világháborút követő időszakban¹ Magyarországon a szovjet pedagógus, Anton Szemjonovics Makarenko által képviselt felfogás vált uralkodóvá.² Alapvetően fogadták el azt, hogy a bűncselekményt elkövető személyek különleges nevelést igényelnek, amelyet a szocialista neveléstudomány specifikus ága, a kriminálpedagógia látna el. Felfogásuk szerint a kriminálpedagógia feladata, hogy feltárja az elítéltek nevelésének törvényszerűségeit, elemezze a nevelési folyamat célkitűzéseit, tartalmát, módszereit és szervezeti formáit, adjon útmutatást a nevelési problémák helyes megoldásához.³ A kialakítandó specifikus nevelésmélet gyakorlati megvalósításának azonban maga a gyakorlat képezte legfőbb akadályát, ugyanis az állami vezetés a börtönügy felismert szakmai fejlesztéséhez szükséges gazdasági erőforrásokat nem biztosította, így nem kezdődhetett el a személyi és tárgyi feltételek korszerűsítése.⁴

Az 1945 utáni évtizedekben az ellentétes szemléleti változások, büntetőpolitikai koncepciók, szervezeti mozgások és az ország nehéz gazdasági helyzete volt meghatározó tényező a büntetés-végrehajtás fejlődésében.⁵ Az 1950-es években az átpolitizált büntetés-tan új tartalma a represszív prevenció lett. Az eltorzult igazságszolgáltatás az elítélteknek példátlan tömegét zúdította a börtönökre, emellett mindenkiel szemben egységes lett a büntetés-végrehajtás.⁶ Az ekkor kiépült diktatórikus rendszer keretei között a büntetés-végrehajtás egyszerre volt a bűnözés elleni harc és a politikai elnyomás eszköze.⁷ A sztálini büntetőpolitika a magyar börtönügy személyi és szervezeti feltételrendszerét is a saját követelményeihez igazította, így 1949-ben elvégezték a börtönök személyi állományának teljes cseréjét. Az új személyzetet nem előképzettség és szakmai rátermettség, hanem politikai megbízhatósági követelmények alapján választották ki. Ennek eredményeként a személyzet és az elítéltek politikai ellenfelekként álltak egymással szemben.⁸ Az egyházak, felekezetek működése 1950-ig folyamatos volt, ekkor egy igazságügy-miniszteri körrendelet megszüntette a börtönlelkészek tevékenységét.⁹

A büntetés-végrehajtási testület 1952-ben az igazságügy-miniszter felügyelete alól a belügyminiszter fennhatósága alá került, ezzel automatikusan együtt járt a katonai formások túlhangsúlyozása. A pönalizálás nagymértékű kiterjesztése, a korábbi magyar jogfejlődéstől idegen szellemű és szervezeti formájú büntetés-végrehajtás alakult ki, amely fokozatosan kikerült a társadalmi ellenőrzés alól, törvényessége fellazult.¹⁰ A túlzottan őrzés-centrikus nézetet éltette a rideg, gyakran igen durva, megalázó bánásmód. Az elítéltek megjavításának, nevelésének gondolata hosszú távra feledésbe merült.¹¹

Az 1950-es évek végének konszolidáltabb időszakában kísérletek történtek a fogva tartás emberi normáinak javítására. 1955-ben megjelent az első Büntetés-végrehajtási Szabályzat, amely jelentős előrelépés volt, de a szemléletet nem tudta megváltoztatni, mivel

maga is a régi szemléletben fogant. A jogszabály már szólt a nevelésről is, de a jogalkotó a hangsúlyt a biztonságos őrzésre és a munkáltatásra helyezte. A dokumentum részletesen szabályozta a fogvatartottak kötelességeit, azonban az elítéltek jogairól említést sem tett. A bánásmódot illetően kimondta ugyan, hogy a szocialista humanizmus elvének érvényesülnie kell, de ezt a kitételel nem volt képes a gyakorlatban elfogadtatni, alkalmazni. A személyzet tehernek és veszélyforrásnak érezte a humanizálási törekvéseket.¹²

A személyi kultusz időszakának (1949–1956) reakciós tudománypolitikája kizárta annak lehetőségét, hogy a büntetés-végrehajtási problémákkal a tudományos irodalom foglalkozzon. Egy sor tudomány művelését tiltották be, köztük a kriminál-tudományokat (kriminológia, kriminálpedagógia, kriminálandragógia, kriminálpszichológia). Ennek hátterében az állt, hogy a kriminológia a hatalom és a társadalom jelentős része számára kellemetlen jelenségekkel foglalkozik. Így többek között a jogi normákkal szembefordulókkal, a frusztrált, deprivált rétegekkel, társadalmi feszültségekkel, a büntető igazságszolgáltatás működési zavaraiival. A társadalom ezen árnyoldalaival nem minden hatalom hajlandó szembe nézni és különösen nem az autoriter rendszerek.¹³

Elvéve azonban már ebben az időszakban is találkozunk e terület művelőivel. S. Németh és Szentirmay „büntetettek pedagógiájá”-ról beszél, véleményük szerint ez a pedagógiai tudomány rendszerében foglal helyet és az általános pedagógia nevelélméletének alkalmazott ágának tekinthető, amely „A büntetőintézetekben folyó értelmi, erkölcsi, esztétikai és testi nevelés sajátos céljával, feladataival, elveivel, módszereivel foglalkozik, az elítélttel megjavítása és a szabad életbe való visszahelyezése érdekében”.¹⁴ Ruzsonyival egyetértve mi is azon az állásponton vagyunk, hogy ekkor még csak bátortalan kísérletek jelentek meg a kriminálpedagógia művelőinek munkáiban a tudományág definiálására vonatkozóan.¹⁵

A 8/1959. számú belügyminisztériumi utasítás a büntetés-végrehajtás feladatává tette, hogy a „letartóztatottak többségénél érje el, hogy bűncselekményét megbánja, legyen fegyelmezett és rendszerető, tartsa be a törvényeket, a szocialista társadalom együttélési szabályait, védje és óvja a társadalom tulajdonát, tisztelje a szocialista társadalmi rendet.” Ez a rendelkezés még diszkriminálta az „osztályidegen személyeket”, de emellett megteremtette az elítéltek nevelésének elvi-szervezeti feltételeit. A letartóztató intézetekben nevelési szolgálatot alakítottak ki, és előírták, hogy minden száz elítélt nevelésével egy nevelő foglalkozzon.¹⁶ Az elítéltek munkáltatását, nevelését fő eszközként deklarálták.

Az 1960-as évekre elfogadottá vált, hogy a kor bűnözése a szocialista viszonyokhoz kapcsolódó, elsősorban társadalmi tényezők által determinált jelenség. „A tények tehát azt bizonyítják, hogy a bűnözés nem idegen a szocialista társadalmi rendszertől, hanem a bűnözés létezése a szocialista társadalmi viszonyok között is szükségszerű társadalmi jelenség, ami nemcsak a kapitalizmus tudati maradványainak megnyilvánulása, hanem kapcsolatban van azokkal a társadalmi viszonyokkal is, amelyek még magukon viselik a kapitalizmus anyajegyeit”.¹⁷

Az 1960-as évek elejétől kriminológusok, szociológusok kezdték meg a börtönökben az empirikus kutatásokat, így többek között Szabó András, Molnár József, Huszár Tibor. A fellendülő tudományos (kriminológiai, szociológiai, pszichológiai) munkát illetően sajátos véleményen van Ruzsonyi és Lőrincz. Előbbi kritikusan azt hangsúlyozza, hogy a korszak általános nevelélméleti elveinek és módszereinek mechanikus alkalmazásától a szerzők többsége nem tudott elszakadni, holott ezt megkövetelte volna a zárt büntető intézetek

1 tudomány és társadalom

sajátos miliője.¹⁸ Az ekkoriban keletkezett kriminálpedagógiai jellegű tanulmányok még az elítéltek átnevelésével kapcsolatos elképzeléseket tükrözték.¹⁹ Lőrincz a gyakorlat felől közelít, nézete szerint a vizsgálatok, kutatások megállapításai jelentős hatást gyakoroltak a bűnözés elleni küzdelem támogatásában. Felhívták a figyelmet arra, hogy a bűnözés elleni küzdelemben már nem elegendő a szocializmus megszilárdulásában reménykedő rövidtávú tervezés, hanem az állami szervek hosszú távú, szakszerű fellépése indokolt. A hazai börtönügy jogi szabályozásának sürgető szükségletét az 1960-as évek politikai és állami vezetése akkor ismerte fel, amikor világossá vált, hogy a büntetés-végrehajtási tevékenység javításához hosszú távú, összehangolt, szabályozott, szakszerű fellépésre és erőfeszítésekre van szükség.²⁰ Ekkor szembesült először a politikai vezetés a magyar börtönügy korszakos elmaradottságával, így a börtönállapotok romlásával, a személyi állomány szakmai felkészületlenségével, a törvényi szintű szabályozottság hiányával.²¹ Ennek hatására felélenkült a börtönügy elméleti művelése, elismerték, hogy az átnevelésnek valós korlátai vannak, a szakirodalom elkezdte feltárni a zárt intézet tényleges hatásrendszerét. Az 1970-es évek közepéig a nyugati országokban a kriminológusok, a büntető igazságszolgáltatás és a büntetés-végrehajtás vezetői egyaránt „kezelési-nevelési célzatú” intézményeknek tekintették a börtönöket. Ez a filozófia – amely szerint a bűnelkövetők a pszichológia és a pedagógia legmodernebb eszközeivel megjavíthatók, mintegy meggyógyíthatók – a törvényhozók és a közvélemény számára egyaránt vonzó volt. Ha ugyanis az elkövetők a „tudományos nevelés” vagy a „klinikai kezelés” hatására a jövőben kisebb valószínűséggel követnek el bűncselekményeket, akkor a börtönrendszer társadalmi és gazdasági terhei érdemleges befektetések, ugyanakkor a megtorlás és az elrettentés mindenkor jelenlevő motívumai rokonszenves ideológiának tekinthetők. Azt hitték, ha a végsőkig finomítják az elítéltek differenciálását és klasszifikálását, a fogvatartottak egyéni szükségletek szerinti nevelését, kezelését, akkor előbb-utóbb véget vethetnek a visszaesésnek.²² A büntetés nevelő hatásának ellentmondásait bemutató tanulmányok, főképpen az intézeti tartózkodás átnevelésére alkalmatlan, sok esetben rövid időtartamát, a kriminálpedagógiai módszerek kidolgozatlanosságát, a szakszemélyzet professzionális felkészültségének hiányosságait, a szabadságelvonással járó személyiségkárosodásokat emelték ki.²³

A hatvanas évek közepéig nem beszélhetünk számottevő javulásról a büntetés-végrehajtásban. Kidolgozatlanok voltak az átnevelés elvei, módszerei, kulturálatlanok a börtönviszonyok. Nem volt megfelelő a differenciálás, és nem volt szilárd a végrehajtás elvi alapja.²⁴ Ezért volt jelentős esemény az Elnöki Tanács 1966. évi 21. számú törvényerejű rendelete, amellyel kihirdették első büntetés-végrehajtási kódexünket. A jogszabály részletesen meghatározta a szabadságvesztés és az előzetes letartóztatás végrehajtásának kérdéseit.²⁵ Az előkészítési munkálatok során a kriminológia elméleti reprezentánsainak (Fonyó Antal, Szabó András, Vermes Miklós) kodifikációs írásai a büntetés-végrehajtás tudományos szemléletének irányváltását jelezték.²⁶ A büntetés-végrehajtási kódex hozzájárult a klasszikus börtönt a modern börtöntől megkülönböztető fordulathoz, „az elítéltet a végrehajtás mélyen alávetett tárgyából annak alanyává emelte”.²⁷ Céljában, tartalmában, elveiben közelített az európai normákhoz, célként az elítéltek átnevelését tűzte ki. A büntetés-végrehajtás központi feladatává a nevelést tette, miniszteri indoklása azt írta elő, hogy az elítélt személyisége az átnevelési folyamat eredményeként át kell, hogy alakuljon, és szabadulása után törvénytisztelő állampolgárrá kell válnia.²⁸ A megközelítés

kiindulási alapja az a felfogás volt, hogy egyetlen fogvatartott sorsának javításáról sem szabad lemondani. A szemlélet viszont feltétel nélkül hitte, hogy a zárt intézeti kényszer-körülmények kedvező feltételeket teremtenek az elítéltek személyiségének átalakítására.²⁹ Az átnevelési ideológia a szocialista társadalom egy olyan rövid, derűs szakaszában született, amikor a büntetés-végrehajtási pedagógia magán viselte a „naiv pedagógiai optimizmus” jegyeit.³⁰ Lukács megfogalmazása szerint *„büntető jogpolitikánkat a pedagógiai optimizmus hatja át. Társadalmi rendszerünk alapjaiból, világnézeti és filozófiai felfogásunk lényegéből következik, hogy hiszünk az emberben, az egyén átnevelhetőségében még akkor is, ha a közvetlen tapasztalatok a pedagógiai optimizmusunkat nem mindenkor támasztják alá.”*³¹ Ez nem kizárólag a nevelés maximális hatékonyságába, eredményességébe vetett hitet jelentette, sokkal inkább arra a naivitásra vonatkozik, hogy *„egy idegen, elutasító közegben egy nevelő egyedül, elszigetelten, 80-200 főnyi elítéltet számláló csoportban, meghatározott idő alatt megvalósíthatja-e a végső célt, aminek köszönhetően a fogvatartottak többsége úgy érkezik a szabadulás pillanatához, hogy tökéletes belső meggyőződéssel vallja a bűn elkerülését, és rendelkezik mindazon feltételekkel, amelyek biztosítják a bűn ismételt elkövetésének elkerülését.”*³² Vagyis azt vallották, hogy a társintézeti kényszerkörülmények megfelelő módszerek mellett kedvező feltételeket teremtenek az elítéltek személyiségének alakítására.³³ Azonban az elvek gyakorlatba történő átültetése súlyos akadályokba ütközött, a tárgyi feltételek korszerűsítése nem kezdődött meg. Az elítéltek nevelésével foglalkozó szolgálat megjelenése a fogvatartottak őrzéséért, illetve munkáltatásáért felelős szakágazatok prioritását veszélyeztette. Az elsősorban az intézetek biztonságában és a fogvatartottak munkáltatásának gazdaságosságában érdekelt börtönszemélyzet tevékenységében így a másodlagos célok követése vált uralkodóvá.³⁴

Az 1970-es évek közepétől meginduló humanizációs folyamat a magyar börtönviszonyok európai irányultságú fejlődését segítette. Ebben külső és belső tényezők egyaránt ösztönzőnek bizonyultak. A helsinki értekezlettel meginduló közeledés a világrendszerek között az államok büntetési, büntetés-végrehajtási rendszereinek kultúráját, humánumát is a társadalom-diagnosztikai tényezők szintjére emelte. Ugyanakkor a szélesebb körök számára is megismerhetőbbé váltak az ENSZ által kimunkált (1955) és az Európa Tanács által kidolgozott (1973) ajánlások a korszerű börtönnormák tárgyában.³⁵

A hetvenes évek elejétől a börtönök személyzetének generációváltásával új, a korábnál jóval felkészültebb tisztii és tiszthelyettesi generáció állt szolgálatba, és az új nemzedék felkészültsége már lehetővé tette, hogy a hazai börtönügy fokozatosan megszabaduljon ideológiai terheitől. Az országos parancsnokságon és az intézetek élén 1975-ig megtörtént az 1956 után kinevezettek teljes generáció-váltása. A vezetői kiválasztás korábban döntően politikai megbízhatóságra építő dominanciáját a vezetőkkel szemben támasztott hármass – politikai, szakmai, vezetői – követelmény váltotta fel.³⁶ Ehhez a generációváltással járó lendületvételhez már hozzájárultak a megjelenő, tudományos igényű rendezett ismeretanyagok, amelyek a személyi állomány felkészítéséhez kapcsolódva elősegítették a fogvatartottakkal való bánásmód szakszerűségének javítását, a törvényességi elvek betartását.³⁷ A figyelem folyamatosan a reálisan megoldható ellentmondások felé fordult. A folyamat fontos állomása volt a humán segéderők, a pedagógusok és pszichológusok egyre szélesedő alkalmazása a büntetés-végrehajtásban, valamint a börtönügy tudományos kutatásának megkezdése.³⁸

1 tudomány és társadalom

Az 1970-es években számos jogszabály pontosította a bv. állomány tevékenységét, feladatkörét, munkavégzésének módját. Az MSZMP KB titkárságának 1972. február 28-án a büntetés-végrehajtási munka továbbfejlesztéséről hozott határozata fontos lépéseket tett a személyi állomány szakmai minőségének javítására.³⁹ A dokumentum felhívta a figyelmet a feltárt hiányosságokra, útmutatást adott azok felszámolásához és a büntetés-végrehajtás munkájának javítása érdekében megszabta a fejlesztés irányát, a korszerűsítés érdekében teendő intézkedéseket.⁴⁰ Erőfeszítések történtek a büntetés-végrehajtás „humán” funkciójának erősítésére is. Ennek érdekében 1972-től néhány pszichológus kezdte meg tevékenységét a büntetés-végrehajtási intézetekben, növelték a nevelők létszámát és kísérletek indultak a szakterület tudományos feltárására, különösen a kriminálpedagógia, a büntetés-végrehajtás pszichológia és a büntetés-végrehajtás jog területén. Mindez hozzájárult a büntetés-végrehajtási munka szakmai arculatának lassú kirajzolódásához.⁴¹

A korszak tudománypolitikusi korábban abból a hibás nézetből indultak ki, hogy a szocializmus építésének viszonyai között a kriminológiai tudományokra nincsen szükség, mert a bűnözés és általában a káros társadalmi jelenségek a szocializmus fejlődésének, sikereinek hatására automatikusan csökkennek, megszűnnek.⁴² A bűnözés idegen a szocializmustól, mert hiányoznak társadalmi okai, a meglévő bűnözés csupán a kapitalizmus tudati maradványaival magyarázható, és ahogyan kiteljesedik a szocializmus, úgy szűnik meg a bűnözés.⁴³ Az Elnöki Tanács 1973-as jogpolitikai irányelveiben⁴⁴ elismerik, hogy a bűnözés nem csupán a kapitalista múlt és környezet átkos következménye, hanem a létező szocializmus újratermelődő feszültségeiből, ellentmondásaiból fakad. Az irányelveknek a büntetés-végrehajtás számára lefordítható kriminálpolitikai üzenete, hogy az államnak a bűnözés elleni harcra tartósan kell berendezkednie.⁴⁵ A bűnözés és más társadalomra káros jelenségek a szocialista társadalom viszonyai között is léteznek, újratermelődésének megvannak a reális feltételei, emellett növekedésével is számolni kell. A büntetés-végrehajtási pedagógia – mint a neveléstudomány alkalmazott ága – ebben az időszakban indult fejlődésnek, erőteljesebb kibontakozása, tudományos művelésének kezdete az 1970-es évekre esik. Ekkoriban még vita folyt létjogosultságáról és tudomány-rendszeri önállóságáról. Balogh szerint a „büntetés-végrehajtási nevelés elmélete nem lehet „fehér folt”, még akkor sem, ha eddig nem történt meg elméletének, módszertanának részletes kidolgozása, nincs még számottevő irodalma. Pedig az elítéltek nevelése nem lehet a sokszor egymásnak ellentmondó „egyéni vélemények”, esetenként az „óhajok”, utópisztikus elképzelések pedagógiája.”⁴⁶ Ebben az időszakban a korszerű, új büntetés-végrehajtási jogszabályok alapján az elítéltek nevelésével kapcsolatos követelmények megnövekedtek. A hazai börtönügyön belül a szemléleti félfordulatot egy 1976 májusában megfogalmazott előterjesztés indította el, amely megkísérelte a kriminálpedagógiának, mint speciális pedagógiai ismereteknek a korábbinál realisabb alapokon nyugvó értelmezését.⁴⁷ A hibákat szemléleti okokra vezeti vissza, mivel sok helyen az átnevelő munkában megelégedtek a törvényi cél szerinti törvénytisztelő állampolgárrá nevelés feladata helyett azzal, hogy a börtön számára engedelmes, „jó rab”-ot formáljanak. Ebben az időszakban a vezetés különböző szintjén is hajlamosak voltak arra, hogy a kézzel fogható és szemmel látható biztonságos őrzést, a szökések megakadályozását, gyors elhárítását tegyék meg központi feladattá, helyét, szerepét felcserélve a nevelőmunkával.⁴⁸ Felismerték, hogy a szabadságvesztés végrehajtása alatt végzett

nevelőmunkával nem lehet az elítéltek személyiségének teljes átalakítására törekedni, mivel azok többé-kevésbé kialakult, megszilárdult személyiség szerkezetű felnőttek. A fő feladat az, hogy a beilleszkedésre váljanak alkalmassá.⁴⁹ Ez a gyakorlat számára már elfogadhatóbb feladat volt, amely azonban korántsem jelentette annak feladását, hogy a börtönügynek minden rendelkezésre álló eszközzel ne kellene törekednie az elítéltek társadalomba való visszavezetésére. A törvényhozó ennek elérését két alapvető eszköz alkalmazásával rendelte elősegíteni, a joghátránnyal és a neveléssel.⁵⁰

Az 1970-es évek közepén megkezdődött a büntetési rendszer joganyagának előkészítése és ezzel párhuzamosan a büntetés-végrehajtási joganyag kritikai felülvizsgálata. A tudományos kutatási kísérletekre támaszkodva, a múlt tapasztalatainak és a jövő már körvonalazódó követelményeinek egybevetése alapján indult meg a kodifikációs munka, amelynek eredményeként megszületett az 1978. évi IV. törvény a Büntető Törvénykönyvről, valamint 1979-ben a büntetések és intézkedések végrehajtásáról szóló törvényerejű rendelet.⁵¹ A tvr. az 1966-os jogszabály szellemét követte, de már nem írta elő az elítéltek „törvénytisztelő állampolgárrá átnevelését. Az új jogszabály a végrehajtás feladatává annak elősegítését tette, hogy az elítélt szabadulása után a társadalomba beilleszkedjék és tartózkodjék újabb bűncselekmény elkövetésétől.⁵² A büntetés-végrehajtási nevelés céljának újabb és újabb változtatása háttérben minden esetben az állt, hogy a kítűzött célokat a szakemberek elérhetetlennek nyilvánították. Az egymást követő célkitűzések nem valósulhattak meg, mivel az ideológiailag meghatározott célok nem voltak reálisak.⁵³ A vezetés azonban sokáig a büntetés-végrehajtási nevelők tevékenységét, módszertani kompetenciáját kérdőjelezte meg, ahelyett, hogy belátta volna a törvényben rögzített célok irreális jellegét.⁵⁴

A büntetés-végrehajtás országos vezetése számára már az 1980-as évek elején nyilvánvaló volt, hogy a következő esztendőben az ország gazdasági helyzete nem teszi lehetővé a börtönügy preferenciájának növelését, ezért a belső tartalékok, az emberi erőforrások feltárással kell gazdálkodni. Ezért fontos lépésnek tekintették a munkahelyi feltételek romlását, a jövedelmek stagnálását ellensúlyozó hangulatjavító gesztusok megtételét. A gazdasági helyzet romlása befolyással volt a személyi állomány jövedelmi viszonyaira. Míg az 1960–70-es években a börtönök személyzetének anyagi-pénzügyi ellátottsága általában nem volt kedvezőtlenebb a többi fegyveres testületekénél, addig az 1980-as évekre a különbség szembetűnővé vált, ezen kívül a börtönök túlszűfoaltsága miatti munkahelyi feltételek romlása nem csupán a tiszthelyettesi állomány, de a kvalifikált munkaerő, köztük számos pedagógus, pszichológus és gazdasági szakember elvándorlását indította meg. A felsőfokú végzettséggel rendelkezők fluktuációja éves szinten elérte a 10%-ot.⁵⁵ A büntetés-végrehajtás vezetése ekkorra felismerte a szolgálat specifikus jellegéből fakadó többlet-nehézségeket, másfelől beismerte annak népszerűtlen természetét.⁵⁶ A politikai befolyás fokozatosan háttérbe szorult, a direkt ellenségeskedés helyébe korrektebb, az együttműködésre jobban alapozó kapcsolatrendszer jött létre a személyzet és az elítélt között. A tevékenység központi eleme az elítélt lett.⁵⁷ Pozitív fejleményként értékelhető, hogy felélénkült a büntetés-végrehajtási tevékenység elemzése, a szakszemélyzetet integráltabb, összehangoltabb munkára ösztönözték, mindez hozzájárult a humán tendenciák erősítéséhez.⁵⁸

A nyolcvanas évekre hazánkban is közismertté vált a treatment-ideológia válsága, vagyis az, hogy az 1970-es évektől a legtöbb nyugati államban szakítottak a nevelési-kezelé-

1 tudomány és társadalom

si módszerek mindenhatóságába vetett elképzelésekkel.⁵⁹ A kezelési-nevelési ideológia túlhajtása színlelésre készítette az elítélteket, a közvéleményt és a büntetés-végrehajtás személyi állományát, károsan befolyásolta az erőforrások elosztását. Ez a hozzáállás hamis elvárásokat épít ki a börtönök szerepéről, a bűnözők gyógyításáról a közvéleményben. Az állampolgárok ugyanis bíznak benne, hiszen a bűnözők kezelésében szakemberek vesznek részt. Ez a tudat leszereli a társadalmat és gátolja a közreműködés és segítőkészség terjedését, mert azt az illúziót kelti, hogy az állampolgár adóját leróva az illetékesekre bízhatja a bűnözés felszámolását.⁶⁰ A hazai irodalomban is ismertté váltak azok a nyugati államokban megjelent szkeptikus kutatási eredmények, amelyek a börtönök pozitív, személyiségformáló hatását megkérdőjelezték. E kutatások rávilágítottak arra, hogy a kezelés és a nevelés inkább az igazságügyi vezetés retorikájában létezett, mintsem a büntetés-végrehajtás napi gyakorlatában. A hazai szakirodalom is kritikusabb hangot ütött meg a szocialista büntetőpolitikai és büntetés-végrehajtási frazeológia alól felszabadulva, nem tekintette többé csodaszernek a nevelést.⁶¹ Két erőteljes irányzat rajzolódott ki. A Vígh József által népszerűsített tettes-büntetőjog alapján álló, a társadalom közösségi erejére építő, korszerűsített kezelési felfogás, valamint a Szabó András és Békés Imre képviselte irányzat, amely a tett-arányos megtorló büntetés eredményességét hirdette.⁶²

Az állami preferencia fokozatos szűkülése a büntetés-végrehajtási szervezetet a tartós válságkezelés hosszabtvív stratégiájának kidolgozására kényszerítette. Így készült el 1983-ban a büntetés-végrehajtási nevelés és 1986-ban a munkáltatás 15-20 évre szánt fejlesztési koncepciója, amely dokumentumok nagy előrelépést jelentettek a kriminálpedagógia fejlődési folyamatában.⁶³ „*Napjainkban a bűnözés elleni harc, az elítéltek nevelésének megvalósítása megkívánja az elméletileg kellően megalapozott, korszerű és a gyakorlatban is hatékonyan alkalmazható büntetés-végrehajtási pedagógia kimunkálását. Ez nem könnyű feladat, de jelentős segítséget nyújt hozzá a nevelés fejlesztési koncepció.*” – fogalmaz Balogh.⁶⁴ A büntetés-végrehajtási nevelés fejlesztési koncepciójának az volt a szándéka, hogy a nevelési tevékenységet fejlessze és hatékonyabbá tegye, a követelményeket pontosan meghatározza, valamint tompítsa a nevelési célok és feltételek közötti ellentmondásokat.⁶⁵ A koncepció kimondta, hogy a büntetés-végrehajtás egész rendszerének, a tárgyi és személyes környezetnek, az abban részt vevő szervek összehangolt tevékenységének az elítéltek nevelését kell szolgálnia.⁶⁶ A személyi és tárgyi feltételek mellett a korszerűsítés fontos tényezője a pedagógiai szakértelem, a nevelésméleti⁶⁷ és módszertani műveltség⁶⁸ fokozása, ezért a koncepció központi helyen foglalkozik a büntetés-végrehajtási nevelés tudományos színvonalának továbbfejlesztésével. A koncepció megvalósítása csak akkor lehet sikeres, ha a büntetés-végrehajtás fejlődésének, a jogszabályok változásának megfelelően felülvizsgálásra kerülnek a nevelési alapelvek, és a szükséges mértékben hozzáigazítják azokat az igények és feltételek változásaihoz.⁶⁹

Az 1983-as koncepció nevelésfelfogásában már nyoma sincs a korábbi időszak optimizmusának, amikor kijelenti, hogy a börtönökön belüli nevelés a társadalomban folyó neveléshez képest minimális programra vállalkozhat. Nem vállalhatja fel a családi, iskolai nevelés teljes programját, nem tűzheti ki célul a személyiség sokoldalú kibontakoztatását. Megerősítette azt a törekvést, hogy az elítéltek pozitív befolyásolására nem csupán a nevelőnek, hanem az egész intézeti hatásrendszernek törekednie kell. Ez a koncepció fog-

lalta először a börtönügy munkaprogramjába azokat a tudományosan feltárt ellentmondásokat, amelyeknek hatékonyságrontó jelenlétével számolnia kell a szakmának.⁷⁰ Így kifejtették, hogy irreális az a várakozás, amely szerint a börtön majd társadalmi együttlésre szocializálja az elítéltet, legfeljebb a börtönbeli életre szocializál. Ennek háttérben az a körülmény áll, hogy a börtön korlátozza felelősségét, felszámolja önálló életvitelre való képességét, a szabadulásuk utáni stigma pedig gyakran lehetetlenné teszi a sikeres visszailleszkedést.⁷¹

A munkáltatás fejlesztésének a koncepcióban is megfogalmazott fontos feladata, hogy a munkavégzés segítse elő a szabadulás utáni beilleszkedést; az elítéltek foglalkoztatási rendszere a lehetséges mértékben közelítsen a társadalomban általában szokásos körülményekhez.⁷² A munkáltatással kapcsolatos feladat, hogy fejleszteni kell az elítéltek szakirányú képzését,⁷³ emellett el kell érni, hogy az elítéltek foglalkoztatásában a nevelési célok a lehető legteljesebb mértékben érvényesüljenek.⁷⁴

A börtönügy hazai és külföldi felismerései gyengítették a szabadságvesztéshez fűződő korábbi elvárásokat. A végrehajtás során a büntetőpolitika továbbra is preferálja a reszocializációs célokat, ezeket a börtönkárosító hatások csökkentésében, a nevelésnek, mint az egész intézmény pozitív hatásrendszerének erősítésében tűzi ki.⁷⁵ A nevelési ideológia és gyakorlat jelentősen módosult, ami korszakos modellváltásként is értelmezhető. Nem a reszocializáció értékeldődött át, mint végső cél, hanem a cél elérésének eszközei, módszerei, a stratégiai célt operacionalizáló feladatrendszer. A cél továbbra is a bűnelkövetők társadalomba való integrálása, de az új felfogás már nem tartja mindenhatónak a börtönnevelés címén korábban alkalmazott direkt pedagógiai ráhatásokat. A kezelési-nevelési ideológia bírálói a hetvenes évek végétől visszatértek a tett-arányos büntetés klasszikus elvéhez. „*Objektív kritériumokat kell keresni a büntetés meghatározásakor, a büntetést elsősorban a tethöz és nem az elkövetőhöz kell szabni. Csakis ez garantálja a törvény előtt és a büntetés-végrehajtásban is a kívánatos egyenlőséget.*” – fogalmaz Gönczöl.⁷⁶ Az új modell túllép a büntetés–megtorlás–elrettentés, valamint a nevelés–képzés–megjavítás⁷⁷ céltételezésén. A méltányos eljárás eszméje és az elkövető emberi jogainak garantálása kerül a büntető igazságszolgáltatás minden fázisában a középpontba.⁷⁸ Az új koncepció szerint a büntetés-végrehajtás mindent átfogó, központi feladata az emberséges fogva tartás.

Az 1989-es politikai rendszerváltozás idejére a magyar büntetés-végrehajtás szakmai szervezetté vált. Kiépültek az elítéltekkel foglalkozó szakmai csoportok, például a nevelési szolgálat, belső felügyelet, differenciáltabbá vált az elítéltek osztályozása, humanizálódott a bánásmód, létrejött a Magyar Börtönügyi Társaság,⁷⁹ újjáéledtek azok az egyházi, karitatív és társadalmi szervezetek, amelyek az intézetek falain belül és azon kívül segítséget nyújtottak a büntetés-végrehajtás céljainak megvalósításában.⁸⁰ A magyar büntetés-végrehajtás egyes intézeteibe 1989 őszétől léphetnek be egyházi szolgálat végzése céljából az egyházak és a különféle felekezetek vezetői, valamint a missziós és karitatív szervezetek tagjai. A 13/2000. (VII. 14.) IM rendelet életre hívta a Börtönlelkészi Szolgálatot.⁸¹ A politikai és gazdasági rendszer megváltozása új reményeket ébresztett a büntetés-végrehajtás szakmai köreiben. 1993-ban a büntetés-végrehajtási szabályozás harmonizálására került sor a nemzetközi kötelezettségek és az Európa Tanács ajánlásai, különösen az 1987-es Európai Börtön szabályok adaptálásával.⁸²

A magyar börtönügy alakulásában, a változások elindításában mérföldkövet jelentett a

1 tudomány és társadalom

büntetés-végrehajtási kódex 1993. évi módosítása, ezzel a jogszabállyal történt meg a nevelés intézményének jogi kiigazítása a büntetés-végrehajtás keretein belül. A büntetőnovella ösztönzőleg hatott a gyakorlati szakemberek gondolkodására, ennek eredményeként próbálták újragondolni a nevelési tevékenységet.⁸³ A törvénymódosítás figyelembe vette a börtönügy belső fejlődésének szükségleteit is. E fejlődés iránya a rendszerváltás előtt megindult börtönhumanizációs folyamat folytatása volt. *„A humanizáció a börtönökben nem azok büntető-visszatartó hatásainak felszámolását, hanem az ésszerűtlen, az elítéltek személyiségét károsító és jövőjét veszélyeztető hatáselemeknek a kiiktatását jelenti. Így az elítélteket mélyen alávető, egyoldalúan passzív engedelmességre kényszerítő, a rendet abszolutizáló, konformizmust követelő börtöntől való elfordulás folytatását az elítéltekkel együttműködő, a felelőségüket a saját sorsuk iránt felébresztő, a társadalomba beilleszkedési készségüket támogató börtön felé.”*⁸⁴ Az 1993-as törvénymódosítás hatályba lépése óta a büntetés-végrehajtás egyik kiemelt feladatává vált azoknak az ösztönzési és támogatási formáknak a kimunkálása, amelyek vonzóvá teszik az elítéltek számára az oktatásban, képzésben való részvételt.⁸⁵ A jogszabály azért is fontos, mert új modell bevezetését tette lehetővé, mivel a korábbi, elítéltek megváltoztatására irányuló törekvések a gyakorlatban irreálisnak bizonyultak. Ezek helyébe olyan modell lépett, amely nem mond le az elítéltek pozitív irányú befolyásolásának hatásrendszeréről, de azt a társadalomba visszatérésük esélyét javító személyes erőforrásaik fejlesztésére ajánlja. Ez a felfogás tehát ahelyett, hogy a fogvatartottak személyiségének átalakításával próbálkozna, lehetőséget kínál számukra önmaguk megváltoztatására. Ennek hatására paradigmaváltás következett be, amelyben jelentős szerepe volt az emberi jogok elítéltekre kiterjesztését célul tűző törekvéseknek. A paternalista börtönmodellt felváltotta az elítéltekkel együttműködő börtönmodell.⁸⁶

Az 1990-es évek elejére tehető egy olyan generációváltás, amelynek tagjai aggályok nélkül el tudták fogadni a büntetés-végrehajtás fejlődésének irányát alapjaiban megváltoztató új szellemiségű jogintézményeket.⁸⁷ Az ebben az időszakban munkába álló fiatalokat már nem terhelik a régi beidegződések, számukra ezek az új követelmények jelentik a kiindulási alapot. Volt azonban hátránya is ennek az új helyzetnek: *„tapasztalatlan személyzetnek kell nagy börtönmúlttal rendelkező fogvatartottakkal foglalkoznia.”*⁸⁸

A kriminálandragógia mára rehabilitálódott, a több évtizedes tiltása azonban súlyosan éreztette hatását, késve indult meg e tudomány művelése és még napjainkban is elkerülhetetlen a sztálini időszakból fennmaradt reakciós nézetekkel való konfrontációja.⁸⁹ A rendszerváltás után a demográfiai, szakmapolitikai és jogszabályi változások komplex módon éreztették hatásukat a büntetés-végrehajtási nevelésben. A megváltozott körülmények ösztönzőleg hatottak azokra a törekvésekre, amelyek ennek szerepét korszerűsíteni igyekeztek.⁹⁰

Az 1990-es évek elején azonban az is nyilvánvalóvá vált, hogy az új társadalmi rendszer költségvetési terhei nem teszik lehetővé a büntetés-végrehajtás materiális feltételeinek javítását, az intézeti infrastruktúra modernizálását, a jelentős költségvetési többlet-terhet képviselő foglalkoztatás (munkáltatás) szélesebb körű korszerűsítését, a személyi állomány egzisztenciális feltételeinek javítását.⁹¹ E problémák orvoslása az elkövetkező időszak feladata.⁹²

Jegyzetek

- ¹ A kriminálandragógia 1945 előtti fejlődéséről lásd: Miklósi Márta: A kriminálandragógia európai gyökerei és hazai története a 20. század közepéig = Zempléni Múzsza, 2013. 1. szám, 21–29. o.
- ² Vö. Makarenko: Pedagógiai hősköltemény. Makarenko művei, I. kötet, Akadémiai Kiadó – Tankönyvkiadó, Budapest, 1955.
- ³ Balogh László – Pál László: Kriminálpedagógia. Főiskolai jegyzet. Kézirat, Tankönyvkiadó, Budapest, 1975. 20. o.
- ⁴ Lőrincz József: A „nevelés-gondolat” a XX. századi hazai börtönügyben – jogász szemmel = Börtönügyi Szemle, 2006. 3. szám, 9. o.
- ⁵ Nagy Ferenc: Büntetés-végrehajtás Magyarországon. Acta juridica et politica, 13. kötet. József Attila Tudományegyetem, Szeged, 1998. 6. o.
- ⁶ Ruzsonyi Péter: Javíthatatlanok? A büntetés-végrehajtási korrekciós nevelés fejlődési trendje = Börtönügyi Szemle, 1999. 4. szám, 28. o.
- ⁷ Ez a rossz emléké szerepkeveredés mind a mai napig előnytelenül befolyásolja a büntetés-végrehajtás társadalmi megítélését. (vö. Sz. Kiss Csaba: A büntetés-végrehajtás feladatrendszerének változásairól = Börtönügyi Szemle, 1990. 2. szám, 19. o.)
- ⁸ Kabódi Csaba – Lőrincz József – Mezey Barna: Büntetéstani alapfogalmak. Rejtjel Kiadó, Budapest, 2005. 143. o.
- ⁹ Hajdú Miklós: A börtönpasztorizáció lehetőségei a büntetés-végrehajtásban = Börtönügyi Szemle, 2006. 1. szám, 33. o.
- ¹⁰ Nagy Ferenc: Büntetés-végrehajtás Magyarországon, i. m. 6. o.
- ¹¹ Ruzsonyi Péter: Javíthatatlanok?..., i. m. 29. o.; Kabódi Csaba – Lőrincz József – Mezey Barna: Büntetéstani alapfogalmak, i. m. 143. o.
- ¹² Lukács Tibor: Szervezett dilemmánk: a börtön. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1987. 101. o.; Horváth Tibor: Büntetés-végrehajtási jog kialakulása és fejlődése hazánkban. In: uő (szerk.): Büntetés-végrehajtási jog. Rejtjel Kiadó, Budapest, 2001. 17. o.
- ¹³ Lévy Miklós: A magyar kriminológiai gondolkodás fejlődése. In: Gönczöl Katalin – Kerecsi Klára – Korinek László – Lévy Miklós (szerk.): Kriminológia – Szakkriminológia. Complex Kiadó, Budapest, 2006. 157. o.
- ¹⁴ S. Németh László – Szentirmay János: Büntetettek neveléstana. Belügyminisztérium, Budapest, 1956. 25. o.
- ¹⁵ Ruzsonyi Péter: A büntetés-végrehajtási korrekciós nevelés új irányzatai. Nevelésméleti tansegédlet. Büntetés-végrehajtási szakkönyvtár, 2. szám. Büntetés-végrehajtás Országos Parancsnokság Fogvatartási Ügyek Főosztálya, Budapest, 2003. 31. o.
- ¹⁶ Lőrincz József – Nagy Ferenc: Börtönügy Magyarországon. Büntetés-végrehajtás Országos Parancsnoksága, Budapest, 1997. 39. o.
- ¹⁷ Vígh József: A bűnözés idegen a szocialista társadalmi rendtől? (Hozzászólás) = Börtönügyi Szemle, 1964. 9. szám, 63. o.
- ¹⁸ Ruzsonyi Péter: Javíthatatlanok?..., i. m. 30. o.
- ¹⁹ Vókó György: Magyar büntetés-végrehajtási jog. Dialóg-Campus Kiadó, Budapest-Pécs, 2001. 86. o.
- ²⁰ Lőrincz József: A hazai börtönügy tudományának fejlődése 1945-től napjainkig. In: A magyar börtönügy kutatásának alapjai. Jogtörténeti értekezések 20. kötet. Eötvös Lóránd

1 Tudomány és társadalom

Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar Magyar Állam- és Jогtörténeti Tanszék, Budapest, 2000. 106. o.

²¹ Lőrincz József: A „nevelés-gondolat” a XX. századi hazai börtönügyben, i. m. 8. o.

²² Sz. Kiss Csaba: A büntetés-végrehajtás feladatrendszerének változásairól, i. m. 12. o.

²³ Lőrincz József: *Fiatalkorúak büntetés-végrehajtása*. Citoyen Kiadó, Vác, 1998. 70. o.

²⁴ Módos Tamás: *A koncepció kiinduló alapjai = Módszertani füzetek. Belső használatra. 1. szám, Igazságügyi Minisztérium Büntetés-végrehajtás Országos Parancsnoksága, Budapest, 1984. 33. o.*

²⁵ Lőrincz József – Nagy Ferenc: *Börtönügy Magyarországon...*, i. m. 40. o.

²⁶ Horváth Tibor: *Büntetés-végrehajtási jog - Büntetés-végrehajtási jogtudomány. In: uő (szerk.): Büntetés-végrehajtási jog. Rejtjel Kiadó, Budapest, 2007. 29. o.*

²⁷ Lőrincz József – Nagy Ferenc: *Börtönügy Magyarországon...*, i. m. 52. o.

²⁸ Kabódi Csaba – Lőrincz József – Mezey Barna: *Büntetéstan alapfogalmak*, i. m. 145. o.

²⁹ Ruzsonyi Péter: *Javíthatatlanok?...*, i. m. 31. o.

³⁰ Lőrincz József: *A fiatalkorúak szabadságelvonással járó büntetőjogi szankcióinak végrehajtása. Kandidátusi disszertáció. Kézirat. 1993. 252. o.; Kabódi Csaba – Lőrincz József – Mezey Barna: Büntetéstan alapfogalmak*, i. m. 148. o.

³¹ Lukács Tibor: *Büntetőjogunkat pedagógiai optimizmus hatja át = Módszertani füzetek. Belső használatra. 1. szám, Igazságügyi Minisztérium Büntetés-végrehajtás Országos Parancsnoksága, Budapest, 1984. 37. o.*

³² Módos Tamás: *Az elfelejtett tudomány. Töprengés a kriminálpedagógia időszerűségéről = Börtönügyi Szemle, 2000. 2. szám, 50. o.*

³³ Ruzsonyi Péter: *Javíthatatlanok?...*, i. m. 31. o.

³⁴ Lőrincz József – Nagy Ferenc: *Börtönügy Magyarországon...*, i. m. 40. o.

³⁵ Kabódi Csaba – Lőrincz József – Mezey Barna: *Büntetéstan alapfogalmak*, i. m. 147–148. o.

³⁶ Lőrincz József: *Börtönügyünk a hanyatló Kádár-korszakban 1970–1989 = Rendvédelem-történeti Füzetek. Szemere Bertalan Magyar Rendvédelem-történeti Tudományos Társaság, Budapest, 2011. 79. o.*

³⁷ Lőrincz József – Nagy Ferenc: *Börtönügy Magyarországon...*, i. m. 42. o.

³⁸ Ruzsonyi Péter: *Javíthatatlanok?...*, i. m. 31. o.

³⁹ Lőrincz József: *Börtönügyünk a hanyatló Kádár-korszakban 1970–1989*, i. m. 78–79. o.

⁴⁰ Módos Tamás: *A koncepció kiinduló alapjai*, i. m. 33. o.

⁴¹ Lőrincz József: *Börtönügyünk a hanyatló Kádár-korszakban 1970–1989*, i. m. 79. o.

⁴² Pál László: *A kriminálpedagógia történeti áttekintése. In: Mankó Mária (szerk.): Kriminálpedagógiai alapok. Olvasókönyv. Berzsenyi Dániel Főiskola, Szombathely, 2001. 24. o.*

⁴³ Lévay Miklós: *A magyar kriminológiai gondolkodás fejlődése*, i. m. 158. o.

⁴⁴ *A Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsának 14/1973. NET. számú határozata a jogalkotás jogpolitikai irányelveiről.*

⁴⁵ Lőrincz József: *Börtönügyünk a hanyatló Kádár-korszakban 1970–1989*, i. m. 80. o.

⁴⁶ Balogh László: *A nevelés elvi és módszertani kérdései = Módszertani füzetek. Belső használatra. 1. szám, Igazságügyi Minisztérium Büntetés-végrehajtás Országos Parancsnoksága, Budapest, 1984. 41. o.*

⁴⁷ Lőrincz József: A „nevelés-gondolat” a XX. századi hazai börtönügyben, i. m. 13. o.

⁴⁸ Lőrincz József: *Börtönügyünk a hanyatló Kádár-korszakban 1970–1989*, i. m. 81. o.

⁴⁹ Uo.

⁵⁰ A büntetés-végrehajtási nevelés fejlesztési koncepciója = *Módszertani füzetek. Belső használatra. 1. szám, Igazságügyi Minisztérium Büntetés-végrehajtás Országos Parancsnoksága, Budapest, 1984. 1. o.*

⁵¹ Vókó György: *Magyar büntetés-végrehajtási jog*, i. m. 64. o.

⁵² Vö. 1979. évi 11. törvényerejű rendelet a büntetések és intézkedések végrehajtásáról, 19.§ (1) bek.

⁵³ Ilyen célkitűzések voltak a következők: „elítéltekből szocialista embertípus formálása” (1948), „a büntetett elkövetők megjavítása” (1955), „az elítéltek átnevelése” (1966), majd nevelése (1979). (vö. Ruzsonyi Péter: *Javíthatatlanok?...*, i. m. 32. o.)

⁵⁴ Uo.

⁵⁵ Kabódi Csaba – Lőrincz József – Mezey Barna: *Büntetéstan alapfogalmak*, i. m. 151. o.

⁵⁶ Lőrincz József: *Börtönügyünk a hanyatló Kádár-korszakban 1970–1989*, i. m. 84. o.

⁵⁷ Ruzsonyi Péter: *Javíthatatlanok?...*, i. m. 32. o.

⁵⁸ Lőrincz József: A „nevelés-gondolat” a XX. századi hazai börtönügyben, i. m. 16. o.

⁵⁹ Lőrincz József: *Börtönügyünk a hanyatló Kádár-korszakban 1970–1989*, i. m. 82. o.

⁶⁰ Sz. Kiss Csaba: *A büntetés-végrehajtás feladatrendszerének változásairól*, i. m. 13-14. o.

⁶¹ Lőrincz József: *Börtönügyünk a rendszerváltozás időszakában = Rendvédelem-történeti Füzetek, Szemere Bertalan Magyar Rendvédelem-történeti Tudományos Társaság, Budapest, 2011. 92. o.*

⁶² Vókó György: *Magyar büntetés-végrehajtási jog*, i.m. 86. o.

⁶³ Palotás Miklós: *Nevelés fejlesztési koncepció – munkáltatás fejlesztési koncepció = Módszertani füzetek. Belső használatra. 1. szám, Igazságügyi Minisztérium Büntetés-végrehajtás Országos Parancsnoksága, Budapest, 1984. 49. o.*

⁶⁴ Balogh László: *A nevelés elvi és módszertani kérdései*, i. m. 41. o.

⁶⁵ *A büntetés-végrehajtási nevelés fejlesztési koncepciója*, i. m. 10. o.

⁶⁶ Nagy Tibor: *Jelentős esemény a büntetés-végrehajtási testület életében = Módszertani füzetek. Belső használatra. 1. szám, Igazságügyi Minisztérium Büntetés-végrehajtás Országos Parancsnoksága, Budapest, 1984. 29. o.; Módos Tamás: A koncepció kiinduló alapjai*, i. m. 34. o.

⁶⁷ *Az elmélet fejlesztésének fő iránya a differenciált végrehajtás és a nevelés elveinek továbbfejlesztése.* (vö. Balogh László: *A nevelés elvi és módszertani kérdései*, i. m. 43. o.) *A koncepció részletes szabályokat tartalmazott az előzetesen letartóztatott, a rövid, illetve hosszú időtartamú szabadságvesztésre ítélt, a fiatalok, az először szabadságvesztésüket töltő, a többszörös visszaeső, az alkoholisták és a gondatlan elkövetők nevelésére vonatkozóan.* (vö. Vincze Tamás: *Differenciálás a nevelésben = Módszertani füzetek. Belső használatra. 1. szám, Igazságügyi Minisztérium Büntetés-végrehajtás Országos Parancsnoksága, Budapest, 1984. 46–47. o.*)

⁶⁸ *A tudományos eredmények, a gyakorlati tapasztalatok, a különböző kísérletek eredményeinek felhasználásával fejleszteni kell a büntetés-végrehajtási nevelés módszertanát. Bővíteni kell az alkalmazott módszerek körét, meg kell találni az adott elítéltecsoporthoz neveléséhez leghatékonyabb eljárásokat, eszközöket. Különös figyelmet kell fordítani az egyéni nevelés módszereinek fejlesztésére.* (vö. *A büntetés-végrehajtási nevelés fejlesztési koncepciója*, i. m. 18. o.)

1 tudomány és társadalom

⁶⁹ Balogh László: A nevelés elvi és módszertani kérdései, i. m. 43. o.

⁷⁰ Kabódi Csaba – Lőrincz József – Mezey Barna: Büntetéstani alapfogalmak, i. m. 151. o.

⁷¹ Sz. Kiss Csaba: A büntetés-végrehajtás feladatrendszerének változásairól, i. m. 13. o.

⁷² Palotás Miklós: Nevelés fejlesztési koncepció..., i. m. 50. o.

⁷³ Az elítéltek szakmai képzése azért is fontos mert „a bűnözésben, a bűnöző életmód kialakulásában nagy szerepe van az alacsony műveltségi színvonalnak, a kulturálatlanságnak és a szakképzettség hiányának. ... Emellett a termelés hatékonyságának növelése igényli a több szakképzett munkaerőt, a munkaerő nagymértékű fluktuációja pedig szükségessé teszi a folyamatos szakképzést.” (vö. Palotás Miklós: Nevelés fejlesztési koncepció..., i. m. 53. o.)

⁷⁴ A büntetés-végrehajtási nevelés fejlesztési koncepciója, i. m. 16. o.

⁷⁵ Lőrincz József: A „nevelés-gondolat” a XX. századi hazai börtönügyben, i. m. 20. o.

⁷⁶ Gönczöl Katalin: A bűnözéskontroll és a büntetés-végrehajtás modelljei a tőkés országokban. Kézirat, 1983. 53. o.

⁷⁷ Meddő hagyománynak tartja Sz. Kiss a kezelési-nevelési filozófiát, naiv tudományos optimizmusával és leegyszerűsítő eszközeivel, a diagnózis, a klasszifikálás és a csoportosítás túlhajtásával, az egyénre szabott direkt nevelés megvalósíthatatlan ígéretével, amely teret nyújt a szubjektívizmusnak és a formalizmusnak. (vö. Sz. Kiss Csaba: A büntetés-végrehajtás feladatrendszerének változásairól, i. m. 20. o.)

⁷⁸ Uo. 15. o.

⁷⁹ A Magyar Börtönügyi Társaság 1990 nyarán alakult meg közel száz szakember – többségében a honi büntetés-végrehajtás munkatársai – részvételével. Az alapítók a bűnözés helyzetének akkori kedvezőtlen alakulása miatt arra törekedtek, hogy szakmai-társadalmi összefogással segítséget nyújtsanak a hazai börtönügy működképességének fenntartásához, valamint európai irányú fejlődéséhez. A Társaság csaknem pontosan száz évvel azután alakult, hogy Balogh Jenőnek, a századvég hírneves büntetőjogászának kezdeményezésére 1888-ban, a Jogász Egyletből először tettek kísérletet egy társadalmi támogató szerveződésnek, a Börtönügyi Bizottságnak a létrehozására. (vö. A Magyar Börtönügyi Társaság bemutatkozása, 2012. http://www.bvop.hu/download/magyar_bortonugyi_tarsasag_bemutakozas.pdf)

⁸⁰ Ruzsonyi Péter: Javíthatatlanok?..., i. m. 32. o.

⁸¹ Hajdú Miklós: A börtönpasztorizáció lehetőségei..., i. m. 33. o.

⁸² Lőrincz József: Börtönügyünk a rendszerváltozás időszakában, i. m. 96. o. A bűncselekmények megelőzéséről és a büntetettek kezeléséről szóló I. ENSZ-kongresszus 1955-ben fogadta el az Európai Börtön szabályok néven ismertté vált szabálygyűjteményt. Végső formáját az Európai Tanács Miniszteri Bizottsága R/87/3. számú ajánlásával 1987-ben nyerte el. (vö. Juhász Zsuzsanna: A megújult Európai Börtön szabályok ismertetése. Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Szeged, 2006. 3. o.)

⁸³ Forgács Judit: Merre tart a nevelés? A nevelői profil vizsgálata = Börtönügyi Szemle, 2012. 1. szám, 63. o.

⁸⁴ Kabódi Csaba – Lőrincz József – Mezey Barna: Büntetéstani alapfogalmak, i. m. 154. o.

⁸⁵ Lőrincz József – Nagy Ferenc: Börtönügy Magyarországon..., i. m. 91. o.

⁸⁶ Lőrincz József: A „nevelés-gondolat” a XX. századi hazai börtönügyben, i. m. 17. o.

⁸⁷ Forgács Judit: Merre tart a nevelés?..., i. m. 63. o.

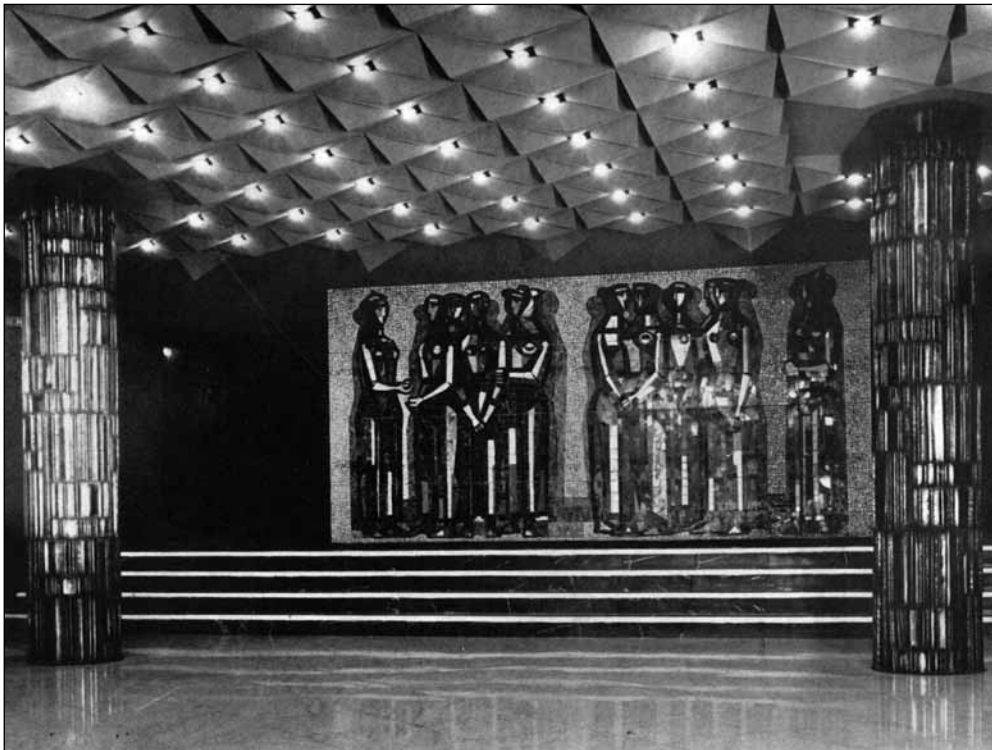
⁸⁸ Garami Lajos: Támogató háttér. A nevelői funkció változásáról = *Börtönügyi Szemle*, 1997. 3. szám, 72. o.

⁸⁹ Pál László: A kriminálpedagógia történeti áttekintése, i. m. 24. o.

⁹⁰ Forgács Judit: Merre tart a nevelés?..., i. m. 63. o.

⁹¹ Lőrincz József: Börtönügyünk a rendszerváltozás időszakában, i. m. 96. o.

⁹² További felhasznált irodalom: Földvári József: *A büntetés tana*. Közgazdasági és Jogi Kiadó, Budapest, 1970; Viliam Gano: *A fogyatékos gyermekek nevelése*. Tankönyvkiadó, Budapest, 1966; Gönczöl Katalin: *Bűnös szegények*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1991; Korinek László: *A kriminológia tudományának létrejötte*. In: Gönczöl Katalin – Kerecsi Klára – Korinek László – Lévay Miklós (szerk.): *Kriminológia – Szakkriminológia*. Complex Kiadó, Budapest, 2006; Mezey Barna: *A nevelés és a javítás gondolatának megjelenése a börtönügy történetében* = *Börtönügyi Szemle*, 2007. 3. szám; Módos Tamás: *Büntetés-végrehajtási nevelés*. Rejtjel Kiadó, Budapest, 1998; Pál László: *Nevelés a büntetés-végrehajtásban*. Kriminálpedagógiai tanulmány. Közgazdasági és Jogi Kiadó, Budapest, 1976; Teleki Béla: *A szabadultak szociálpedagógiai el látása* = *Börtönügyi Szemle*, 2010. 3. szám; Vígh József: *Kriminológiai alapismeretek*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1998.

Gerner Zsuzsanna

Közép-európai etnikai leporelló

Vajon mire számít az, aki egy *etnikai leporellót* vesz a kezébe? A *leporelló* főnévnek ugyan több jelentésváltozatát is ismerjük, mégis elsősorban vastag kartonlapokból álló, harmonikaszerűen szétnyitható képeskönyvre asszociálunk. Ez a talán eredetinek mondható jelentésváltozat Mozart *Don Juan* című operájának köszönhető, amelyben Leporello, a szolgáló egy cikk-cakkban hajtogatott könyvbe jegyezte le ura, Don Juan szerelmi kalandjait, és vált így az ilyen típusú könyvek névadójává.

Az *etnikai* jelző esetünkben és általában is etnikai kisebbségeket jelöl, mert bár etnikum alatt, az *Idegen szavak szótára* szerint, minden történetileg kialakult, az összetartozás tudatával rendelkező nép/népcsoport értendő, amely közös nyelvvvel, kultúrával és hagyományokkal rendelkezik, az etnikai jelző itt és általában is kisebbségi státusszal rendelkező etnikai közösségekre, más szóval nemzetiségekre vonatkozik.

Magyarország területén már az államalapítás korában is több etnikai csoport élt együtt, az ország mai nyelvi-kulturális profilja azonban csak a török kiűzése után alakult ki részben tervszerű betelepítések, részben spontán bevándorlás útján. A tervszerű betelepítésnek köszönhetően, melynek legfőbb kezdeményezői a Habsburgok voltak, viszonylag sok német, zsidó és roma telepedett le Magyarország városaiban, illetve vidéken, etnikailag sokszor homogén, zárt településeken. A spontán bevándorlók között nagyobb számban szerbeket, katolikus bosnyákokat, horvátokat, románokat és szlovákokat találunk, örmények, görögök és bolgárok kisebb migráncsoportjai mellett. Tehát azokat a szlovéneket és németeket leszámítva, akik már a török hódoltság előtt is a nyugati határvidéken éltek, az ország nem magyar lakosságának túlnyomó többsége csak a 17–18. században került a Kárpát-medencébe. A 19. század csupán két népcsoport számbeli gyarapodását hozta, ekkor zsidók és cigányok telepedtek le nagyobb számban.

Az együttélés a 19. század közepéig békés volt; az első konfliktust az 1843–44-es parlamenti ciklus azon határozata okozta, amely a magyar nyelv hivatalossá tételéről szólt a hivatalokban és az igazságszolgáltatásban (1844: II. tc.). Mivel az ország lakosságát tekintve a magyarság aránya ekkor alig érte el a 40%-ot, a többség, azaz az etnikai kisebbségek ezt tiltakozással fogadták. A helyzet megoldását Magyarország első kisebbségi törvényétől várták, amely 1868-ban lépett életbe, s amely rendelkezett a kisebbségi nyelvek használatáról a hivatalokban és az oktatásban Magyarország kisebbségek lakta területein.

A 19. század második felétől aztán a kisebbségek erősen asszimilálódtak Magyarországon; ez általában azokon a vidékeken mutatkozott, ahol magyarok éltek többségben, de a városokban élő németek és zsidók esetében az ország egész területén. Az 1900-as népszámlálás adatai szerint a századfordulón már az ország lakosságának 60%-a beszélt

a magyar nyelvet. Az 1907-es új iskolatörvény, amelyet az akkori kultuszminiszter után *Lex Apponyi* néven emlegetünk, a magyar nyelv tökéletes ismeretét írta elő valamennyi iskolai tanuló számára, aki nem volt magyar anyanyelvű.

Az 1910-es népszámlálás adatai szerint a Magyar Királyság területén 18,2 millió ember élt: magyarok (48,1%), románok (16,34%), szlovákok (11,24%), németek (10,21%), zsidók (8,1%), ruszinok (2,5%), szerbek (2,5%), horvátok (1,5%), cigányok (0,6%) és más etnikumok (0,2%). Az első világháborút követően ez az etnikai összetétel megváltozott, hiszen Trianon után Magyarország elvesztette egykori területének több mint kétharmadát, lakosságának száma 7,6 millióra csökkent. A magyarok harmada, csaknem 3,3 millió ember az új államhatáron kívülre került. Magyarország ebben a helyzetben a területén élő kisebbségek asszimilálását tűzte ki célul. És bár a bécsi döntések következtében 1938-ban előbb Dél-Szlovákia és Kárpátalja magyarlakta területeit, majd 1940-ben Erdély északi részét is átmenetileg visszacsatolták, Magyarország 1947-ben végleg elveszítette ezeket a területeket, így jelenleg szinte valamennyi szomszédos országban jelentős számú magyar kisebbség él.

A Magyarország határain belül élő kisebbségek száma a kényszeres és természetes asszimiláció mellett objektív okokból is változott a második világháborút követően: 1944–45-ben a magyarországi zsidók 70%-a (kb. 500.000 ember) a holocaust és kb. 70.000 cigány a porrajmos áldozatául esett. 200.000 németet űztek el az országból Németországba, további 60.000-et pedig a Szovjetunióba hurcoltak el kényszermunkára. A Beneš-dekrétumok alapján 1947-ben lakosságcsere zajlott Magyarország és Csehszlovákia között: 60-70.000 szlovák települt át Magyarországról Szlovákiába, és kb. 100.000 magyarot kényszerítettek arra, hogy a Felvidékről Magyarországra költözzön.

Közép-Európa, ez az etnikai, vallási, kulturális és nyelvi szempontból meglehetősen heterogén terep az, amelyről a Magyar Szociológiai Társaság Etnikai Kisebbségkutató Szakosztálya és a Magyar Tudományos Akadémia Pécsi Területi Bizottságának Kisebbségkutató Munkabizottsága szervezésében megtartott konferenciák az elmúlt évtizedben szóltak, és amelyet 2013 márciusában a jubileumi, 10. konferencián kiadványsorozatok tükrében mutattak be az előadók.

A bemutatott periodikák önmagukban is egy-egy etnikai leprellőt jelentenek, hiszen valamennyi egy-egy színes képeskönyv, amely egy adott etnikum – általában a Kárpát-medencében élő magyarság, esetenként más etnikai és vallási közösségek – életéből villant fel képeket. Ezekbe a képeskönyvekbe nyújtanak betekintést az *Etnikai leprellő Közép-Európából – kiadványsorozatok tükrében* című konferencia-kiadványban olvasható tanulmányok, amelyeket a szerkesztő, Kupa László tematikus csoportokba rendezett. Az első tematikus csoportban – *Pannon hagyományok* – olyan sorozatokat mutatnak be szerzők, amelyek részben a magyarországi etnikumokkal (de a többségi nemzettel is), részben pedig a kárpát-medencei magyarsággal foglalkoznak. Egyrészt településföldrajzi, másrészt regionális földrajzi megközelítésben, a regionális tudomány elméleti alapvetéseit és módszertanát is bemutatva (Horváth Gyula: „A Kárpát-medence régiói” sorozat és a *regionális tudomány*, 55–68. o.). A Dövényi–Szalai szerzőpáros tanulmányában jó példáját látjuk egy értékes hagyomány felélesztésének 66 év után, amellyel ifjú kutatóknak kívánnak publikációs lehetőséget adni a sorozat szerkesztői (Dövényi Zoltán – Szalai Gábor: *Az etnikai kérdések jelentkezése a „Geographia Pannonica” (1926–1941) és a „Geographia Pannonica Nova (2007–2013) tükrében*, 23–40. o.). Külön kiemelendő a

1 tudomány és társadalom

Pécsi Egyetemi Kisebbségi Intézet (PEKI) tevékenységét bemutató tanulmány, amely az Intézet a ma kisebbségkutatója számára is példás törekvéseit és sajnos nagyobb részben megsemmisült hagyatékát mutatja be (Csapó Zsuzsanna: *A Pécsi Egyetemi Kisebbségi Intézet (PEKI) irodalmi tevékenysége*, 41–54. p.).

Otthon – valahol a nagyvilágban: a kötet e fejezete három különböző népcsoportot mutat be különböző fórumok ismertetése révén. A német nyelvterületen kívüli német nyelvi szigeteket és az azokon élő német kisebbséget egy könyvsorozaton (Gerner Zsuzsanna: *A német nyelv kontaktusai a nagyvilágban a Deutsche Sprache in Europa und Übersee c. könyvsorozat alapján*, 71–82. o.), az amerikai magyar diaszpórát egy magazinon (Bába Szilvia: *Az American–Hungarian Panorama Magazin a tengerentúli magyar diaszpóra szolgálatában*, 83–93. o.), míg a magyarországi muszlimokat internetes portálok bemutatásán át láttatják a szerzők (Császár Esztella – Vékony Dániel: *Magyar muszlimok az interneten – egy virtuális umma lehetőségei*, 95–105. o.). A tanulmányok kitérnek a bemutatott népcsoportok történetére, nyelvhasználatára, identitástudatuk alakulására. Kiemelendő, hogy az amerikai diaszpórát bemutató tanulmány és a magyar muszlimokról szóló írás is fiatal kutatók saját empiriáinak eredményeit mutatja be, továbblépési lehetőségeket sejtetve.

A Közösségek – életképek fejezet a közösségkutatások eredményeivel és módszertanával ismert meg három írás segítségével. Közülük az egyik 17–18. századi forrásokra, nevezetesen a dési egyházmegye fennmaradt vizitációs jegyzőkönyveire és két összefüggő írásra támaszkodva igyekszik bemutatni, hogy milyen szerepet játszott a kisebbségbe került magyar közösség identitásának megőrzésében az egyházi intézményrendszer (Kolumbán Vilmos József: *Egyházi struktúrák és szórványosodás a Dési Református Egyházmegyében (1631–1803)*, 109–119. o.). A *Kultúra és Közösség* „az elmélet és a tudományos eszközökkel leképezett valóság tükré (...) volt”, de a környezet változásai hatására az alapítása óta eltelt 40 évben jelentős változásokon ment át. A kiadvány jelenlegi főszerkesztője tanulmányában tematikus súlypontok szerint rendszerezve ismert meg néhány tanulmányt, amelyek a KÉK hasábjain jelentek meg (Tibori Tímea: *Közösségkutatások eredményeiről – a Kultúra és Közösség hasábjain*, 121–128. o.). Egy magyarországi kisebbséghez tartozó számára különösen érdekes olvasmány a mohácsi sokácokról szóló írás, amely betekintést nyújt a többség és a kisebbség viszonyulásának, attitűdjeinek változásaiba (Minorics Tünde: *Mohácsi sokácok a sajtóhírek tükrében a 19. századtól napjainkig*, 129–143. o.).

A kötet utolsó fejezete *A múlt üzenete*. Itt egyrészt szemelvényeket olvashatunk a kárpátaljai magyarság történetéből, megismerkedünk a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskolával és annak évkönyvével, amely jelenleg *Acta Academiae Beregsasiensis* néven közli a tudományos műhely kutatóinak írásait (Bayerné Sipos Mónika: *Szemelvények a kárpátaljai magyarság történetéből az Acta Beregsasiensis tükrében*, 147–156. o.). A kötet két utolsó írása két kiváló egyéniség, Czirbusz Géza és Szabó Ferenc emléke előtt tiszteleg. Előbbi a róla szóló tanulmányt idézve „a magyar földrajztudomány egyik legműveltebb, legsokoldalúbb, s egyben legellentmondásosabb alakja, vitatott személyisége” volt (Hajdú Zoltán: *Lehetett-e Nagybecskerekéről látni a világot, a Monarchiát és az országot a dualizmus korszakának végén?*, 157–168. o.). Utóbbi pedig voltaképpen egy nagybecskerek-eleméri plébános volt, aki a *Történeti Népi és Földrajzi Könyvtár* című sorozat szerkesztőjeként a tudományszervezés területén „mun-

katársainak köszönhetően, akár kardinális is lehet” (Kupa László: *Plébános és kardinális. Tisztelgés egy (majdnem elfelejtett) 19. századi magyar tudományszervező munkássága előtt*, 169–184. o.).

„Művelt magyar ember nem lehet tájékozatlan a legnagyobb magyar sorsproblémában, a kisebbségi kérdésben” – ez áll egy 1930-as években nyomott röplapon; a szerzőtársak nevében ennek szellemében kívánok jó tájékozódást az etnikai leporelló lapjain.

(*Etnikai leporelló Közép-Európából – kiadványsorozatok tükrében. Tanulmányok. Szerkesztette: Kupa László. Virágmandula Kft., Pécs, 2013. ISBN 978-615-5339-22-6. A kötetre az előszó közlésével hívjuk fel olvasóink figyelmét.*)

Jakab István

Anekdoták pataki diákéveimből

Április elsejei tréfa

Az 1948/49-es tanévben a gimnázium ifjúsági elnöke voltam, s ebben a minőségemben sok diákcsinnyt kellett úgy megoldanom, hogy ne válják belőle fegyelmi ügy.

Április elsején a diákok mindig kiagyaltak valami huncutságot, megtréfálandó egymást vagy a tanárokat. Ezúttal két osztály azt a trükköt alkalmazta, hogy tantermet cseréltek az első óra előtt.

Az igazgatói irodából baktattam fel elsején reggel, már becsengetés után II. emeleti osztálytermünkbe, amikor a VI. B osztály nyitott ajtajában megpillantottam Demeter Gyula tanár urat. Állt az ajtó előtt, arcán kissé bosszús, aggodalmas mosoly, mint aki jó képet igyekszik vágni valami kellemetlen dologhoz. Fejével is intve, odaszól nekem:

– Gyere már ide, elnököm, nézd csak meg az osztályomat!

Bepillantva rögtön láttam, hogy a kis létszámú VIII. A osztály diákjai sunyítanak itt-ott a padokban, szinte elveszve a hatalmas tanteremben. Azonnal leesett a tantusz, hogy április elsejei tréfáról van szó.

– És hol van a VI. B osztály? – érdeklődtem tőle.

– Hát éppen erről van szó: ők bent ülnek a nyolcadikosok helyén, Orbán tanár úr óráján, aki már benn is van náluk. Arra kérek, próbáld meg diplomatikusan megoldani a dolgot, mielőtt kitorne a botrány!

Halkan bekopogtam a VIII. A osztály ajtaján és inkább besurrantam, mint beléptem, mert odabent nagy volt a csend. Orbán tanár úr a legnagyobb nyugalommal az osztálykönyv beírásával volt elfoglalva. Nekidőltem az ajtófélfának és vártam. Ügyet sem vetett rám, nyilván azt gondolta, valamelyik elkésett diák érkezett meg. Szokása szerint fel sem pillantva, jellegzetesen selypítve kérdezte:

– Van-e hiányzó, fiúckák?

– Nincs – hangzott egy bizonytalan válasz. Ő pedig végezte tovább az adminisztrációs munkát.

Körbepillantva, komikus kép tárult elém: egy-egy padban hárman-négyen is ültek. A padok két szélén ülő hatodikosok fél lábukkal a padlóra támaszkodva tudták csak ülő helyzetben tartani magukat. Fejüket lesunyva próbálták visszatartani a röhögést.

A szórakozott, gyanútlan Orbán tanár úr mindebből semmit sem vett észre. Fejét felemelve az osztálykönyvből, a következőről tájékoztatta a hatodikosokat:

– Közlöm az osztállyal, hogy az érettségi az idén másképpen zajlik, mint eddig szokott: nem a tanár, hanem az elnök adja a kérdéseket... Parancsolj, Pista – vett észre engem is az ajtónál.

Nyugodt, szenttelen hangon fordultam az osztályhoz, mintha szintén csak valami közérdekű tájékoztatást közölnék a diákokkal:

– Kérem, hogy a VI. B osztály fáradjon át a saját tantermébe, mert Demeter úr ott várja őket.

Mint a megkergült juhnyáj ugráltak fel a fiúk és zúdultak az ajtó felé, megkönnyebbülve, hogy megoldódott a faramuci helyzet a jól sikerült buli után.

Orbán tanár úr, nem tudván mire vélni a dolgot, hol felállt, hol leült, és hökkenten kérdezte:

– Mi az, Pista, nem jó helyre jöttem?

– De igen, jó helyre tetszett jönni – igyekeztem szűkre szabni a választ.

– Hát akkor mi ez? Hova mennek a diákok?

– Ezek hatodikosok, tanár úr, és nem nyolcadikosok.

– De akkor mégsem jó helyre jöttem – hüledezett.

– De igen! Tanár úr jó helyre jött, a nyolcadik á-ba. Csak – hajoltam bizalmasan közelebb hozzá, – április elseje alkalmával Demeter tanár urat meg akarta tréfálni az osztálya, ezért ők átjöttek ebbe a terembe, a nyolcadikosok meg beültek az ő helyükre.

– Ügyes tréfa, hi-hi-hi – derült fel Pista bácsi. Ám mielőtt fellélegezhettem volna, arca hirtelen haragossá vált, elkomorult és megbotránkozva kiáltott fel: – Akkor engem is becsaptak!

– Csak diákcsíny az egész, nem kell komolyan venni! – próbáltam megnyugtatni.

– Dehogynem! Ez felháborító! Én ezt a kar elé viszem! – dohogta.

Éreztem, hogy változtatni kell a taktikán, hogy mentsem a helyzetet.

– Nem ajánlom, tanár úr – súgtam oda nagyon bizalmasan.

– Miért nem ajánlod? – nézett rám értetlenül.

– Azért, mert tanár úron fog mulatni az egész gimnázium, hogy nem vette észre a diákcsérét. Kezeljük nagyvonalúan az egészet, mint diákcsíny, s holnap már senki sem fog róla beszélni. De ha a tanári kar elé tetszik vinni, nyilvánosságra kerül...

Amíg ő gondolkodóba esett, a nyolcadikosok már majdnem mind elfoglalták a helyüket, és huncut büntudattal lesték, mi lesz ennek a következménye, ha itt van az ifjúsági elnök is. Az idő is siettetete tehát a döntést. A tanár úr suttogva közelebb hajolt.

– Pista, az más! Igazad van, kezeljük diszkréten az ügyet.

Felszabadultan ült le egy asztalhoz, s mintha semmi sem történt volna, kezdte újra a hirdetést:

– Közlöm az osztállyal, hogy az érettségi az idén....

Én is megkönnyebbülten távoztam a teremből. Nem lett fegyelmi ügy, de szegény Orbán tanár úr háta mögött az egész iskola derült a jól sikerült áprilisi tréfán.

Bonyodalmas kisorozvágyi legációm

Az egyik húsvéti ünnepen két gyülekezetben voltam legátus: a bodroghközi Nagyrozvágy esperesi székhely volt, Kisorozvágy pedig a leányegyháza. Ment minden a maga rendjén, egészen húsvét másodnapjáig. Ekkor Kisorozvágyon a délutáni szolgálatom előtt várnunk kellett a harangozóra, aki a legátusnak szánt adományokat gyűjtötte össze a faluban. Már tükön ültem, hogy végül elkésem a nagyrozvágyi istentisztelettel is. A kurátor nyugtatni próbált:

1 tudomány és társadalom

– Ilyenkor itallal is megkínálgatják az egyházfit, s előfordul, hogy egy kicsit késik.

Végre előkerült a harangozó, elég kapatosan, ám tisztességesen elszámolt a pénzzel, megkapta belőle a járandóságát, majd a kezébe nyomtuk a templom kulcsát: menjen gyorsan és harangozzon röviden!

A hívek már gyülekezni kezdtek a templomnál, de a harang csak nem kondult meg. Nyugtalan lettem és a harangozó után eredtem. Ült a torony ablakában s édesdeden aludt. Megfogtam mindkét harang kötelét, mint annyiszor gyerekkoromban és húzni kezdtem. Az egyházfi csak akkor riadt fel a beállott csendtől, amikor a harangok elhallgattak.

Futva jöttem le a toronyból, hogy a hívek meg ne lássák, hogy a legátus a toronyból lép be a templomba. Aggodalmam fölösleges volt, mert a zsalugáterhiányos toronyablakon át meglátták, hogy ki harangoz.

Belépek a templomba, ám nem szól a harmónium, üres mögötte a szék.

– Hol van a kántor úr? – érdeklődöm.

– Elment az anyósát meglocsolni, de biztosan „elázott” egy kicsit, ha még nem ért vissza – mondták.

Felszaladok a karzatra a harmóniumhoz, kísérni az éneklést. A fennálló énekkel nem volt semmi baj, erősen fújták, mert húsvét másodnapja lévén locsolkodás után minden férfi túl akarta harsogni a másikat. Kezdem a nagyéneket, „Jézus, ki a sírban valál...”, – de lentről gyanús dallamot hallok. Hiába próbálom helyes mederbe terelni a harmóniummal, nem sikerül. Aztán rájövök, hogy a „Mint a szép híves patakra a szarvas kívánczik” dallamát fújják. Megvártam, míg a második sor végére érnek és rájönnek, hogy ez a dallam nem passzol, mert az éneksorok szótagszámai eltérnek egymástól.

Csakhamar csend lett a templomban. Valahogyan reagálnom kellett, ezért nyugodtan, egy kissé tréfás hangon leszóltam a karzatról:

– Atyámfiak, ez nem egészen erre megy...

Majd előjátszva az első sor dallamát, újrakezdtém a húsvéti dicséretet. Mértéktartóan követtek, már nem akarták egymást túlharsogni.

Istentisztelet végén mindenki megvárt a templom előtt. Agyba-főbe dicsértek: – Ilyen ünnepi deákunk még nem volt, aki nemcsak prédikál, de harangozó és kántor is egy személyben!

Arra azonban megkértek, nem szóljak Patakon senkinek, hogy így félrevitték az éneket. Nagy szégyen lenne a gyülekezetükre nézve, ha ennek híre menne!

Ünnep után a Kollégiumban mégis többen megkérdezték tőlem: igaz-e hogy a kirozvágyi atyafiak elvitték tőlem a dallamot?

„Humános” megoldás

Palumby Gyula, a Humán Internátus igazgatója gyakran állt elő szokatlan megoldásokkal. Egyik nyáron például – némi honorárium fejében – engem kért meg, mint ifjúsági elnököt, hogy nyáron, amikor az internátusban dolgozók – beleértve őt is – szabadságon vannak, tartsak ügyeletet az igazgatói irodában.

– Nem fordulhat elő, hogy egy érdeklődő hiába telefonáljon! – mondta. – Ha nem tudsz felelni, akkor írd fel a kérdését és továbbítsd nekem! – S hozzátette: – Legyél udvarias mindenkihez!

Így hát beültem a karosszékébe és vártam az esetleges kuncsaftokat. Nagy forgalom nem volt, ám egyszer csak csöngött a telefon. Odaugrottam, felvettem, de mielőtt bemutatkozhattam volna, már hallom is:

– Itt Nagy Barna főiskolai közigazgató, kivel beszéllek?

Ismerve a professzor jó kedélyét, hirtelen ötlettől vezérelve, így feleltem:

– Itt pedig Jakab István, a Humán Internátus ideiglenes igazgatója! Miben segíthetek?

Pillanatnyi csend után felharsant a kacagás: – Pista, te vagy az? Hát mit csinálsz te ott?

Beszámoltam megbízatásomról, váltottunk pár szót, majd átvettem az üzenetet. Ő pedig még sokáig emlegette, hogy aznap mennyire megnevettettem.

Az elveszett jogász

Trócsányi Józsi bácsi, a jogakadémiáról ottmaradt professzor egyházjogot oktatott a teológián. Bár érettségi után csak az 1949/50-es tanévben jártam oda, találkoztam vele, mert a kurzusa első éves tananyag volt. Az öreg sajátos ízlését mindenki ismerte, tudtuk, hogy szereti, ha tanítványai – legalább az ő óráin, illetve vizsgáin – világiasan, úgymond „jogászosan” öltözködnek.

Éppen vizsgára készültem, ráadásul elsőként az évfolyamból. Külön időpontot kaptam tőle, figyelembe véve, hogy haza kellett utaznom Nagyráskára, az akkor már lezárt országhatáron át. Az internátusban körültekintően felöltöztem. Buggyos térdnadrágot vettem föl, hozzá kölcsönkértem Tornallyay Marci kockás zakóját. A fejemre barna bársonykalap került, széles zöld szalaggal. Mindezt a vállamra terített tavaszi kabát, egy ún. „hubertusz” egészítette ki.

A szobában Száz Béla – végigmustrálva e meglehetősen tarka ruházatot – rám nézett és így szólt:

– Pista, ne csinálj cirkuszt! Meglátod, ki fog rúgni, és akkor velünk sem lesz elnéző!

Én azonban hittem a fellépésemben, meg persze alaposan fel is készültem.

A professzor derűs arccal nyugtázta megjelenésemet, és látható elégedettséggel jártatta végig tekintetét a felszerelésemen. Aztán kérdezett, én válaszoltam, egyre több témát érintett, majd látva, hogy valóban tudom az anyagot, elgondolkodva megszólalt:

– Látja, Tiszteletes úr, ilyenkor, amikor magukat vizsgáztatom, mindig fáj a szívem, hogy mennyi jó jogász vész el a teológusok között!

Természetesen jeles kaptam. A többiek kint vártak a folyosón, s amikor megtudták az eredményt, alig várták, hogy lehúzhassák rólam a bűvös ruhákat. Így lettem én is – legalább Trócsányi Józsi bácsi számára – elveszett jogász.

Bor a könyvtárban

Az érettségi évében szalagavatóra készültünk. Takács Béla osztálytársammal és igaz barátommal együtt sikerült egy demizson jóféle tokaji bort kerítenünk a nagy eseményhez. Tanakodtunk, hová is rejthetnénk el, míg végül kínálkozott a megoldás: minthogy ketten láttuk el az önképzőköri könyvtárosok tisztségét, kézenfekvőnek látszott a könyvtárban biztonságba helyezni a drága nedűt.

1 tudomány és társadalom

Csakhogy évfolyamtársunk, az A-osztályos Pavletits Márta, kisegítő könyvtárosként szintén rendelkezett kulccsal a helyiséghez. Nyilván a fiúk beszéltek rá, hogy engedje be őket, mindenesetre tény, hogy a szalagavató előtti napon a borunknak csak hűlt helyét találtuk.

– Megitták az á-sok! – méltatlankodott Béla, de mit volt mit tenni, pótoltuk a hiányt, ahogy tudtuk.

Néhány évtizeddel később érettségi találkozóra gyűjtünk össze, s a Kollégium főbejáratánál vártuk az osztálytársakat. Gyülekeztek a b-sek mellett az á-sok is, a rég nem látott kedves arcok jókedvre derítettek. Vidáman beszélgettünk, egyszerre csak odalép mellém Béla, szinte félreráncigál, és fenyegetően kérdi:

– Mi az, hát te szóba állsz Pavletits Mártával!?

Azt hittem, rosszul hallok.

– Hogyhogy szóba állok-e? De hát miért, drága Bélám!

– Hiszen megitták a borunkat!

Zavartan pásztáztam emlékeimben, míg végre beugrott a harminc évvel azelőtti esemény. Éppen kezdtem volna megfogalmazni a szabatos választ, amikor a szemem sarkában megláttam a huncut mosolyt. Nem is bírta nevetés nélkül, én meg aznap többször is meghallgathattam, hogyan meséli másoknak sikeres meghökkenésem történetét.

(E közleménnyel búcsúzunk Jakab István nyelvészprofesszortól, lapunk alapító védnökétől, rendszeres szerzőnkéntől. Az anekdoták forrása: A pataki diákvilág anekdotakincse IV. kötet. Feldolgozta és sajtó alá rendezte Király Zoltán. Pataki Diákok Szövetsége, Sárospatak, 2001. 35–37, 174–177. o.; A pataki diákvilág anekdotakincse V. kötet. Sajtó alá rendezte és feldolgozta Király Zoltán. Sárospataki Református Kollégium Alapítvány, Sárospatak, 2012. 217–220. o.)

Sohár Pál

Csúcspontok Wagner zenedrámáiban

Wagner, korát messze megelőző és a közönséggel szemben addig elképzelhetetlenül nagy intellektuális követelményeket támasztó alkotásait, legelőször művésztársai fogadták be, és fedezték föl bennük az örökbecsű értékeket, e művek páratlan nagyszerűségét. Baudelaire a *Tannhäuser* 1861. évi párizsi bemutatója után nyilvánosan kezét csókolta a komponistának, s ezt írta róla: „Wagner az a művész, akit a jövő a nagy mesterek közül is a legnagyobbá fog tenni.” Bernard Shaw könyvet szentelt Wagnernek, Liszt Ferenc egész életén át küzdött Wagner elismertetéséért, műveiből zongoraátiratokat készítve és gyakran előadva azokat, a *Lohengrin*-bemutató lehetővé tevője és karmestereként, anyagilag és igen sokféle más módon is segítve őt. Thomas Mann egy életen át bővületében tartotta Wagner művészetét, akiről könyveket és tanulmányokat írt, számtalan előadást tartott, szinte minden művébe beleszótta a wagneri alkotásokat (*Varázshegy*, *Buddenbrook-ház*), nem egyszer központi jelentőséggel (például a *Wälsung-vér* című elbeszélésében). Hosszan sorolhatnám még a Wagner-rajongó nagyságok, zseniális és tehetségtelen epigonok véghetetlen sorát. Ehelyett egyedül Anton Brucknert említem, a nagyszerű osztrák poszt-romantikus komponistát, aki a csodált mester haláláról értesülve, emlékére az örök ifjúság és halhatatlanság istennőjének, *A Rajna kincse* Freia-jának zenei motívumát szótta bele *VII. szimfóniájába*. Zeneszerző ennél szebben, méltóbban nem hódolhat a nagy pályatárs előtt!

A wagneri mű nagyszerűségét talán Thomas Mann fogalmazta meg legtalálóbban, amikor így írt róla: „Jellemző ereje felülmúlhatatlan és egyes alakok ábrázolásában éri el csúcspontját, de nemcsak emberi álarcát váltogatja, hanem azonosul a természettel: szól a viharból, a levelek suttogásából és a hullámok táncából, a lángok szikrázásából és a szivárványból.”

Művészet és irodalom a 19. század első felében

Wagner 1813. május 22-én, Lipcsében született, Friedrich Wagner rendőr-tisztviselő kilencedik gyermekeként. Ugyanebben az évben, október 16–19-én a város közelében zajlott a sok-ezer halottat maga után hagyó „Népek csatája”, Napóleon első jelentős katonai veresége. A temetetlen hullák okozta tífusz-járvány áldozatául esett Wagner édesapja (okt. 23.), s ő alig félévesen árván maradt. Édesanyja rövidesen feleségül ment a család barátjához Ludwig Geyerhez, a tehetséges színműíróhoz, festőhöz és színészhez, mivel a népes gyermek-hadat egymaga nem tudta volna felnevelni. Wagnert egész életén át kínozták származása bizonytalansága, de sosem derült ki, hogy ki volt természetes apja. Lipcse ez idő tájt a német irodalmi- és kulturális élet egyik középpontja. Itt él Jean Paul, a

kitűnő romantikus költő, és itt működik karmesterként a szöveg és zene egyenrangúságát hirdető E. T. A. Hoffmann író és operaszerző, mindketten a család barátai. Ők, nagyműveltségű nagybátyja és anyja, illetve nevelőapja révén a gyermek Wagner irodalmi, zenei és színházi légkörben nővekszik föl. A német irodalomban a romantika virágkorát éli: 1822 – Shelley halála, Goethe 64 évesen sikerei csúcán!

Az operairodalom másik gényusa Giuseppe Verdi Wagnerral egyazon évben születik. Ekkoriban zajlik le Beethoven *VII. szimfóniájának* ősbemutatója, és keletkezik Schubert *Befejezetlen szimfóniája*. Rossini operáját *A sevillai borbélyt* 1816-ban mutatják be, óriási sikerrel. De ő lesz majd, aki a *Lohengrin* egy előadását végighallgatva, operaszerzői működését lezárja, s hátralévő éveit a konyhaművészetnek szenteli, mert kilátástalannak látja a versenyt Wagnerral. Wagner nagy példaképe, Weber Drezdában karmester, és 1821-ben mutatják be a romantikus német nemzeti opera első remekét *A bűvös vadászt*, amely Wagner számára majd a legfőbb mérce és iránytű szerepét tölti be.

Wagner ifjú korában lát napvilágot a Grimm testvéreknek a Wagner szövegek könyvek egyik fő forrásául szolgáló *Deutsche Sagen* című népmese-gyűjteménye és a Wagner-művek filozófiai alapjait felvető tanulmányok: Feuerbach *A szerelem világmegváltó hatalma* és Schopenhauer *Die Welt als Wille und Vorstellung* című alkotása.

Az első nagy Wagner művek keletkezésének idején, az 1830–40-es években Meyerbeer, Rossini és Spontini művei a legsikeresebbek az operaszínpadokon, de egyre nő a népszerűsége a *Fideliónak* és *A bűvös vadásznak*, amelyek a wagneri zenedrámák közvetlen előzményeinek tekinthetők. A 40-es évek elejére esik az 1848-as forradalmakat előkészítő nemzeti operák – a *Nabucco* és a *Hunyadi László* – bemutatója. A zenei romantika nagyjai, Mendelssohn és Schumann pályájuk delelőjén vannak, a zenei újítások terén harcostárs és barát, Liszt Ferenc egyelőre zongoravirtuózként működik, s ekkoriban bukik meg a másik nagy zenereformátor, Berlioz *Fantasztikus szimfóniája*. A Wagner-követő komponisták közül élnek már Bruckner, Cornélius és Saint-Saëns, és az első nagy Wagner-karmester-generációból Hans Bülow és a *Ring* (és a Bayreuthi Ünnepi Játékok) első karmestere, a győri születésű Richter János. Hatásuk csúcán vannak az irodalmi romantika első hullámának óriásai: Hoffmann, Byron, Jean Paul, Goethe, Victor Hugo, Puskin, Dumas, Lermontov, Stendhal, Merimeé, Thackeray és Balzac, a festészetben: Delacroix (Nietzsche szerint a képzőművészet Wagnere). Ekkor aratja sikereit Heine, „a hús emancipációja” előharcosa, és ekkortájt működnek a polgári forradalmakat előkészítő filozófusok: Saint-Simon, Hegel, Proudhon, Herweg, s születik Nietzsche, előbb Wagner csodálója, majd később elkeseredett ellensége.

A pályakezdő Wagner és első remekművei

Rendszertelen és zaklatott iskolaéveket, hézagos zenei neveltetést követően indul Wagner zenei pályafutása. Néhány fiatalkori kompozíciós próbálkozás, közöttük két opera, a Gozzi nyomán írt *A tündérek* (Die Feen) és a Shakespeare szövegére épülő *Szerelmi tilalom* (Das Liebesverbot) után megszületik az első jelentős, máig színpadképes alkotás, a Bulwer regényből készült szövegre írott *Rienzi*. Közben Wagner operakarmesterként működik Magdeburgban, Königsbergben és Rigában. Itt készül a *Rienzi*. Magdeburgban ismerkedik meg első feleségével, Minna Planerrel a szépséges, de nem túl okos színésznővel, akit hamarosan (1836) feleségül vesz. Házasságuk viharosan kezdődik: a szaba-

dos színésznői élethez szokott Minna többször is elszökik Wagnertől gazdag hódolókkal, de szerelmes férje mindannyiszor megbocsát és visszakönyörgi hűtlen feleségét. Amit viszont később aztán nem tud megbocsátani neki, hogy az asszony nem tudja követni őt a szellemi magaslatokra, nem képes fölfogni művészetének lényegét és értékét, s egyáltalán – nem hisz Wagner zsenijében.

Zeneszerzői pályafutásával együtt elkezdődik Wagner véget nem érő harca az adóságokkal és hitelezőkkel. Karmesterkedése városaiból sorra menekülnie kell, hogy ne zárják az adósok börtönébe. Így történik ez Rigában is. Életveszélyes, illegális határátkelések után Londonnak és Párizsnak veszi útját, mert Európa e kulturális központjaiban reméli megtalálni a boldogulást. Egy majdnem végzetes tengeri út végén, 1841-ben Londonba érkezik, de rövidesen belátja, hogy csalódnia kell reményeiben, s továbbutazik Párizsba. Előzőleg azonban, Londonba tartva, két szörnyű, több napon át tomboló tengeri vihart kell átvészelnie egy rozoga hajón, amely hajótörést szenved, de aztán szerencsésen partot ér. A hajót, egy norvég fjordban rövid időre megpihelve, sikerül kijavítani, hogy aztán folytatva az utat Anglia felé másodszor is viharba kerüljön.

Párizs, a reménységek városa óriási csalódásnak bizonyul. Wagner itt éli át életének legnyomorúságosabb időszakát. A zenei élet akkori és ottani nagyjai, Halevy és Meyerbeer, fűt-fát ígérnek, de végül semmit sem segítenek. Wagner pedig a legnagyobb nyomorúságban, éhezve és fagyoskodva lázasan komponál: egy Heine novella nyomán 10 nap alatt megírja első igazi remekműve, *A bolygó hollandi* szövegekönyvét és két hónap alatt zenéjét is. A partitúrára mottóul ezt írja: „Per aspera ad astra”, később pedig így vélekedik művéről: „Ezzel kezdődik költői pályafutásom.”

Közben azonban odafagy a keze a zongorabillentyűkhöz, el kell viselnie Minna állandó panaszait és szemrehányásait (a szerény, de biztos karmesteri állások feladásáért a túlköltségek következtében) és, hogy fenntarthassa magukat, kottamásolást, zenekritikák írását és zenei átiratok készítését vállalja. Végül *A bolygó hollandi* szövegekönyvét is kénytelen áruba bocsátani. Zenéjére nem tartanak igényt! Egy Dietsch nevű komponista meg is zenésíti Wagner szövegét, sőt az operát be is mutatják, de az csúfosan megbukik és végleg feledésbe merül. A sors furcsa fintora, hogy ugyanez a Dietsch lesz 1861-ben a párizsi botrányos *Tannhäuser* bemutató karmestere.

És ekkor bekövetkezik Wagner életének egyik váratlan, szerencsés fordulata. A Párizsból kétségbeesésében hazaküldött *Rienzi*t 1842-ben a Drezdai Opera óriási sikerrel bemutatja. Wagnert hazahívják, szász királyi karmesterként alkalmazzák és alig egy év múltán már *A bolygó hollandi* premierje is lezajlik. Ám a siker jóval mérsékeltebb, mint a *Rienzi*é.

A *Rienzi* a francia történelmi nagyopera mintájára készült: szép áriákkal, színes történelmi tablókkal, tömegjelenetekkel, vérpezsdítő indulókkal, remek kórusjelenetekkel, ballettel. Ehhez szokott a közönség, ezért aratott tetszést. Bár a szerző már itt megmutatja oroszlánkörmeit, vannak a műnek gyönyörű részei, a ragyogó potpourri típusú, de nagy-szerűen hangszerelt *Nyitány*, Adriano és Rienzi barokk-díszítésű pompás áriái és Rienzi mélységes áhítatot sugárzó, páratlanul szép melódiájú imája. Egészében azonban a mű a hagyományokat követi és az átlag közönség igényeit elégíti ki.

A művészi alkotás wagneri alapelvei és ezek megvalósulása *A bolygó hollandiban*

Wagner művészetében a gyökeres fordulatot *A bolygó hollandi* jelenti. Ez a mű összehasonlíthatatlanul nagyobb intellektuális követelményeket támaszt hallgatóságával szemben: a költői szöveg egyenértékű a zenével, és mivel Wagner maga írja, miközben már a zenei megvalósítás is körvonalazódik képzeletében, a szöveg és zene addig elképzelhetetlen egysége valósul meg, egymást segítve, megsokszorozva egymás hatását. A szöveg a korábbi és korabeli operákban lényegtelen, a bárgyú, semmitmondó, időnként zagyva vagy gyermekded versek csak ürügyül szolgálnak az énekesek hang-akrobatikai mutatványaihoz. A költő Wagner azonban kongeniális partnere a zeneszerző Wagnernek. Lássuk, milyen művészi elvek vezettek a műfaj alapvető megreformálásához!

Wagner nem csupán valamely főbb vonásaiban már létező történetet dramatizál, hanem különböző mondák egybeolvasztásával és lényeges átalakításával jut olyan *tematikus anyaghoz, amely alkalmas művészi szándékának, mondanivalójának zenei-drámai ábrázolására*, színpadi megjelenítésére. Így van ez már *A bolygó hollandi* esetében is. A Heine novella frivol, szokványos, lapos történetéből Wagner nagyszabású, emelkedett, balladai sűrűségű pszichodramát formál. A női hűség megváltó hatalma, a társkereső férfi magányosságának tragikumuma, a nehézségekkel dacoló, a maga elé tűzött céljainak eléréseért még az ördöggel is szembeszálló bátor hajós már-már démoni alakja – mind az ő invenciója.

Wagner zenedráma tervei közül mindig az őt éppen hatalmába ejtő *életérzésnek* legmegfelelőbbet és a világszemléletének, zeneszerzői és költői képességeinek aktuális fejlődési stádiumához leginkább illőt választja ki, és a drámai koncepciót valamilyen vizuális-akusztikus élmény váltja ki belőle.

A felnőtté váló, magányosság gyötörte fiatal férfi társkereső, a nőt idealizáló attitűdjéhez jól illik az elátkozott hajós története. A balszerencsés tengeri út megpróbáltatásaiból és a szerencsés partra érés megkönnyebbüléséhez csatlakozó akusztikus élményből csírázik ki a Hollandi-cselekmény és -zene. Ha a későbbi műveket tekintjük, a *Tannhäuser* és a *Lohengrin* művész-drámák: előbbiben a külvilágból származó élmények művészi visszavetítése ugyanabba a társadalomba és ugyanezen társadalom eszményei és a visszatükrözött valóság közötti ellentmondás válik a drámai konfliktus forrásává. A *Lohengrin* a művész és közönsége közötti meg-nem-értés tragédiájának ábrázolása. A *Trisztán* és a *Mesterdalnokok* az érett, illetve már öregedő férfi végletes szerelmi szenvedélyének, illetve bölcs rezignációjának foglalata, a *Ring* az erős, magabizó, nagyszabású terveket kovácsoló, győzedelmes, hódító isten – vagy inkább ember – útját írja le, amely a hatalomról való lemondáshoz vezet, végül a *Parsifal* a részvét hatalmának felismerését és a halál, az elmúlás gondolatának elfogadását ábrázolja. Vagyis Wagner, ahogy öregszik, sorra a korához és a vele járó életérzéshez leginkább simuló témákat dolgozza fel, s ez a titka páratlanul intenzív és hiteles beleélő-képességének, amellyel műveinek tárgyát megjeleníti. A fentiek alapján válik érthetővé Thomas Mann megállapítása: „Minden egyes műve stílusbélileg elhatárolódik a többitől, miközben Wagner minden művében egészen ő maga, minden taktus magán viseli összetéveszthetetlen egyénisége bélyegét.”

A drámai hatás hordozója *két szembenálló*, a cselekménybeli antagonistákat vezérlő ideákat kifejező *zenei téma küzdelme*, kontrasztja; a küzdelmet e témák zenei változásai, egymásra hatása reprezentálja, a változások módja és a drámai eseményeket képviselő,

jellegetes zenei motívumok felhasználása révén. A *Hollandiban* a bolygó hajós képzeletbeli, tragikus, kísérteties alakját megjelenítő zene (az új hangszerelés, gyakran diszszonáns hangzás és a moll-hangnem, az ún. „üres akkord”, amelyek már Beethovennél, Webernél is, tehát hagyományosan a gyász, balsors, tragédia zenei ábrázolásának eszközei) ellentéte a norvég matrózokat és Dalandot, a jovialis, pénzsóvár hajóskapitányt, vagyis a reális világot ábrázoló hagyományos melódiákra épülő, világos, dúr-hangnemű dallamvilág. E kétfajta zenei tematika a *Nyitányban* szó szerint párviadalt vív egymással, váltakozva felülkerekednek, elnyomva a másikat, hogy végül a megváltás megdicsőült hangjaiban oldódják föl ez a különös, drámai feszültséget keltő küzdelem.

Wagner szeme előtt a klasszikus görög tragédia mintája lebeg. „A görög műalkotás a dráma, minden művészetek legmagasztosabbika, mindannak foglalata, amit a görögség lényegéből ábrázolni lehet, maga a nemzet, történelmével együtt: bemutatásakor maga a nemzet nézett szembe önmagával, értette meg önmagát, s önmaga legnagyobb öröme szinte feloldódott benne. A görögök számára a tragédia vallási ünnep.” Wagner ezzel az igénnyel fordul közönsége felé. A görög tragédia forrása a népmonda. Erről Wagner ezt írja: „A népmonda, amely magjánál ragadja meg a jelenségeket, és művészi módon alakítja mítosszá a lényegét.” A népi mítosz tehát a dráma méltó anyaga. A költő feladata, hogy a mítoszban felismerje az örök emberit, az örökérvényűt. Helyhez és időhöz nem kötött a görög dráma tárgya is, csak így töltheti be emelkedett, szertartás jellegű funkcióját. A bolygó hollandi-történet, mint Wagner valamennyi alkotása, népmesei eredetű, vándor téma, amely ősidőktől fogva a legkülönbözőbb kultúrákban felbukkan: gondoljunk csak Odüsszeusz vagy Ahasverus, a bolygó zsidó történetére

Mint már említettem, *A bolygó hollandi* drezdai ősbemutatója 1843-ban a *Rienzi*nél jóval mérsékeltébb tetszést aratott, sok évnek kellett eltelnie, amíg meghódította a világ operaszínpadait, és állandó repertoár-darabbá válhatott. Ennek a szokatlan melódiák, újszerű hangzatok és hangszerelés mellett az igényes, költői szöveg is oka volt, amelynek megértése, követése a hatás nélkülözhetetlen eleme. A gyönyörű melódiához tökéletesen illeszkedő, költői szépségekben gazdag szöveg szemléltetésére a *Hollandi* és *Senta II.* felvonásbeli szerelmi kettőse lehet meggyőző példa.

A hagyományos opera-stílusban és egy Bulwer regény nyomán készült *Rienzi*t és a mérész zenei újítások jegyében fogant, saját invencióból gyökeresen átalakított saját szövegkönyvre komponált *Hollandit* óriási szakadék választja el egymástól. De hát mi készítette Wagnert az operaműfaj ilyen fundamentális megújítására? Thomas Mann ezt eként magyarázza: „Tudjuk, hogy e veszedelmesen sokoldalú művésztérképnek első hevülete a nagy történelmi opera felé fordult és e megszokott, a közönség által kedvelt operaműfajban olyan diadalt aratott a *Rienzi*vel, amely mindenki másban azt az elhatározást szülte volna, hogy erről a bevált csapásról többé ne térjen le. Ami Wagnert ebben meggátolta, az művészi lelkiismeretének mélysége. Wagner lelkében a zene tisztább és méltóbb drámai kapcsolatok után vágyik.”

A Tannhäuser

A *Tannhäuser* művészdrama: hőse a tökéletes önmegvalósításért küzd, hogy az átélt élményanyagot művészete által esztétikumává, műalkotássá átlényegítve visszavetítse a társadalomnak, amelyből lelkébe hatolt. Mivel pedig eközben minduntalan összeütkö-

zésbe kerül a társadalom törvényeivel, dogmává merevedett politikai és művészi szellemével, szokásaival, tabuival, el kell buknia – írja Molnár Antal a *Wagner breviáriumban*. Wagner „mitológiai elődei Odüsszeusz és Orfeusz. Bűvös éneke, költői képzelete nyitja meg a szerelem föld alá száműzött birodalmát, lantjának hangjai tárják föl előtte – mint Orfeusz előtt is – az alvilág kapuját. Az életvágy, a középkor szerelmet megvető, természetellenes és képmutató jelenéből való kiszakadás óhaja űzi őt Vénusz karjaiba. De, mint Odüsszeusz, megcsömörlik, Kirké öleléséből a meghitt otthonra, a hazai földre, visszatérésre vágyik.”

A *Tannhäuser* sorstragédia: nincs intrikus szereplője a drámának. Tannhäuser tragédiája nem cselszövés, emberi gonoszság műve, önmagában, az ő lelkében rejtőznek az erők, hajlamok, amelyek balsorsába sodorják.

Az önkifejezés, a mitológia tárgya, a görög tragédiákkal fennálló kapcsolat mellett a wagneri alkotóművészet egyéb jellemzői is felfedezhetők e művében. Itt is több, egymástól független legendából, mondából gyúrja össze, formálja újjá Wagner a maga cselekményét: a Tannhäuserrel (Osterdingen lovagról), a dalnokversenyéről, Árpádházi Szent Erzsébetről és a Vénusz-barlangról szóló mondákból ötvöződik a szöveggönyv. Megvan az antagonisztikus zenei motívumok drámai feszültséget keltő ellentéte is: itt Tannhäuser Vénuszt dicsőítő himnusza és a zarándokok áhítatos éneke birkóznak egymással a nyitányban, hogy végül utóbbi diadalmaskodjék, előrevetítve a mű végkifejletét. Tannhäuser fausti és Don Juan-i jellem: az élet elérhetetlen teljességére vágyik, s mert nem teljesülhetnek, vágyai újra és újra tovább hajszolják: ő a szélsőségek embere: soha és sehol sem „egy kisse” valami, hanem bármit cselekedjék is, mindig mindenben egészen az.

A Tannhäuser-dráma megoldatlansága: „égi és földi szerelem” közötti ingadozás a drámai feszültség forrása. „Erzsébet vele képes szenvedni, míg Vénusz csak vele vigadni tudott!” – írja Wagner. A Goethe-i s a férfit tettekre sarkaló, inspiráló „*Ewige Weibliche*” a másik, a korszellemben fogant alap gondolata a műnek. A női lélek egyfelől csábító, másfelől önfeláldozó, megváltó duális természete Wagnert folytonosan foglalkoztatja. Ezért bizná legszívesebben Vénusz és Erzsébet szerepét ugyanarra az énekesnőre, s ez a ketősség jellemzi majd utolsó remeke, a *Parsifal* női főszereplőjét, Kundryt is, aki felváltva a Grál-lovagokat elcsábító, Krisztust a keresztfán kigúnyoló démoni alakként, majd pedig alázatos vezeklő szolgáloként jelenik meg a műben.

A *Tannhäuser* nagy lépés előre a wagneri zenedráma-műfaj fejlődésében. Sokkal inkább, mint a *Hollandiban*, eltűnnek a hagyományos opera fő építőelemei az áriák, az együttesek, az egyszerű, fülbemászó dallamok, koloratúrák, viszont egyre fontosabb szerep jut a zenekarnak, a természetábrázolásnak, előtérbe kerülnek a lélektani mozzanatok és megjelennek a *vezérmotívumok*. Korábbi operákban, például Gluck, Mozart és Weber műveiben is előfordulnak emlékeztető motívumok, egy-egy eseményt, személyt, esetleg tárgyat vagy természeti jelenséget felidéző melódiák, zenei frázisok, de a wagneri *Leitmotiv-ok* természete gyökeresen más, szerepe és jelentősége megsokszorozódik. Ezek a jellegzetes dallamtörédek nemcsak emlékeztetik a hallgatót valamire, de változnak, fejlődnek, s ezzel kifejező erejük meghatározódik. Bonyolult lélektani folyamatokra, a cselekmény titkos rugóira, összefüggéseire mutatnak rá, jellem-fejlődésekről árulkodnak, ki nem mondott gondolatokat lepleznek le. A *Tannhäuser* extatikus érzéki vágyát kifejező téma a harmadik felvonásban az üdvösség utáni nem kevésbé végletes vágyakozásának hordozója, majd akkordok ballasztjával lassult ritmusúvá fékezett változata Wolfram

esthajnal-csillag románcának dallamaként tér vissza. Az „édes hangú dalnok” rezignált, melankolikus, visszafojtott vágyakozásának kifejezőjeként, rámutatva egyben érzelmeinek a Tannhäuserrel végső soron közös, titkos gyökerére is (Wolfram épp az Esthajnal-csillagnak, azaz Vénusznak vallja meg addig még önmaga előtt is leplezett szerelmét). A *Tannhäuser* I. felvonása első jelenetének végén a Vénusz-barlangból menekülni vágyó lovag az őt előbb csábítással, majd könyörgéssel, végül pedig fenyegetőzéssel visszatartani igyekvő szerelem-istennő bűvöletéből a dalnok végül Mária nevének kiejtésével szabadul: Vénusz tomboló szenvedélyektől zaklatott, najádok csábénakétől hangos varázsvilága szempillantás alatt szertefoszlik, helyén a békés tavaszi thüringiai táj jelenik meg, birkanyáj kolompja, pásztor sípja, a távolból harangzúgás hangzik, Tannhäuser pedig Mária szobra előtt buzgó imába merül. A hirtelen hangulatváltás lenyűgöző hatása. A felvonásvég hasonlóan megragadó drámai csúcspontban kulminál. Az imádkozó Tannhäuser vadászatról hazatérő korábbi lovagtársai pillantják meg, s kéri visszatérésre az őgrófi udvarba és részvételre az ott szokásos dalnokversenyeken, amelyeken egykor sok sikert aratott. A dalnok azonban, a Vénusz-élménnyel lelkében, nem akar a képmutatóan puritán, aszkétikus lovagvilágba visszatérni. Ekkor Wolfram, a hű barát és dalnoktárs tudtára adja, hogy az őgróf unokahúgát, (Árpádházi Szent) Erzsébetet dalaival Tannhäuser meghódította: „Maradj Erzsébetért!”. A név hallatára Tannhäuser érzésvilága szempillantás alatt gyökeresen megváltozik, s ugyanazzal a szenvedélyes odaadással, amivel nemrég még Vénusznak hódolt, most már Erzsébetért áhítozik. Elragadtatva ismétli Erzsébet nevét és szinte önkívületben kéri, sürgeti lovagtársait. „Hozzá vezessetek!”

Wagner a par excellence „jelenet-kitaláló” (Nietzsche), Erzsébet nevének ezt a frenetikus hatást kiváltó funkcióját másodszer is fölhasználja a mű fináléjába, s ezzel az ismétlődéssel tovább fokozza a csúcspont drámaiságát. Tannhäuser a II. felvonás énekversenyén, amelynek témája a szerelem, dalnoktársaival vitába szállva a testi szerelem, Vénusz dicsőítésébe fog, kiváltva a képmutató udvar elemi fölháborodását. A lovagok bosszúja elől Erzsébet menti meg, aki közbeveti magát a lovag életéért, hogy annak módja legyen a bűnbánatra. Tannhäuser az egész világgal kész volna szembeszállni érzelmei védelmében, de az hogy Erzsébet, akit Vénuszt dicsőítve a leginkább megsértett, kész érte, az ő üdvösségéért életét áldozni, ismét egy csapásra pálfordulásra ösztönzi: az imént még dacos lovag kész a vezeclésre, hogy Rómába zarándokolva elnyerje a pápa bűnbocsánatát, s ezzel engesztelje Erzsébetet. A főhős látványos összeomlása újabb megrendítő drámai csúcspont a zenedrámában.

De visszatérve a fináléhoz: Tannhäuser feloldozatlanul tér vissza Rómából: a pápa megátkozta, ahogy a pásztorbot kezében nem hajt új rügyet, úgy Tannhäuser vétkére sincs bocsánat. Wolfram részvételtől meghatva Tannhäuser elmeséli zarándoklata eseményeit, és arra kéri barátját segítsen az utat Vénuszhoz ismét föllelnie, akihez elkeseredésében visszakíváncozik. Wolfram hiába tartóztatja, dalnoktársa őrjöngve idézi Vénuszt, aki meg is jelenik, és kész visszafogadni a hűtlen lovagot. S ekkor Wolfram rátalál az egyetlen módra, amivel a kárhozatba rohanót még visszatarthatja: ismét Erzsébet nevét kiáltja felé, Erzsébetét, aki engesztelésül saját életét áldozta föl érte. Ezt hallva Tannhäuser utolsó erejével Erzsébet koporsójához vonszolja magát, „Heilige Elisabeth! – Bitte für mich!” szavakkal az ajkán hal meg. Az ekkor érkező zarándokok pedig a pápa kivirágzott pásztorbotját hozzák az égi bűnbocsánat jeleként. Ennél szívbeemelőbb, felemelőbb vég-

kifejlet nehezen képzelhető, s hasonlók csak Sophokles és Shakespeare drámáiban fordulnak elő. A III. felvonás fináléja méltó zenei példája a wagneri drámai csúcspontoknak. A fiatalkori Wagner művek lassan ugyan, de tartósan meghódítják a német operaszínpadokat, de más országokban szívós ellenállást kellett leküzdeniük. Franciaországban a német-ellenesség különösen gátolta a Wagner-zenedrámák térhódítását. Az 1845-ben lezajlott drezdai ősbemutatót csak 16 év múltán, 1861-ben követte a párizsi premier. Egyenesen III. Napóleon császár parancsára, Metternich hercegnő kérésére, addig példa nélküli, elképzelhetetlenül alapos felkészülést (több mint 160 próbát) követően került sor a világraszóló botrányba fulladt bemutatóra. A botrányt a zsoké-klub arany-ifjai okozták. Ők alkották a párizsi opera törzsközönségét, s kedvükért hagyománnyá vált, hogy az operák II. felvonása balettel kezdődjék. Vacsorájukat követően megérkezve az Operába ugyanis, azonnal látni óhajtották bájos táncosnő barátnőik csinos lábait. Hosszas, elkeseredett viták után, Wagner végül beleegyezett a balett-betét megírásába, de arra végképpen nem volt hajlandó, hogy a II. felvonás fennkölt, áhítatos hangulatát egy oda nem illő, frivol tánc-jelenet vezesse be. Így hát megírta az I. felvonást bevezető Vénusz-barlangbeli bacchanáliát. Ám ez nem segített semmit, mert a zsokésok nem engedték vacsorájukat megzavarni, s a II. felvonásra síppal, dobbal, kereplőkkel felszerelve érkeztek és botrányba fullasztották az előadást. Mivel a dolog a következő előadásokon is folytatódott, a harmadik után Wagner visszavonta művét, s ez egy ideig lekerült a párizsi operaműsorról. A sajtóban azonban még hetekig dúlt a harc a művet pártfogók és ellenfelek között. Baudelaire kézcsókja, Berlioz elragadtatott, dicsőítő cikke azonban sejtette, hogy ez a bukás voltaképp inkább diadal volt! Amint egyik komponista társ mondta: „boldog volnék, ha ilyen bukásba lehetne részem”. Az idő őt igazolta: a világ nagy operái közül a párizsi volt az első, ahol a *Tannhäuser* előadások száma meghaladta az ezret! A párizsi bemutatót tíz évvel később követte a magyarországi 1871-ben, s ez volt a hazánkban elsőként előadott Wagner zenedráma.

Gondolatok a *Lohengrin*ről

Még le sem zajlott a *Tannhäuser* ősbemutatója, a komponistát már javában következő műve a *Lohengrin* foglalkoztatta. Wagner dráma-alkotói, újjáteremtő művészete itt is nyomon követhető. Ő maga erről így ír: „Ez a roppant poétikus monda a ránk maradt ősi német elbeszélések között a leglaposabb és legszegényesebb. E gyöngye prózai földolgozás iszapjából a magam újat kitaláló és újra-formáló képzelete segítségével kellett hozzájuttassam eredeti, magasrendűen költői értékéhez.”

A téma ismét mondai eredetű. Vízparti népek mítoszaiban gyakran felbukkanó vándormotívum az ismeretlenből vízen érkező túlvilági lény érkezése, aki csodákat tesz, a gyengék, üldözöttek bajnokaként rendkívüli tetteket hajt végre. A görög mitológiai gyökerek félreismerhetetlenek. Az új Wagner mű egyik forrása a jól ismert Zeus és Szemele történet. Zeusz a görög istenek feje beleszeret egy földi nőbe, de mivel valódi alakjában megjelenve előtte azonnali halálát okozná, embernek álcázva magát találkozik vele. A szerelmes nő azonban maradéktalan birtokolási ösztönétől hajtva kierőszakolja, hogy párja felfedje titkát, s árulja el kilétét. Zeusz pedig szenvedve a gondolattól, hogy szerelme vesztét kell okozza, kénytelen teljesíteni követelését. Hadd utaljak a Bartók *Kékszakállú*jával fennálló párhuzamra! Ám ez csak a történet egyik szála Wagnernél. A *Lohengrin*-sztori másik

alkotója a Grál-legenda, a Krisztus vérét felfogó Grál-kehelyről, s az ezt őrző szentéletű lovagokról, akik titokzatos hatalommal felruházva az emberek közé mennek, hogy az ártatlanul üldözötteket védelmezzék. Varázshatalmuk azonban, amellyel a gonoszon győzedelmeskedhetnek, csak addig tart, amíg küldetésük titkát megőrzik. Harmadik alkotóelemként Wagner a legendát reális történelmi környezetbe ágyazza: A *Lohengrin* szereplői között van I. (Madarász) Henrik, a bölcs, igazságos, jó király, aki történelmi személy, a cselekmény is történelmi, valós környezetben, a Schelde folyó partján, Antwerpen mellett játszódik. Mi magyarok is megemlíttetünk (nem épp dicsérve!) a *Lohengrin*ben, amikor a főhős „pogány hordákként” aposztrofálja a XI. századbéli eleinket, akik fölött a király majd fényes győzelmet arat (ami történelmi tény).

A wagneri alkotóművészet másik alapvető jellemzője a zeneszerzőre éppen jellemző, aktuális életérzés megjelenítése, az önábrázolás ugyancsak félreismerhetetlen a *Lohengrin*ben. Ez a zenedráma Lohengrin (a költő – azaz maga Wagner) magányosságáról, s ebből fakadó egyéni tragédiájáról szól. A *Lohengrin*ben tükröződik a kellően el nem ismert művész vágya, hogy élettársa, barátai, művésztársai és közönsége megértse és higgyen benne. Wagnert idézzük: „Lekívánkozás a szellemi élet legmagasabb csúcsáról az emberi szerelem mélyébe, a vágyódás, hogy a művészt az érzések testvéri közössége útján értsék meg, s ez oly óhaj, mit nem képes beváltani a modern élet valósága.”

Nem esett még szó a Wagner-zenedrámák egy rendkívül izgalmas jellemzőjéről, a képzelet és realitás folytonos egymásba tűnéséről, irizálásáról. A *bolygó hollandi* képzeletbeli alakja és hajójának kísértet-legénysége, s velük szemben a reális világ képviselőiben: Senta apja, Daland, vőlegénye Erik, a vadász s a norvég matrózok és leányok egyidejűleg vannak a színpadon a darabban. De vajon nem lehetséges-e a mű értelmezése akként, hogy a Hollandi és hajója csak a leány képzeletében létezik és valójában Senta skizofrén, örült leány, aki végül öngyilkos lesz, a tengerbe veti magát, azt képzelvén, hogy a csak az ő képzeletében létező elátkozott hajóst váltja meg ezzel? És Tannhäuser? Talán csak erotikus fantáziálás a vénusz-barlangbeli kaland, ami annyira hatalmába keríti, hogy az énekversenyen leleplezi magát, ezzel saját vesztét okozva? Még kézenfekvőbbnek tűnik a *Lohengrin* esetében, hogy Elsa csak álmodja Lohengrin érkezését és a rákövetkező tragédiát. A valóságban megrágalmazzák és ártatlanul elítélik. Ismét Thomas Mann-t idézve: „Wagner a művészetben szent arkánumot, a társadalmi romlás elleni panáceaát látott. Megtisztító és megszentelő erőt adó szernek tekintette egy romlott társadalom számára.” Vagyis egyáltalán nem ésszerűtlen a fentiekben érintett értelmezés!

És nem hiányoznak a *Lohengrin*ből a kontrasztok, a nagy hatású dámai csúcspontok! Különös drámaszerkesztői és zenei remeklések Lohengrin érkezése az I. felvonásban! Az Elsát rágalmozó – testvérgyilkossággal vádoló – Telramund gróf és Elsa istenítéletnek vetik alá magukat: párviadal döntsön a vád valóságáról. Mivel az egyik fél nő, védelmében egy férfi kell, hogy megívjon a gróffal. De hiába szólítja a herold a védelmezőt, senki sem meri vállalni a párharcot a tartomány legvitézesebb hősével. Hiába ígéri Elsa trónját, vagyonát és kezét az érte kiállónak, nincs vállalkozó. Elsa kikönyörgi a királytól a felhívás megismétlését, „Tán messze jár, s nem hallja” – az álmában látott bajnok. Ő maga buzgó imába merül, de a szép, ártatlan lánnyal rokonszenvező nép már lemondott győzelméről és csüggedt beletörődéssel konstatálja: „Isten már ítél!” A döbbszent csöndet ekkor egy izgatott hang zavarja meg, majd egyre többen, egyre hangosabban kezdenek kiáltozni: a folyó tükrén a távolban gyorsan növekvő fényes jelenség közeledik. A kórus

végül hatalmas, elsöprő lelkesedéssel fogadja a csodát, Lohengrin érkezését, aki legyőzi Telramundot, s ezzel bizonyítja Elsa ártatlanságát. A kórus szerepe a jelenetben leginkább egy tó vizének viselkedéséhez – a vihar előtti víztükör mozdulatlanságához hasonlítható, amely lassan, előbb csak alig észrevehetően gyűrűzni kezd, majd egyre hevesebb hullámzásba kezd, végül elsöprő erejű viharban tombol. A hatás lenyűgöző.

Épp ilyen felkavaró erejű Ortrud átka a II. felvonásban. Ő, Telramund felesége, a mű negatív hőse, pogány varázsló, aki a trón megszerzése érdekében hattyúvá varázsolta Elsa öccsét, és férjét rábírta, hogy hamis váddal tegye tönkre a trón jogos várományosát, Elsát. Elsa Lohengrin győzelme és másnapra kitűzött esküvőjük fölötti boldogságát a palota erkélyére kilépve a nyári éjszakának vallja meg. Ortrud kihallgatja, és a hamis vád miatt száműzött férje miatti bánatával szánalmat keltve Elsában, eléri, hogy az a palotába hívja, és helyet kínáljon neki a másnapi nászmenetben. Amikor Elsa eltűnik az épületben, hogy Ortrudnak ajtót nyisson, Ortrud elsöprő erejű átkot mondva a letűnt pogány világ isteneit idézi, hogy bosszúját segítsék. Amikor pedig Elsa feltűnik a bejáratnál, megalázkodást tetteve borul lábai elé. A frenetikus erejű átok, s rákövetkező hirtelen átalakulás alázatos, hízlgő, szánalmas teremtménnyé – káprázatos hatású kontraszt!

A *Lohengrin* második felvonása egyébként is drámai csúcspontok egész sorozata. Még Ortrud átkát megelőzi az ő és Telramund démoni erejű bosszúkezdése, majd az esküvői menet kétszeri megszakítása kettejük által, amidőn Elsában igyekeznek kételyt ébreszteni, s rábírní, hogy tegye föl Lohengrinnek a tiltott kérést (Lohengrin az Elsaért vívandó párviadal feltételül szabta, hogy Elsa sohasem kérdeje származása, kiléte felől). Az ünnepélyes esküvői menetet aláfestő gyönyörű melódia és az intrikusok ezt, szenvedélyes hangú vádaskodással megszakító közbelépéséhez illeszkedő démonikus zene kontrasztja hallatlan drámai feszültséget teremt. A II. felvonás fináléjában Lohengrin az oltárhoz vezetve igyekszik megnyugtatni menyasszonyát. Amikor a templomi bevonulást kísérő zenei crescendo többszöri brutális megszakítása után az ünnepélyes bevonulás a templomba végre megtörténhet és a katedrális kitaruló kapuján át kiárad az orgonazúgás, a hallgató számára – ha „van a wagneri zenéhez antennája” – egy pillanatra a mennyek kapuja tárul ki. De még mindig marad egy drámai pillanat, mielőtt a függöny lehullana: az ünnepi hangokba hirtelen belehasít a harsonák hangja: a „tiltás motívuma” csattan, előrevetítve a tragikus végkifejletet.

A drámai csúcra a III. felvonásból sem hiányzik – amikor Elsa végzetes kérdése elhangzik, követelve, hogy Lohengrin fedje fel kilétét, az esküszegés pillanatában ront be Telramund, hogy Lohengrint orvul megölje. A gyilkossági kísérlet megghiúsul: Lohengrin halálra sújtja Telramundot. A viharos szenvedélyektől feldúlt jelenetet döbönt csönd, majd Lohengrin elkeseredett szavai követik: „Jaj boldogságunk nincs már sehol.” Ismét egy nagy hatást keltő kontraszt és közvetlenül utána újabb hangulatváltás és színváltás: vérepszdító induló, amely a hadba induló lovagok gyülekezését kíséri.

A *Lohengrin* 1850-es ősbemutatója különös körülmények között zajlik: Wagner száműzetésben, Zürichben él, ahová Liszt menekítette, hamis útlevelemel, kalandos, de szerencsés szökését követően. Wagner ugyanis aktív résztvevője volt az 1848-as drezdai polgári forradalomnak: lelkesítő cikkeket írt, buzdító beszédeket intézett a barikádok tetejéről a forradalmárokhöz. „Tettetársát”, Rückert karmestert, aki pedig kevésbé exponálta magát, sokéves, súlyos börtönbüntetésre ítélték, és valószínű, hogy Wagner ennyivel nem úszta volna meg, ha nem sikerül idejében elmenekülnie. Ám így is száműzetés várt rá.

Liszt, a weimari udvari opera akkori vezető karmestere, minden ellenállást legyőzve vállalja és vezényli a mű bemutatóját. Cikkeket ír, és zongoraátírat készítésével és előadásával is egyengeti az utat a közönség felé a *Lohengrin* számára. „Egy és oszthatatlan csoda, áradó melódiák tömkelege: Magasztos mű!” – írja. Bár a bemutató sikeres, hosszú időnek kell eltelnie, amíg a későbbiekben Wagner legnépszerűbb alkotásának bizonyult *Lohengrin* végérvényesen meghódítja az operaszínpadokat. Magyarországon 1866-ban a Nemzeti Színház mutatta be. Az I. felvonás 1884-ben, már a budapesti operaházi megnyitó estjén szerepelt, s néhány nappal később a teljes mű előadására is sor került. 1959-ig 500 előadást ért el. Sorozatként utoljára 1985-ben csendült föl, leszámítva néhány előadást 2003–2004-ben, amikor a Wagner-dédunoka, Katharina Wagner botrányos rendezése miatt alig néhány előadást élt meg a balul sikerült felújítás. Újabbban a Művészetek Palotája tűzte műsorra, szcenírozott koncert formájában.

A korszakalkotó legnagyobb remekművek

Egyetlen előadás túlságosan kevés, hogy a roppant wagneri életmű, akárcsak a legvázlatosabban is beleférhessen. Ezért az igazi nagy, a mester művészi koncepcióját megalakítások nélkül, maradéktalanul megvalósító alkotások közül csak a *Trisztán és Izolda*, *A nürnbergi mesterdalnokok*, *A Rajna kincse* és a *Walkür* egy-egy rövid részletét, s néhány ezekhez kapcsolt gondolatot villanthatok föl.

A brazil császár könnyen előadható, kevés szereplős, szerény zenekari apparátust igénylő munkát kért Wagnertól. Hogy a zeneszerző mennyire ki volt szolgáltatva saját művészi ideáinak, azt a *Trisztán* fényesen igazolja. A „rendelés” nyomán megszületett ugyanis a talán leggrandiózusabb Wagner-remek, a legmerészebb zenei újításokat felmutató, hatalmas zenekart foglalkoztató, gyilkosan nehéz szerepeket felvonultató, a kromatikára, diszszonanciákra, sőt már-már az atonalitás alkalmazása felé vezető utat járó melodikára épülő zenedráma, az egész Wagner-utáni zeneirodalom kiindulópontja, páratlanul szuggesztív lélektani dráma, mély filozofikus gondolatokat a zene nyelvére átültető alkotás.

A középkori lovagvilág legendás szerelmi történeteinek jellegzetes figurája a titokban találkozó szerelmesek zavartalan együttlétén örökődő dajka, hűséges udvarhölgy vagy barátnő. E visszatérő motívum a *Trisztán és Izolda* történetből sem hiányzik. Brangene, Izolda dajkája a toronyban vigyáz, nehogy meglepjék a szerelmeseket. Őrdala a legszebb Wagner-melódiák egyike. A szerelmesek lázas, extatikus, szinte az önkívületig felcsapó, időtartamában is mértéktelen – közel egy óra – szerelmi kettősét követő, a beteljesülés boldogságában elalélt párt beburkoló csöndben hangzik a dajka – a nyárej varázsát és békéjét sugárzó éneke. Ezt a végtelen nyugalmat árasztó jelenetet szakítja majd meg – brutális ellentétként – Marke király, Izolda megcsalt férje és az udvarnép hirtelen berontása, a történet egyik nagy drámai csúcspontján.

Wagner életének a párizsi nyomorúságot követően másik nagy mélypontja a *Trisztán* keletkezését követő időszak. Korábbi műveinek előadásai sorra megghiúsulnak, vagy megbuknak, a *Trisztán* bemutatására semmi esély. Wagner magánélete is krízisen megy át. A menekülőt egy gazdag mecénás, Otto Wesendonk fogadta be Zürichben, akinek művészet-, zene- és Wagner-rajongó felesége, Mathilde válik a *Trisztán* ihletőjévé. A Wesendonk-villa kertjében lévő Asylban készül a *Trisztán*. Wagner naponta felolvassa Mathilde-nak az elkészült részleteket, zongorán bemutatja a zenei vázlatokat. A nő meg-

érti a művészt, képes követni gondolatait és felismeri a készülő alkotásban a remekművet, de viszonyt kezdeni a komponistával nem hajlandó, s ezt végül tudomására is hozza. Közben, az ekkor már különélő feleség Minna, látogatásaikor egyre hevesebb féltékenységi jeleneteket rendez, s ez a végén Wagnert az Asyl feladására kényszeríti. Csalódotlan, magányosságban, szállodából szállodába hányódik, száműzetéséből továbbra sem térhet vissza hazai földre, adóságai ismét felhalmozódnak, az öngyilkosság gondolata foglalkoztatja, s barátai is ettől féltik. És eközben megalkotja egyetlen vígoperáját, a derűt és lelki békét sugárzó *Nürnbergi mesterdalnokokat*.

A főszereplő Hans Sachs, az öregedő özvegy suszter-poéta szerelmes Évába, Pogner aranyműves szépséges leányába. Éva hozzá is menne, mert művészetpártoló gazdag apja kezét ajánlotta föl az esedékes énekverseny győztesének, aki várhatóan az agglégény, gonosz, kicsinyes, irigy és pedáns városi írnok Beckmesser, akinek legyőzésére csak Sachsnak vannak komoly esélyei. Ekkor azonban feltűnik egy ifjú lovag, s a fiatalok egy pillantásra egymásba szeretnek. De Walter nem indulhat a versenyen, csak ha előbb mesterdalnokká fogadják. Ehhez azonban vizsgát kell tennie, ahol Beckmesser hathatós közreműködésével – minden tehetsége ellenére – megbukik. Sachs átlátva a helyzetet – bölcs rezignációval félre áll a fiatalok útjából, sőt a lovagot hozzásegíti, hogy mégis megnyerje az énekversenyt, s ezzel Éva kezét.

A zenedráma bővelkedik drámai csúcspontokban. Ezek egyik legnagyobbjából a II. felvonás vége. Beckmesser szerenádát ad Évának, Sachs az ő ünnepi cipőjét készítve kalapácsolással zavarja. Éva, maga helyett a dajkát, az inas menyasszonyát küldi az ablakba, hogy közben a lovaggal megszökjenek. A zajra felébrednek a szomszédok. Dávid, az inas félreértve a helyzetet püfölni kezdi Beckmessert. A felriasztott emberek álom-ittasan egymásnak esnek, pillanatok alatt tömegverekedés, óriási zűrzavar támad. Wagner – kritikusaik csattanós választ adva ezzel (akik szerint képtelen a hagyományos, kötött zenei formákhoz hű műveket komponálni) – a teljes káoszt és zűrzavart a legszigorúbb szabályokkal kötött zenei formát követő, sok-szólamú kórusként komponálja meg. A ribilíó csúcspontján a verekedő férfiakat a nők az ablakokból az éjjeli edények rájuk zúdított tartalmával csillapítják le. A nyüzsgő utca szemvillanás alatt kiürül, a csatazajt mintegy varázsütésre a nyáréj békéje, nyájas holdfény váltja fel, amely megvilágítja az összetört lantjára támaszkodva elbicegő, jól elagyabugyált Beckmesser sziluettjét. Megszólal az éjjeli őr dudája és éneke – nyoma sincs már a pokoli lármának. A kontraszt a jelenet-kitaláló Wagner egyik legnagyobb, feledhetetlen telitalálata!

A mű másik nagyszerű drámai csúcspontja, amikor Éva megérti Sachs nemes és önfeláldozó tettét, az addig gyanútlan Walter pedig megsejti az Éva és Sachs között korábban meglévő vonzalmat és egyúttal Sachs nagylelkűségét, amivel lemond Éváról a lovag javára. A három ember meghatott, Sachs részéről szomorú beletörődést, de egyben a jótett szívmenelgető érzését, Éva és Walter részéről a hálás és meghatott boldogságot, s a csatlakozó frissen legénnyé avatott inas, Dávid és az öregedő dajka, Magdaléna hasonló érzelmeit (hiszen Dávid „előreléptetésével” számukra is megnyílt a házasságkötés lehetősége) Wagner csodálatos együttesben érzékelteti. Ez a kvintett a wagneri életmű egyik legpompásabb ékköve! Ám a wagneri dráma-elmélet száműzte, nem tűri az együtteseket: „az emberek a valóságban sem beszélnek egyszerre!” (Mondja ezt a házsártos, meg-nem-értő hitves oldalán családi perpatvarok véget-nem-érő sorát elszenvadni kényszerülő művész!). Wagner tehát törli a partitúrából az együttest! Ekkor avatkozik közbe

leendő második felesége, gyermekeinek anyja és Liszt Ferenc leánya, Cosima. Ő az, aki visszakönyörögi, meggyőző érveléssel férjét rábeszéli a kvintettet meghagyására. Cosimát sok szemrehányás illetheti a Wagner halálát követő, néhai férjét már-már vallásos tisztelettel övező bayreuthi „udvartartás” létrehozásáért, a hagyományok megmervítéséért, s a csatlakozó és Wagnert reklámul, álarcként használó, a „harmadik birodalom” eszméit zászlójára tűző bayreuthi légkörért (ennek „köszönhetően” deklarálták Wagnert, a második világháborút követő években háborús bűnösnek!), de a kvintett átmentésével az utókor számára sok mindent jóvátett!

A wagneri oeuvre legmonumentálisabb alkotása a négy zenedrámából felépülő *A Nibelung gyűrűje*, azaz a *Ring*. A teljes ciklus, a Tetralógia, először a Bayreuthi Ünnepi Játékok megnyitásakor, 1876 nyarán szólalt meg, a győri születésű Richter János vezényletével. A mintegy 14 órás zenei anyagról, a kelta-germán mitológia filozofikus feldolgozása kozmogóniává, a hatalomvágy megrontotta isteni/emberi világról, a szerelem megváltó és újjáteremtő hatalmáról szóló nagyszabású drámafüzérről akár több előadáson át lehetne beszélni, s még akkor is maradna bőven értelmezni, felfedezni, gyönyörködnivaló, amire nem jutna idő. Így hát mindössze két nagyszerű drámai pillanat megidézését kísérem meg, de a ciklus két utolsó darabjának a *Siegfriednek* és *Istenek alkonyának*, valamint az életművet lezáró csodálatos *Parsifalnak* már végleg nincs mód egyetlen előadásban helyet szorítani.

A *Ring* első részében, az „előestében” (Rheingold) a törpe nibelung, Alberich hiába sóvárog a rajnai sellők kegyeiért. A kigúnyolt és megalázott udvarló megátkozza a szerelmet és ezzel olyan bűverő birtokába juthat, amellyel világhatalmat jelentő gyűrűt kovácsolhat a sellők őrizte aranyból. Elrabolja hát a sellők aranyát és nibelung-társait rabszolga-munkára kényszerítve kincsgyűjtéshez fog a világuralmat megszerzendő. A kelta-germán főisten közben óriásokkal várat építtet az isteni hatalom védelmében s jelképeként. Bérül az örök ifjúság istennőjét, Freia-t ígéri az építőknak. Miután belátja, hogy ezzel a halhatatlanságról kellene lemondania, Freia helyett a nibelung-kincset kínálja az óriásoknak. Ezek ráállnak az alkura, Wotan pedig csellel elrabolja Alberich gyűrűjét. Alberich megátkozza a gyűrűt: mindenki esengjen, küzdjön érte, de hozzon halált minden birtokosára. A rablással Wotan saját törvényeit, az isteni rendet sérti meg, és végül az istenvilág pusztulását okozza. Az óriások nem elégszenek meg a kincssel, a gyűrűt is akarják, Wotan pedig vonakodik átengedni azt. Ekkor Erda, a Föld istenanyja jelenik meg, az istenek alkonyát jósolja, és Wotan a gyűrű átengedésére inti. A főisten engedelmeskedik, és az átok máris megfogán: az két óriástestvér egymásnak esik a gyűrűért, és Fafner halálra sújtja fivérét Fasoltot.

A Tetralógia első napja – a *Walkür* – a Wagner-zenék egyik, talán a legcsodálatosabb zenéjével, legnagyobb szabású drámai csúcspontjával zárul. A „Wotan búcsúja és tűzvarázs” igazi operasláger, nemcsak a Wagner-rajongók, de az operabarátok sokkal népesebb táborában is. Wotan leányai, a walkürok. A főisten legkedvesebbike, Brünnhilde, atyja titkos szíve vágyát teljesítve és saját részvétét követve, de az isteni parancsot megszegve, megkísérli védeni Wotan hős fiát Siegmundot a harcban, atyja utasítása ellenére. Ezért bűnhődnie kell. Wotan eltaszítja lányát, kirekesztve őt az istenek világából, álmot varázsol rá, áldozatul szánva az első odavetődő férfinak. Brünnhilde utolsó kegyként kikönyörögi, hogy hatalmas tűzgyűrűvel vegye körül alvóhelyét, hogy csak a legbátrabb férfi, akit nem rettent el a lángtenger, a legnagyobb hős – ti. Siegfried – közelíthesse meg és te-

gye asszonyává. Könyörgésére bekövetkezik a tetralógia legmegrázóbb pillanata: Wotan elhajtja isteni hatalmát jelképező lándzsáját, átöleli lányát, szemére álmot bocsát, „lecsókova” egyben isteni mivoltát, s az immár halandó álomba merült leányt magára hagyja a bérctetőn. De előbb Loge-t a tűzistent szólítja, aki parancsára lángtengerrel veszi körül a bérctet, s az ott alvó walkürt.

Ez a jelenet a külső történetnél sokkal többet rejt magában! Amikor Wotan elhajtja a lándzsát, leszáll az isteni piedesztálról, emberré válik, a halandó ember sorsában osztozik. Lemond hatalomról, szerelemről, végleg elbúcsúzik legkevesebb gyermekétől. Be kell látnia, hogy mindaz, amiért ember sóvárog és küzd, hatalom, kincs, karrier, nő és barát, csak időlegesen lehet övé, rá is, mint minden emberre végül a pusztulás, a halál vár. Wagner rátalált a megrendítő pillanatra méltó zenei kifejezésére és lenyűgöző szépségű hangokba öntötte közös tragédiánkat.

*

Wagner, műveinek hallgatása közben, számtalan katartikus élménnyel ajándékozott meg gimnáziumi éveimtől mindmáig, egy-egy pillanatra feltárva előttem a Mennysors kapuit. Ha sikerülne a hallgatóság közül akárcsak egyiküknek is megnyitnom az utat e csodálatos zenedrámák birodalma felé, akkor megszolgálhatom megtisztelő meghívásukat.

(Elhangzott az MTA Debreceni Területi Bizottsága (DAB) Klubjában, 2009. március 24-én. A Zempléni Múzsza szerkesztősége e közleménnyel tiszteleg Wagner születésének 200. évfordulója előtt.)

Veress Dániel

Egy építész a betonba simult nemzedékből

Száz éve született Ázbej Sándor

A magyar Nemzeti Színház épületeinél talán csak azok tervezőivel bántak mostohában kortársaik és az utókor. Az országos teátrum kiemelt szerepe a reformkor óta vitán felül áll, társulata mégis időről időre vándorolt, mintha csak a kőszínházak előtti korban rekedt volna. Nyomukban épületbontók jártak, új játékszíneikhez kényszerű-kakukkmódra, az eredeti művészközösségeket kitessékelve jutottak. Miközben Pesten bolyongott, a Nemzeti Színház előtt végig ott lebegett végleges otthonának – hol betonkubusokra vetkőztetett, hol klasszikus építészeti tagozatokkal ékített – délibábja. A meg sem valósult, eredetileg is időszakosnak szánt vagy idővel átmenetinek bizonyuló tervek készítői valamiképpen maguk is osztoztak az állandó változásnak kitett „épület” ellentmondásos történetében. A Nemzeti Színházzal valaha foglalkozó egész sornyi építész, többek között Zitterbarth Mátyás, a Fellner–Helmer páros és Bán Ferenc teátrumterveit, illetve munkásságát nem a megérdemelt módon kezelte a szakma, és talán az építészettörténet-írás sem. Többük a kellő figyelmet sem kapta, kapja meg, míg Ázbej Sándorról szinte el is feledkeztünk. Alakja belesimul a maga után hagyott betonfalakba. Pedig az ország első számú színi társulata évtizedeken át, a század végéig játszott az épületében, holott a hatvanas években csupán egy ideiglenes hajlék tervezésével bízták meg.¹ Írásomban a jobbára ismeretlen, a közelmúlt magyarországi építészetének összefoglalóiban elvértve felbukkanó Ázbej Sándor pályaképének vázlatos felrajzolására teszek kísérletet – amennyire ezt a korabeli szaksajtó engedi.²

Jelen, a maga nemében első áttekintés azért lapozható fel egy építészeti periodika helyett a zempléni művészeti folyóiratban, mert Ázbej Sándor is egy hegyaljai faluban, Erdőbényén jött a világra – száz éve, 1913. augusztus 26-án. Erdélyi örmény család sarja;³ kereskedő édesapja születése előtt tíz évvel költözött a Zemplénbe, hogy erdőgazdálkodással és szőlőtermesztéssel foglalkozzon. A későbbi építész művészeti érdeklődését bátyja, a Münchent is megjárt portré- és tájképfestő Ázbej Imre ébreszthette fel, aki 1901-ben született még a családtörténet előző állomásán, a Máramaros vármegyei Gyertyánligeten.⁴ A fiatal fiú minden bizonnyal a testvérét követve iratkozott be a képzőművészeti főiskolára. A gimnáziumi éveket a debreceni és sátoraljaújhelyi piaristáknál töltötte, de 1924–26 között a Sárospataki Református Kollégium diákja is volt, ahol a gimnázium 2-3. osztályait végezte.⁵ Grafikai tanulmányait azonban hamarosan félbehagyta, és inkább építészetet hallgatott.⁶ A műegyetem építész karán 1940-ben diplomázott.⁷

A Hegyalján nem áll épülete. Örmény gyökereiről és keresztény neveltetéséről sem tanúskodtak sokáig a munkái, azonban a pályája végén mindkét utóbbi identitása előtérbe került, amikor felkérték a budapesti örmény katolikusok kápolnájának a kialakítására. A trianoni döntést követő, Erdélyből a megmaradt országba tartó átvándorlás során örmé-

nyek is számosan kerültek a fővárosba. Egyházközségüket már 1922-ben megalapították, önálló istentiszteleti hellyel azonban 1974-ig nem bírtak. Ekkor vásárolta meg vezetőjük, Kádár Dániel Antal azt a Gellérthegy lábánál, az Orlay utcában fekvő historizáló villát, amelynek Ázbej építette át a fölszintjét kápolnává.⁸ Az örmények térítő püspöke, Világosító Szent Gergely patrocíniumát viselő kápolna nagyobb részét az eredeti falak fogadják magukba. Ázbej a mellékhajón át megközelíthető főhajóhoz kapcsolta az újonnan épített, négy oldalán süttői vörös mészkővel borított nyolcszögű apszist, amely centrális elrendezése révén a keleti kereszténység térképzését idézi. Szintén keleti utalást hordoznak az egyenlő szárú bizánci keresztek, amelyek a főhajót tagoló négy márványoszlop zömök kockafejezeit díszítik. Az emberléptékű teret a szakrális atmoszféra mellett – valószínűleg az anyaghasználat miatt – a Kádár-kor hangulata is belengi.

A szocializmus „szaga” egyébként is sűrű Ázbej épületeiben. Ha valaki felkeresi ma az általa tervezett középületeket és lakótelepeket, akkor feltehetően könnyebben megtalálja ott az ötvenes–hetvenes évek miliójét, mint más terekben, amelyek a mögöttünk lévő rendszerből ránk maradtak. A szóban forgó korhűség biztosan összefügg az építészet utóbbi időben tapasztalható „mellőzöttségével”: nemcsak az időszak kutatói siklanak el a munkássága felett, de épületei között is csak elvétve akad olyan, amelyet átépítettek vagy felújítottak. Ugyanakkor Ázbej neve azért is forrhat össze ilyen szilárdan a korszakkal, mert a hazai építőipart uraló tervezővállalatok⁹ kötelékében készített munkáinak zöme a szocialista vezetés presztízspítkezéseire kapcsolódott.

Pályáját az Általános Épülettervező Vállalatnál kezdte: a hidegháború első éveiben katonai létesítmények tervezésével foglalkozott, többek között a világháború előtt elkezdett szentkirályszabadjai repülőtér kiépítésében vett részt.¹⁰ A levéltári iratok átforgatása nélkül alig tudható meg több az ötvenes években készített városterveiről sem, holott életművének első felében alapvetően urbanisztikával foglalkozott. A kedvezőtlen forrásviszonyok azért is bosszantók, mert a várostervezést a korabeli magyarországi építészet „legmagasabb értékű, legfelelősségteljesebb műfajaként” tartották számon,¹¹ s ekkor még kevésbé határozta meg a mennyiség a minőség rovására, akár a hatvanas években.

1956–1957-ben nyert formát Budapesten az ezerötyszáz lakást számláló légymányosi lakótelep, amelynek előkészítésében Ázbej egy csoport tagjaként vállalt szerepet,¹² csakúgy mint Ózd, Gyöngyös, Pécs és Várpalota városrendezési koncepcióinak kidolgozásában (az első három tervet 1959-ben, a negyediket 1961-ben nyújtották be pályázati anyagként). Részben az említett munkákkal párhuzamosan, az évtized során folyamatosan¹³ dolgozott a „magyar várostervezés nagy iskoláinak” és „kísérleti telepeinek” egyikén: Kazincbarcika urbanisztikáján. Ez alatt a tíz év alatt a vegyiművek és a hőerőmű szomszédságában a „fiatal szocialista város” magját valósították meg: a tengelyútvonalat, az abba negyedkörívvvel torkolló Építők útját, illetve az említett utcákat övező parkokat és a (részben lecsapott szárú) U alakú lakótömböket. A házak sorát fellazító, szobrok köré komponált tereivel, valamint klasszicizáló, derűs homlokzati domborműveivel a fő utca a tételes szocreál városépítészeti iskolapéldája. Északkeleti végében már ezekben az években elkezdett körvonalazódni a központ. Bár valószínűsíthetően a lakóházakkal is foglalkozott, a szakfolyóiratok alapján csak a centrumról és annak is csupán egy tervváltozatáról lehet állítani, hogy biztosan Ázbej Sándor keze nyomát viseli a Valentiny Károly által jegyzett átfogó városrendezési elképzelés egészéből. Ez a centrumterv azonban Kazincbarcika ismerői számára már-már abszurd csemege. A lankás tájban ornamentekeket nélkülöző, de

tömegformálásuk okán festői épülettömegek magasodnak. Ázbej Schmiédli Ferencsel közös elképzelése túlzás nélkül itáliai kisvárosokat, még pontosabban az olasz novecento tiszta rajzú építészetét idézi. A Sztálin-barokkal csak a nagyigényűségben és az archaizálásban osztozik, a korabeli szovjet architektúra dúsított pátoszától és zömökségétől azonban mentes.¹⁴ Legközelebbi (megvalósult) magyarországi párhuzamaként – kissé bizarr történeti melléközöngével – a Székesfehérvár és Szeged Horthy-korszakbeli részei kínálkoznak. Nem áll tőle távol kirakat-kortársra, Sztálinváros árkádok ritmizálta belvárosának terve sem, amely talán az előképeként szolgált.¹⁵ Weiner Tibor Duna-parti városközpontja azonban – egy szerény pártház kivételével – ugyanúgy pusztá elképzelés maradt, mint Ázbej és Schmiédli egyszer már elfogadott, 1955 körül véglegesnek tekintett koncepciója.¹⁶ A meghiúsításban szerepet játszhatott a művészeti ág ideológiaközelségét őrző, az urbanisztika terén különös tekintéllyel rendelkező Perényi Imre, aki az ország első számú építészlapjában fanyalgóan fogadta Kazincbarcika tervezett centrumát. Kifogásolta, hogy a főtér épületeinek homlokzati vonalát és magasságát túlságosan „megmozgatták”, így az esetlegesnek tűnik. Az elképzelés még inkább számottevő problémája, hogy „»romanticizáló« íze archaizáló, régieskedő hangulatot igyekszik előidézni, ez idegen mai tervezési felfogásunktól”.¹⁷ – És nem is vonult be a szocreál magyar urbanisztika (ellen) példái közé, hiszen Kazincbarcika végül karakteresen más városközpontot kapott. (Ez is alátámasztja, hogy Perényi kritikája a hivatalosság súlyával bírhatott.) Mindenesetre Ázbej munkássága egészen 1960-ig kapcsolódott a borsodi városhoz. Hogy hozzájárult-e a megvalósult, az archaizáló tendenciák helyett inkább a nyugati modern körébe illeszkedő centrum kialakításához, azt csak a további kutatás tisztázhatja.

Ázbej az ötvenes–hatvanas évek fordulóján – utolsó urbanisztikai munkáival párhuzamosan – középület-tervezővé avanszált. A személyes váltás megközelítőleg egybeesett a magyar városépítészet korszakhatárával. Az ötvenes évek során falvaknyi előzményekből nőttek ki teljesen új települések, így igazán széleskörűnek tetszik ma is a rezsim városépítő erőfeszítése. Valójában a Rákosi-rendszer által szorgalmazott, bombasztikusnak ható urbanizáció javarészt inkább az iparosítás kísérőjelenségének illett be. A számokat tekintve ez az időszak azonban pusztá előjátéka volt a magyar várostörténet 1960-ban induló új szakaszának, amikor a II–IV. ötéves tervek keretében egymillió lakás kivitelezését irányozta elő a pártállam. Ennek megfelelően a lakóépítészeti szerelőiparra süllyedt. Nem ismeretes, hogy elvi megfontolásból fakadt-e a döntése, mindazonáltal Ázbej a panelházak honfoglalásához nem asszisztált. Beszédes, hogy 1966-ban, amikor Budapesten az első „házgyár” termelni kezdett, az építészművészet már a Nemzeti Színház átadásával volt elfoglalva.

Még a Lakóterv munkatársaként írta alá az első nem városléptékű munkáit: az EMKE kávéház gyökeres újjáépítését (amelyre alább térek ki), illetve a nagykátai gimnáziumot. A Tápió vidéki település középiskolája 1958-ban egy merőben funkionalista építményt kapott. Központi hasábját árkádíves előtér nyitja meg az utca felé: a redukált, tiszta rajzú részlet a néhány évvel korábbi kazincbarcikai terveket idézi.¹⁸ Ázbej KÖZTI-nél töltött, utolsó pályaszakaszából két további oktatási épületről tájékoztatnak a szaklapok: a Budapesti Orvostudományi Egyetem és az Egri Tanárképző Főiskola kollégiumairól (az előbbiről 1965, az utóbbiról 1969 figyelemre méltó épületei között számolt be a *Magyar Építőipar*). A fővárosi Rezső térre, orvostanhallgatók számára tervezett bentlakás ma a Kádár-kor obligát diákszállóinak áldatlan sorsában osztozik. A szocializmus korabeli

épületekhez tapadó negatív felhang itt, a szomszédos Magyarok Nagyasszonya-templom kupolájának árnyékában különösképp kontrasztot kap. A kollégium – kivált az ahhoz keskeny nyaktaggal kapcsolódó menzablokk – azonban korántsem tucatlétesítmény. A *Magyar Építőipar* recenzense – pályája során korántsem egyedülként – az átgondolt térhasználatért méltatta Ázbejt.¹⁹ Megkülönböztetett figyelmet érdemel, hogy a tervező a Heim Pál Gyermekkórház mögé ékelődő, nem túlságosan méretes terekkel Le Corbusier sarokpontjainak szellemében sáfárkodott: az üvegfalú éttermet lábakra állította, a diákszálló tetejét pedig napozóteraszként alakította ki. (Még a zuhanyzókról is gondoskodott.) A szabályos hálómintázatot követő homlokzati tagolás apró, téglalap alakú burkolóelemek eredménye. Az egyenetlen felszínű fedőlapok árnyékjátéka finoman, de folyton változó mustrát ad napközben a „kockabizonyosságú” épülettömegnek. A homlokzat ezen túl azt is sejteti, hogy a Rezső téri bentlakás a Nemzeti Színházzal egy időben épült. A párhuzam az étterem oldalfalát borító, mozgalmas felszínű és kompozíciójú pirogránit dombormű esetében a leginkább szembeszökő. Kerényi Jenő *A gyógyítás története* című reliefjét Henry Moore klasszikusabb hangvételű arché-figuráinak kortalan, mégis vasfüggönyön inneni társai népesítik be.²⁰ A kollégiumépület hiába húzódik a mai Buda-

pest mentális térképének perifériáján, mégis meggyőzően szemlélteti, hogy a hatvanas évek közepén mind az építészetünk, mind a képzőművészetünk beszélő viszonyban állt a nyugattal. Egri főiskolai kollégiuma is Ázbej nemzetközi modern architektúrában való jártasságát és erényeit demonstrálja. Az arányos, letisztult homlokzatok egymás felett megszakítás nélkül húzódó szalagablak-sorokkal és fehér vakolatsávokkal fordultak a város felé. A diákszállót három háromemeletes, lépcsőzetesen sorakozó egységre osztotta az építész, amelyek így szelídebbek, mint ahogy egy tömbben mutattak volna, s a várat övező Almagyar-domb környezetébe simulnak – legalábbis amennyire modern kubusok képesek erre (paraszt) barokk házak mellett.²¹

Az egri bentlakás tervezése idején (az építményről recenziót is író) Jakab Zoltán volt az egyik kollégája, akivel már egy évtizeddel korábban is dolgozott közösen. Ekkor a valaha összehasonlíthatatlanul szebb napokat megélt budapesti EMKE kávéház újraépítésének feladatát nyerték el (1959–1961). A Rákóczi út és a Nagykörút sarkán álló épületet a második világháború után az 1956-os forradalom sem kímélte. A századfordulás bérház rövid időn belül két átfogó rekonstrukcióra is szorult, a második alkalmával az épület eredetileg beépített földszintjét árkádsorként állították helyre. A kávémerést azonban nem számolták fel, viszont egy „eszpresszó-cukrászdát”, egy „bisztró-büfét” és egy vendéglőt is magába foglaló „vendéglátóipari kombináttá” (sic!) terebélyesítették. Ázbej és Jakab alapvetően belsőépítészként dolgozott. Az ellipsziszalakban, mutatósan felkanyarodó, szinte lebegőnek ható márványlépcsővel, illetve télikerttel is büszkélkedő kávézó-étterem a forradalmat követő évek jól megkülönböztethető presszó- és mulatóépítkezései közé tartozott.²² A forradalmat követően, a hatvanas évek közeledtével ezek a terek árulták el elsőként, hogy a szocreál után a magyar építészet ismét a modern architektúra fejleményeit igyekszik követni. (A fentebb számba vett kollégiumok építése idején ez az irányultság már egyértelmű volt.) A nyugati társaikat idéző presszók, így Ázbej elegáns enteriőrje is „a felzárkózás illúzióját keltették” a Kádár-kor kezdetén.²³

Az új EMKE asztalaitól néhány évig még az előző század elegancia felfogását képviselő Nemzeti Színházra lehetett rálátni. A Nagykörúthoz érkező kelet–nyugati metró azonban 1965-ben magával vitte az eklektikus teátrumépületet. A társulat ideiglenesen a Nagymező utca 22. szám alatti színházban (a mai Tháliában) várt arra, hogy egy másik, továbbra is átmeneti játékszínhez jusson a Hevesi Sándor téren, a Magyar Színház egykori épületében, amelyet Ázbej Sándor tervei szerint radikálisan modernizáltak. Ide 1966-ban költözött a Nemzeti társulata abban a hitben, hogy négy évvel később el fog készülni állandó otthona a Felvonulási téren (a mai Dózsa György úton): egy modern horizontális épülettömb, amely dísztribünként is szolgál majd.²⁴ A hatvanas évek közepén véglegesnek hitt²⁵ terv Hofer Miklós munkája, de az csak részben felel meg annak az elképzelésnek, amelyet Hofer a nagyszabású, 92 szereplős nemzetközi pályázatra benyújtott.²⁶ A kis híján száz pályamű között volt Ázbej Sándor alternatívája is, amelyet azzal jutalmazott a zsűri, hogy megvásárolta.²⁷ Bár a pályázatok bírálásakor már folyt a munka a Hevesi téren, feltehetően ez a terv is közre játszott abban, hogy Ázbej dolgozhatott a Nemzeti átmeneti, hamarosan fel is avatott játékhelyén. Az „állandó”, városligeti teátrum átadási határidői és tervei egyre csak váltották egymást; Ázbej Hevesi téri színházában végül harmincnégy évet töltött a Nemzeti.

Zalaváry Lajos, a KÖZTI doyenjének visszaemlékezése szerint tervezővállalatukat a hatvanas években kifejezetten fontos építkezésekkel bízta meg az állam, amely a kultúra

terén próbálta szépíteni a mezőgazdaság átszervezése miatt megcsappant vásárlóértékű béreket. E megbízási hullám részeként kapta meg a KÖZTI a „két” Nemzeti Színház tervezésének feladatát, illetve Ázbej az átmeneti játékszín megteremtésének lehetőségét (1963–1966).²⁸ (Az építész korábban nem foglalkozott színháztervezéssel, egy éves eltolódással, 1964 és 1967 között viszont immár egy másik fővárosi teátrum, a Váci utcai Pesti Színház átalakítását is ő vezette.²⁹) A Hevesi Sándor téren az 1897-ben Láng Adolf elképzelései szerint emelt, majd 1914-ben Vágó László előcsarnokával kiegészített, összességében barokkos megjelenésű színházat kellett olyanná formálnia, ahol Kádár János és Aczél György is „korszerűen” érezhette magát, illetve a Nemzeti társulata és munkatársai is elférnek. Igaz, hogy Ázbej a főbejáráttól a színpadig elbontotta az épületet, a keze mégis elég szorosan meg volt kötve, hiszen a trapéz alakú térre beszorított teátrum alaprajzán lényegében nem változtathatott. Némi új alapterületre úgy tett szert, hogy a főhomlokzatot előrébb tolta, valamint az alaprajz teljes hosszában és majdnem a zsinórpadlásával megegyező magasságban hasznos térrel töltötte meg. Ennek eredményeképpen a huszártornyos, megmozgatott tömegű historizáló küllemre egyetlen utalás sem maradt. Helyette a színházlátogatókat óriási pirogránit tömb fogadta, amelynek monolit látványa nem nyugtalanító, de több mint szokatlan a magyar építészethez szokott szem számára. A hatást nem oldja fel sem az első emelet sávjában húzódó szalagablak, sem a homlokzatot némileg plasztikussá tevő, sokalakos Illés Gyula-relief. A változtatással nyert négyzetméterek mind hasznosultak. Kollégája, Hofer Miklós dicséretét is elsősorban a szűken mért tér okos beosztásával érdemelte ki Ázbej, aki új műhelyek mellett egy próbatermet is beleszerkesztett az épületbe.³⁰ Az akusztikai okokból pikkelyekkel borított nézőtér térhatását ismétli a Barcsay Jenő márványmozaikjával díszített előtér „gyűrött” mennyezete. A közönségforgalmi terek és a két büfé az EMKE kávéház kapcsán megidézt szocialista sikket őrzik a mai napig. A teljes színház egyébként is majdhogynem hermetikusan zárta ki magát a múlt időből. Nem véletlenül olvasható olyan vélemény Ázbej leglátványosabb munkájáról, hogy a műemléki listán lenne a helye.³¹ Így a Pesti Magyar Színházat 2000-ben visszafogadó épületet nem pusztán attól lehetne megóvni, hogy – horribile dictu – *Vámpírok bálja* előadásokkal szipolyozzák vörös árnyalatú belső tereinek előkelőségét. A védelem által a korszak panelházak mellett érdemekkel szintén bíró építészetének is mementót biztosíthatnánk.

Javában tartott az építkezés a Hevesi Sándor téren, amikor Ázbej egy Magyarországot reprezentáló újabb, de lényegesen más építkezéssel is foglalkozni kezdett: a Népstadion párját tervezhette meg Algériában. A néhány évvel korábban, 1962-ben függetlenné vált észak-afrikai ország államfője budapesti látogatásakor szemelte ki nemzeti arénájuk modelljét, amelynek kivitelezését is magyar szakemberekre bízta.³² A fiatal arab államban egyébként is számos magyar mérnök megfordult, csak a KÖZTI munkatársai több tucat egészségügyi és oktatási létesítményt, illetve lakótelepet valósítottak meg országszerte. Ezek közül a legjelentősebb volt a hetvenezer férőhelyes Olimpiai Stadion és az azt övező sportlétesítmény-együttes.³³ Meglepő, hogy az építészek közül Ázbejt választották ki a feladatra. A Ferencváros labdarúgó pályájának a kivitelezése után ugyan nem volt járatlan a szakterületen, azonban a Középülettervező Vállalat által gondozott budapesti mintaépület tervezésében nem vett részt.³⁴ (Ráadásul ifjabb Dávid Károly, a Népstadion építészte továbbra is aktív volt; méghozzá a KÖZTI tagjaként).³⁵ A főváros Chéragas városrészében jelölték ki a stadion helyét, amelynek keleti földlelátóját nem borítja emelet

annak érdekében, hogy az arénában zajló események és az oda a keletre fekvő belvárosból igyekvők minél hamarabb kapcsolatba kerüljenek egymással.³⁶ A monumentális nyugati tribünkoszorút huszonegy betonpilon tartja. Alumínium szélfogórácsuk textúrája karakteresen más, mint budapesti társaiké: két apró piramisokból álló, egymáshoz képest 45 fokkal elforgatott rács fekszik egymáson úgy, hogy nyolcágú csillagokból szőtt mustrát képeznek. A Nemzeti Színház előtérmennevezetének gyűrt-darabolt piramistengerére is emlékeztető látvány az arab képi világ citálására lehetett hivatott. Az itthon 1967-ben publikált első terveken egy torony is magasodott a betonkolosszus mellett.³⁷ A talán szintén arab utalásnak, minaret-metaforának szánt építmény végül nem valósult meg.

Algéria központi stadionjában később több pánafrikai és pánarab játékot rendeztek, 1990-ben a földrész labdarúgó tornája is itt zajlott. Az 1972-es méltató szavakkal kísért átadóünnepségen illusztrisnak tűnő társaság gyűlt össze.³⁸ Megállapíthatatlan, hogy a dicséretek és díszvendégek pontosan mekkora sikert jelentettek, az építész családjának visszaemlékezése szerint viszont Ázbej szakmai féltékenységgel találta szemben magát, amikor hazatért Algériából. Ez magyarázatot adhat arra, hogy miért küldték hirtelen nyugdíjba, pedig egy újabb játékszín, a Margitszigeti Szabadtéri Színpad áttervezéséhez hozzá is fogott.³⁹ Munkásságáról is váratlanul elhallgattak, és tudomásom szerint több mint húsz évig, 1998. augusztus 18-án bekövetkező haláláig nem közöltek új írásokat a szaklapok. Nyugdíjazása után egykori iskolavárosa gondolt rá: 1975 áprilisában a budapesti Sárospataki Öregdiákok Baráti Köre klubestjén *Hogyan építettük fel az algíri sportstadiont?* címmel tartott előadást, a következő hónapban pedig Sárospatakon lépett fel, a *Pályám emlékezete. Életutak, vallomások* című rendezvénysorozat keretében, a Rákóczi Múzeumban.⁴⁰

Még ellentmondásosabbá teszi nyugalomba vonulásának megítélését, hogy a legrangosabb hazai elismerését, az Ybl-díjat szintén ekkor, visszatérésekor kapta.⁴¹ Ázbej Sándor azonban a meghatározó egyetemi tanáráról, Csonka Pálról elnevezett emlékérmét tartotta a legkedvesebb szakmai visszajelzésként számon (1990). Érthető, hogy így tekintett erre a kitüntetésre, amelyben az építészetet és a tartószerkezet-tudományt egyaránt művelő alkotók részesülnek. Munkássága során ugyanis legalább annyiszor mutatta meg érdemeit statikusként és a funkcionalizmust szem előtt tartó mérnökként, mint építőművészként. A Nemzeti Színház és az EMKE kávéház kapcsán enteriőrökkel foglalkozott, míg az algériai évek alatt a monolit vasbeton vitorlák statikájára és a földrengésveszélyre ügyelt.⁴²

A magyarországi építészettörténet szocializmus idejére eső szakaszától sokan idegenkednek – korántsem minden ok nélkül. A fiatalabb nemzedékek köréből ugyan hallhatók olykor az érdeklődés hangjai,⁴³ az ötvenes–hetvenes évek architektúrája méltatlanul feldolgozatlan, alapkutatások érintetlen matériája áll folyóméterszámra a levéltárakban. Kiváltképp igaz ez a legfoglalkoztatottabbak közvetlen környezetében dolgozó, de kortársaiktól is kevés figyelemben részesülő építészekre, többek között Ázbej Sándorra. Holott a „szocialista” Nemzeti Színház és az algíri „Népstadion” tervezője számos műfajt, szakterületet és állami tervezővállalatot érintő, a korszak reprezentatív vállalkozásainak közelében mozgó életműve a Rákosi- és Kádár-kori építészet kicsinyített tükreként is szolgálhatna.

Jegyzetek

¹ A Magyar Építőművészet recenzense már a felújított Hevesi téri épület átadásakor szóvá tette, hogy Ázbej – a Nemzeti Színház első épületének tervezőjéhez, Zitterbarth Mátyáshoz hasonlóan – alig kapott dicsérő szót. A Nemzeti-tervek szerencsétlen fogadtatására vall, hogy az Ázbejt övező csend miatt reklamáló, hivatkozott cikk szerzője az a Hofer Miklós volt, aki éppen a véglegesnek szánt városligeti Nemzeti Színházon dolgozott, és ekkor még csak nem is sejtette, hogy elképzelései többszöri áttervezés és húsz év után sem fognak megvalósulni. Hofer Miklós: Nemzeti Színház, Budapest = Magyar Építőművészet, új folyam, 15. évf. 1967. 1. szám, 11. o.

² A portrészöveg gerincét a szűk szekunder irodalom adja, amely – egy lappangó életmű-interjún felül – az ötvenes–hetvenes évek építészeti lapjaiban, a Magyar Építőművészetben, a Magyar Építőiparban és a Műszaki Tervezésben megjelent épületbemutatókra, cikkekre szorítkozik.

³ Szongott Kristóf: A magyarhoni örmény családok genealógiája. Todorán Ede Auróra könyvnyomdája, Szamosújvár, 1898. 22–23. o. A családnév jelentése: lovas.

⁴ Fehér József: Híres erdőbényeiek. Életrajzi kislexikon. Erdőbényéért Közalapítvány, Erdőbénye, 2005. 7. o.

⁵ A Sárospataki Református Főiskola Theologiai Akadémiájának és Főgimnáziumának Értesítője az 1924–25. iskolai évről. Összeállította: Marton János és Csontos József. LXIX. évf. 46. o.; Ua. az 1925–26. iskolai évről, LXX. évf. 40. o.

⁶ A fellelhető, bántóan hiányos ismerteket Ázbej Sándor felesége egészítette ki a családdal, illetve munkássága több mozzanatával kapcsolatban. Fontos segítségét ezúton is köszönöm.

⁷ Kovács Klára: Ázbej Sándor. In: Kortárs magyar művészeti lexikon. Főszerk.: Fitz Péter. Enciklopédia Kiadó, Budapest, 1999–2001. I. kötet. 92. o.

⁸ Örmény Katolikus Lelkészség. URL: <www.ormenykatolikus.hu> [legutóbbi lehívás: 2013. december 1].

⁹ Ázbej az ÉTI, a MATI, az ÁÉTV, a Lakóterv és a KÖZTI munkatársaként is dolgozott. (Lásd: Kovács Klára: Ázbej Sándor, i. m.) Az első három vállalatnál végzett munkájáról lényegében hallgat a „szakirodalom”.

¹⁰ Ázbej Sándorné közlése alapján.

¹¹ Perényi Imre: Kompozíciós törekvések várostervezési gyakorlatunkban = Magyar Építőművészet, új folyam, 4. évf. 1955. 3–5. szám, 85. o. A Perényi által megfogalmazott méltatás a szakma hivatalos álláspontját tükrözhet, hiszen az idézett urbanisztikai összefoglaló a Budapest újjáépítését bemutató cikk után a második közleménye volt a Magyar Építőművészet összegző igényű, a „felszabadulást” követő évtizedet mustrázó lapszámának.

¹² Gyöngyösi István: Budapest épülő új lakótelepei = Magyar Építőművészet, új folyam, 6. évf. 1957. 1–2. szám, 18. o.

¹³ 1951-től 1960-ig. Kovács Klára: Ázbej Sándor, i. m.

¹⁴ Látványterveket közölt a Magyar Építőművészet fentebb már hivatkozott, 1955. évi 3–5. száma (88. o.), illetve a városépítés első öt évét feldolgozó propagandakiadvány: Géczi Gyula – Nagy Gyula: Szemtanúk szavaival... (Kazincbarcika 1950–1955). Városi Pártbizottság, Kazincbarcika, é. n. 20. o.

¹⁵ A párhuzam különösen szembeűnő, ha a Magyarország építészetének történetét illusztráló madártávlatú Sztálinváros-rajzzal vetjük össze. A grafikát lásd: Ferkai András: *Építészet a második világháború után*. In: *Magyarország építészetének története*. Szerk.: Sisa József – Dora Wiebenson. Vince Kiadó, Budapest, 1998. 313. o.

¹⁶ A látványtervet „az új város leendő főtere” aláírással adta közre a város propagandakönyve, amelynek szerkesztését feltételezhetően 1955-ben zárták le. Gécz Gyula – Nagy Gyula: *Szemtanúk szavaival...*, i. m. 20. o.

¹⁷ Perényi Imre: *Kompozíciós törekvések várostervezési gyakorlatunkban*, i. m. 88–90. o.

¹⁸ A nagykátaai épületnek csak a világhálón akadtam a nyomára: Basa László: *Az építész centenáriuma = TápióKultúra.hu*, 2013. augusztus 23. [legutóbbi leűívás: 2013. december 1].

¹⁹ N. N.: *BOTE-kollégium = Magyar Építőipar*, 15. évf. 1966. 1. szám, 14–15. o.

²⁰ Rózsa Gyula: *Kerényi Jenő, 1908–1975*. Glória Kiadó, Budapest, [2010]. 182. o.

²¹ Az egri kollégiumról bővebben: Jakab Zoltán: *Pedagógiai Főiskola leánykollégiuma, Eger = Magyar Építőművészet, új folyam*. 17. évf. 1969. 3. szám, 9–11. o. Továbbá: N. N.: *Egri Tanárképző Főiskola Leánykollégiuma = Magyar Építőipar*, 19. évf. 1970. 1. szám, 29. o.

²² N. N.: „EMKE” *Vendéglátóipari Kombinát = Magyar Építőipar*, 11. évf. 1962. 1. szám, 30. o.

²³ Ferkai András: *Építészet a második világháború után*, i. m. 313–314. o.

²⁴ A Nemzeti Színház épületének fonák történetéről bővebben: Ring Orsolya: *A Nemzeti Színház lebontása és felépítése körűli politikai döntéshozatal elemzése, 1945–1989 = Regio*, 16. évf. 2005. 4. szám, 53–76. o. A jelen tanulmány tárgyát szorosán érintő költözésekről és tervekről különösen: 62–65. o.

²⁵ Ez olvasható a tervezés során keletkezett belső iratokban, dokumentációkban is. Például lásd: *Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, XIX-I-4-e*, 34. doboz. *Költségvetés az Izabella-téri Színház átalakítás villanyszerelési munkáiról [sic!]*.

²⁶ N. N.: *Budapesti Nemzeti Színház terve, 1966*. Középülettervező Vállalat, h. n., 1966. 6. o. A pályázatokat a *Magyar Építőművészet* tekintette át tematikus lapszámában (új folyam, 14. évf. 1966. 3. szám).

²⁷ Kovács Dániel: *Modernkori régészkedés a Magyar Színházban = HG.hu*, 2013. január 24. [legutóbbi leűívás: 2013. december 1.].

²⁸ Zalaváry Lajos: *KÖZTI*. In: *A magyar tervezőirodák története*. Főszerk.: Schéry Gábor. *Építésügyi Tájékoztatósi Központ, Budapest*, 2001. 208. o.

²⁹ Kovács Klára: *Ázbej Sándor*, i. m.

³⁰ Hofer Miklós: *Nemzeti Színház, Budapest*, i. m. 11, 16. o.

³¹ Kovács Dániel: *Modernkori régészkedés a Magyar Színházban*, i. m.

³² Szittyta Béla: *Olympiai Stadion, Algír = Magyar Építőművészet, új folyam*, 17. évf. 1969. 2. szám, 13. o.

³³ Zalaváry Lajos: *KÖZTI*, i. m. 205–207. o.

³⁴ *Ázbej Sándorné közlése alapján*.

³⁵ Zalaváry Lajos: *KÖZTI*, i. m. 200. o.

³⁶ *Ázbej Sándor: Algeri Olympiai Stadion = Műszaki Tervezés*, 7. évf. 1967. 5. szám, 28–29. o. Az építkezésről az átadás kapcsán is beszámolt a folyóirat: Pozsgai Lajos: *Alger–Cheragas-i Olimpiai Stadion = Műszaki Tervezés*, 12. évf. 1972. 11. szám, 9–12. o.

³⁷ Ázbej Sándor: Algériai olimpiai stadion = Magyar Építőművészet, új folyam, 15. évf. 1967. 1. szám, 58. o.

³⁸ A díszvendégek között foglalt helyet a FIFA, továbbá az afrikai, a francia és a brazil labdarúgó szövetség elnökei mellett az 1976. évi montreali olimpia főrendezője. Magyarországot Losonczy Pál, az Elnöki Tanács elnöke (államfő) képviselte. Vö.: Szittyta Béla: Olympiai Stadion, Algír, i. m. 17. o.

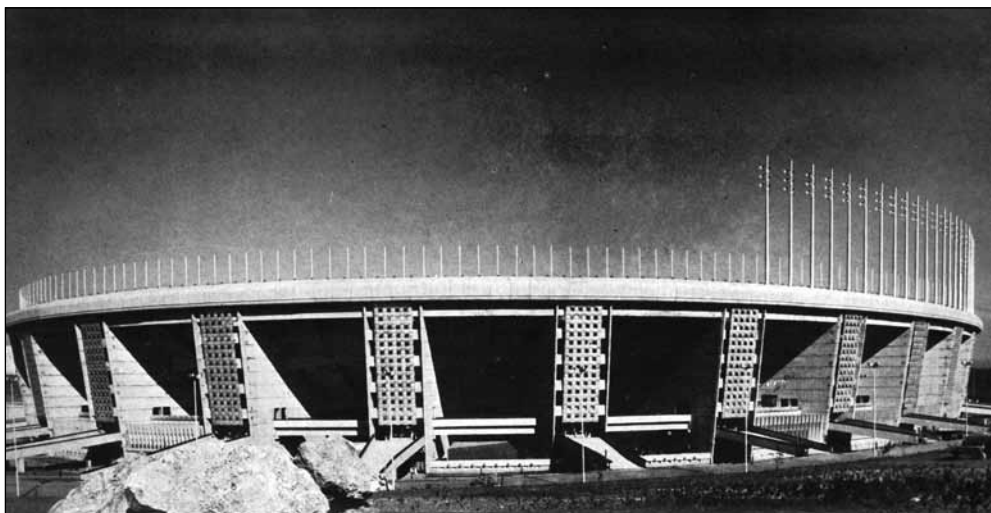
³⁹ Ázbej Sándorné közlése alapján

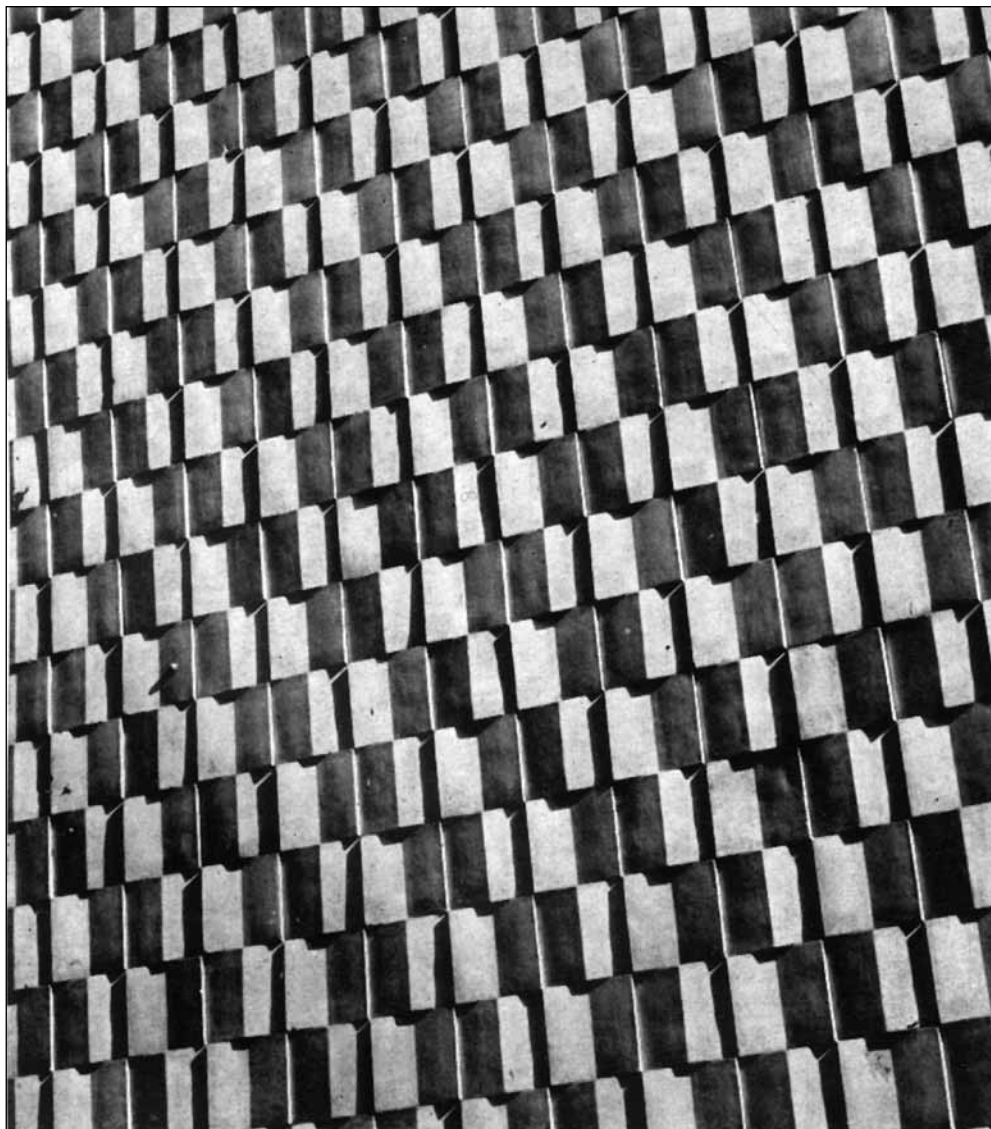
⁴⁰ Vö.: Bolvári-Takács Gábor: A sárospataki öregdiák mozgalom 19–21. századi kronológiája. Intézménytörténet és közművelődési dimenziók = http://www.zempenimuzsa.hu/oreg_diak_krono.htm [legutóbbi lehívás: 2013. december 1.]

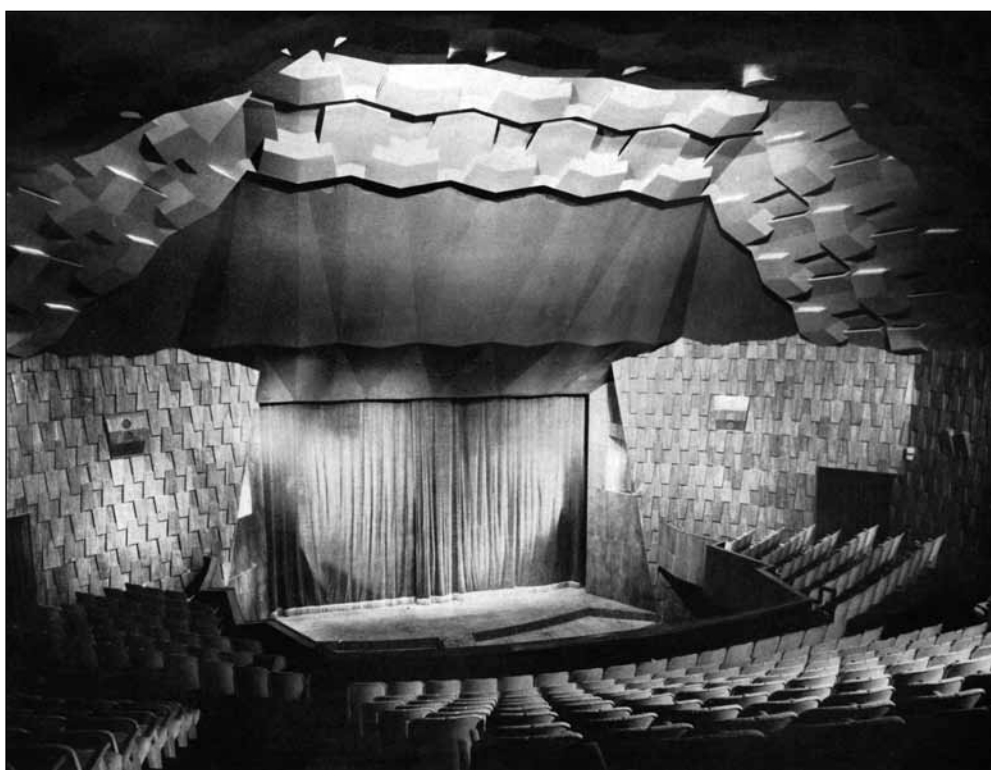
⁴¹ Az Ybl Miklós-díj I. fokozatát „az állami építéstervezésben kifejtett több évtizedes, színvonalas alkotó tevékenységéért” vehette át. Vö.: Kiténtetett építészek, 1973 = Magyar Építőművészet, új folyam, 21. évf. 1973. 5. szám, 9. o. Lásd még – rövid életrajzzal kiegészítve –: Évek, művek, alkotók. Ybl Miklós-díjasok és műveik 1953–1994. Főszerk.: Schéry Gábor. Építésügyi Tájékoztatási Központ Kft., Budapest, 1995. 262–263. o.

⁴² Ázbej Sándor: Algeri Olympiai Stadion, i. m.; Szittyta Béla: Olympiai Stadion, Algír, i. m. 15. o.

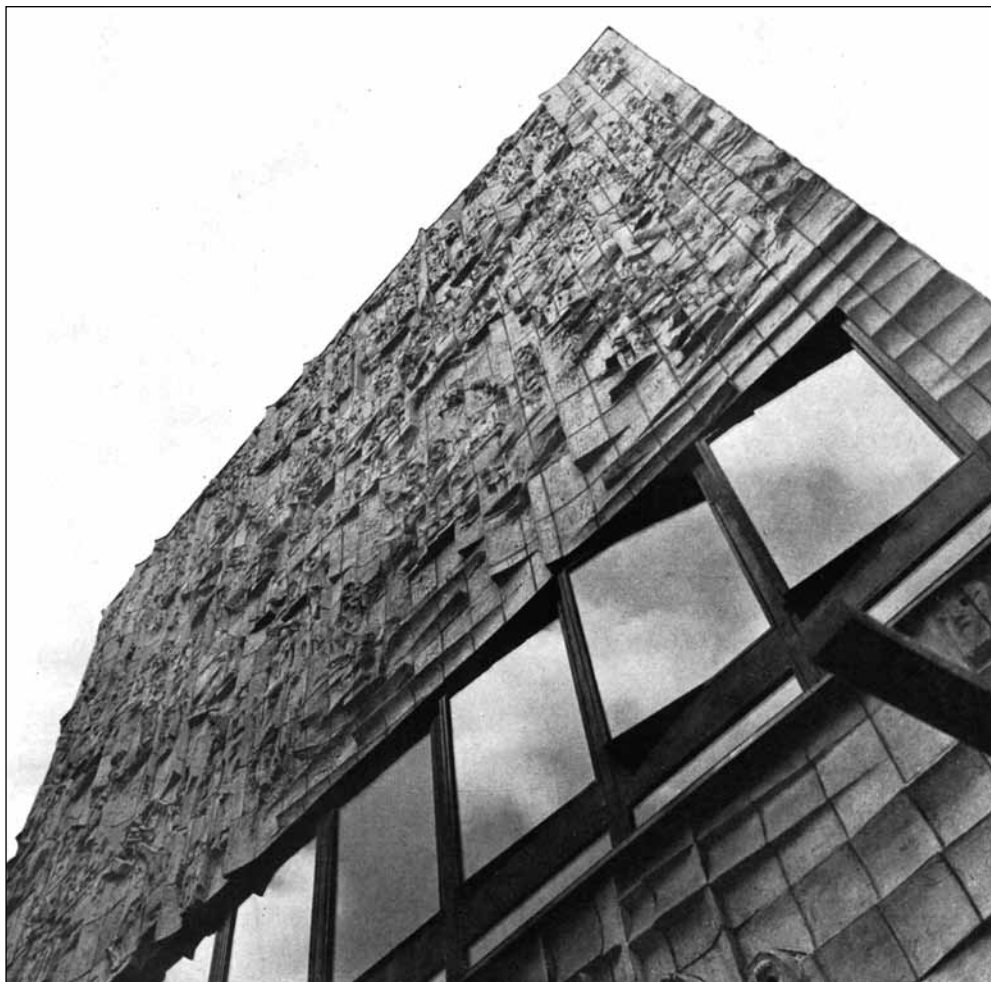
⁴³ Kovács Dániel: Magyarország 1962 = Strike, 1. évf. 1. szám, 48–51. o. Továbbá említést érdemelnek Haba Péter hatvanas–hetvenes évekkel foglalkozó kutatásai.

Marci Mariann

A tokaji bor dicsérete

A Tokaj-Oremus borászat zenei gyűjteményéről

Kevesen tudják, hogy a Tokaj-Oremus borászatnak kottagyűjteménye van. A kollekció minden darabja a tokaji borhoz kapcsolódik. E rendkívül érdekes kottatár Frank Strzyzewski Németországban élő Tokaj-kutató sokéves gyűjtőmunkájának eredménye. Az összeállításban dalok, szóló-zongoraművek, kamarazenei alkotások, kórus- és zenekari darabok találhatók. E közlemény kereteit meghaladná valamennyi mű ismertetése és elemzése, ezért most a dalokra és zongoraművekre összpontosítok. A kamarazenei darabok, kórusművek és zenekari tételek további tanulmány tárgyai lehetnek, de címeiket a *Függelékben* felsorolom.

Dalok

A gyűjtemény egyik alapvetően fontos műve Gustav Steffens posztromantikus német zeneszerző dala, amely *Tokayerlied* címmel szép kivitelű, szecessziós grafikai megjelenítésben jelent meg *Alfred Michow's Musikalische Volksbibliothek* sorozatának 2669. jelzetű publikációjaként. A darab alcíme *Ungarisches Volkslied nach einer Zigeunerweise* utal a dallam népi eredetére, amelyet a szerző cigánynóta nyomán vett át saját zeneművébe. Az Allegretto con fuoco tempójelzés gyors, heves előadási karakterre utal, kétütemes verbunkos ritmikájú bevezetővel induló strofikus dal ez, egy lassabb tempójú, visszatérő refrén beiktatásával és Allegro befejezés zongora szóló utójátékkal. Mi sem bizonyítja jobban ennek a közismert nótának a népszerűségét, mint az, hogy nem csupán Gustav Steffens használta fel ezt a zenei anyagot, hanem más szerzők is, mint pl. a gyűjteményben szintén fellelhető szóló zongoramű szerzője: Felix Jaeger a berlini Carl Simon kiadónál megjelentetett Op. 8. N. 2-es jelzetű zongora improvizációiban, amelyet nyitány formában komponált (Felix Jaeger und Georg Lange: *In- und Auslande – Improvisationen für das Pianoforte – Tokayerlied, „Ungarland, du schönes Land“*). Ugyancsak ez a zenei téma bukkan fel Hermann Reinbold *Tokayer Marsch* című zongoraművében is.

Robert Stolz (1880. augusztus 25., Graz – 1985. július 27., Berlin) *Tokaier, Tokaier, von dir hab'ich mein Feuer – Charleston-Foxtrot Op. 470.* című dala a szerző *Der Mittelnachtswalzer* címmel, 1926-ban megjelent három felvonásos operettjéből részlet. Stolz zenész szülők gyermekeként nőtt fel. 1903-ban mutatták be első operettjét, a *Schön Lerchent*, 1905–17-ig a Theater an der Wien művészeti vezetőjeként működött, többek között ő dirigálta Lehár *A víg özvegyének* ősbemutatóját. Mintegy hatvan operettet és számos filmzenét komponált.

Michael Jary lengyel származású német zeneszerző *Mir schmeckt kein Wein* című dala is a tokaji bor méltatása (Trinkst du einmal Tokajer wein, dann wird dein Herz voll Feuer sein.../ Ha egyszer tokajit iszol, tüsszel lesz tele szíved...). Eredeti nevén Maxymilian Mi-

chel Jarczyk (1906. szeptember 14. – 1988. július 12.), főként filmzeneszerzőként vált ismertté. A második világháború után megalapította a Berliner Tanzorchestert, amely a Berliini Rádió egyik bázisegyüttese lett. Később, 1948-ban létrehozta a Michael Jary Produktion önálló céget, főként táncos és filmes produkciók készítésére. Bruno Balz szövegíróval gyakran dolgozott együtt, például az említett dal szövegírója is Balz volt, a részlet a *Familienanschluss* című (Terra Fimkunst GmbH) film keringődalaként lett népszerű. Hugo Riesenfeld (1879. január 26., Bécs – 1939. szeptember 10., Los Angeles) zsidó származású osztrák-német zeneszerző és filmrendező egyik vígoperájának, a *The Merry Marthymak* (1913) a részlete a *Tokay Hungarian Song*. Riesenfeld hegedűsként a Wiener Philharmoniker zenekari zenésze volt, később némafilmekhez írt zenei betéteket, majd hangosfilmekhez is komponált zenét, mintegy száz filmhez: leghíresebb filmzenéi D. W. Griffith: *Abraham Lincoln* (1930); F. W. Murnau: *Sunrise* (1927), *Tabu* (1931). A Los Angeles-i Szimfonikus Zenekar karmestereként működött, az említett vígoperát is a zenekar megrendelésére írta.

Eisemann Mihály (1898. június 19. – 1966. február 15.) magyar zeneszerző egyik közismert slágere a *Tokaji aszú* című operettjéből. A Szilágyi László szövegkönyvére komponált operettet 1940-ben a Fővárosi Operettszínház mutatta be. Eisemann Mihály 1917-ben nyert felvételt a Zeneakadémiára, ahol tanárai Kodály Zoltán, Siklós Albert és Weiner Leó voltak. Emellett jogi tanulmányokat is folytatott. 1923–27-ig bázongoristaként tevékenykedett a budapesti Admiral bárban. Harmath Imre szövegíróval kötött barátsága és közös műveik egy csapásra híressé tették. Legnépszerűbb slágerei a *Szeret-e még?* vagy a *Lesz maga juszt is az enyém!* Első operettjét a *Három mákvirágot*, *Miss Amerika* címmel mutatta be a Fővárosi Operettszínház 1929. január 12-én. 1931–43 között 11 magyar filmhez írt zenét (pl. *Hyppolit a lakáj*), később német filmek zeneszerzőjeként is működött.

Franz Schubert (1797. január 31., Bécs, Himmelpfortgrund – 1828. november 19., Bécs) osztrák zeneszerző *Lob des Tokayers Op. 118. No. 4.* című dala Gabriele von Baumberg szövegére íródott 1815-ben. Hősies karakterű, strofikus dal.

Ugyan nem a gyűjtemény része, és műfajilag is jelentősen fölötte áll az említetteknek Kölcsey Ferenc *Himnusza* (1823), amelyet Erkel Ferenc zenésített meg 1844-ben, de érdemes itt megemlékezni róla, hiszen a harmadik versszakában említi a tokaji bort (Tokaj szőlővesszein / Nektárt csepegtetttél) mint Isten áldásos tevékenységét, amellyel a magyarokat segítette.

Zongoraművek

Jacques Offenbach (1819. június 20. Köln – 1880. október 5., Párizs) német származású francia zeneszerző, eredeti nevén Jacob Wiener, a párizsi Conservatoire növendéke, az Opéra Comique csellistája és több mint száz színpadi mű szerzője. A *Die Prinzessin von Trapezunt* című, három felvonásos, komikus operettjének egyik részlete a *Tokayer-Lied*, amely önálló szóló zongoraszámként is ismertté vált. Az említett operett Charles Nuitter és Etien Tréfeu szövegkönyve alapján 1869-ben készült, kottakiadásban 1870-ben jelent meg.

Noël Coward (1899. december 16. – 1973. március 26.) angol zeneszerző *Bitter Sweet* című három felvonásos operettje 1928-ban keletkezett, ősbemutatója a londoni Queen's Theatre-ben volt 1929-ben, népszerűségét bizonyítja, hogy 967 előadást ért meg. Töb-

bek közt a Broadway is bemutatta, két filmváltozata is készült: egyik 1933-ban Anna Neagle és Fernand Gravet, a másik pedig 1940-ben a MGM-nél, Jeanette MacDonald és Nelson Eddy főszerepeivel. A történet a 19–20. század fordulóján Angliában és az Osztrák-Magyar Monarchiában játszódik: egy fiatal hölgy kalandjai zenetanárával. A második felvonásban csendül fel a Tokay elnevezésű induló, amely Henry Marcellus Higgs (1855–1929) angol komponista és orgonista zongoraátíratában jelent meg a Harms New York kiadónál.

Karl Wiedenfeld *Beim Ungarwein – Ungarisches Potpourri* című darabja eredetileg szalonzenekarra készült 1961-ben, később az Edition Melodia Hans Gerig kölni kiadónál szóló zongoraváltozatban is megjelent a *Das Unterhaltungs-Konzert* sorozat 39. füzeteként. A darab tipikusan magyar melódiákat vonultat fel különböző tempójú és karakterű részek egymásutánjában. A Wiedenfeld-műben felhasznált témák nagy része korábban Liszt *Magyar fantáziájával* és *Magyar rapszodiáival* került be a komolyzenei köztudatba. 1877-ben két kötetben jelent meg Kéler Béla *Magyar táncok* sorozata zongora négykezes előadásra Op. 54-es jelzettel. A sorozat nyolc csárdást foglal magában. Az első füzetben a *Bártfai emlék*, *Üstökös csárdás*, *Werbőczy-csárdás*, és a *Tokaji cseppek-csárdás*. A második füzet darabjai: *Bokrétás-csárdás*, *Émlék sugarak*, *Üdvözlét Hazámhoz*, *Nagyszebeni emlék csárdás*. Az eredeti kiadás Offenbach / Main: Johann André után szóló zongorára átdolgozott változatban is megjelent a Rózsavölgyi és Társa kiadónál, Pesten. Kéler Béla, eredeti nevén Adalbert Kéler (1820. február 13., Bardejov – 1882. november 20., Wiesbaden) szlovák-magyar zeneszerző és karmester. Érdekes megemlíteni, hogy Johannes Brahms 5. *magyar tánca* Kéler egyik csárdásának témája alapján keletkezett. Anton Bruckner *Esz-dúr indulója* pedig formáját és hangszerelését tekintve azonos Kéler *Apollo-Marsch* című darabjával, főleg harmonizálási ötleteiben különbözik a két mű. Kéler *Apollo-indulóját* sokáig tévesen Bruckner-műnek hitték.

Georges Micheuz (1805–1882) *Souvenir de Tokay – Rondo Pathétique Op. 101.* (1863) című, Tokajhoz kapcsolódó darabja. Micheuz Magyarországra tett utazásának további emléke egy nagyobb, ötven műből álló zongorasorozat egyik tétele: az *50 Chants nationaux de tous les pays*-ban található egy magyar dal.

A Berliner Allgemeine Musikalische Zeitung 6. kötetében, illetve Friedrich Rochlitz által kiadott Allgemeine Musikalische Zeitung 31. kötetében, a 295. oldalon bukkan fel egy jegyzékben Matthias Schwartz: *4 Beliebte Galoppen* című műve, amelynek első tétele a *Tokayer Galoppe*.

Bernard Grun három felvonásos romantikus játékának egyik tétele a *Theresa of Tokay*. A színpadi mű eredetileg *Paprika* címmel keletkezett, később *Magyar Melody* címen mutatták be a Her Majesty's Theatre-ban Londonban 1938. szeptember 15-én. 11 előadást ért meg. Egy másik forrás szerint a darabot az Opera House Manchesterben is bemutatták 1938. november 29-én. 1939. március 27-én televíziós változatban is játszották, ez volt az első televízióban is bemutatott musical, Eric Maschwitz szövege alapján, George Posford és Bernard Grün zenéjével.

A zenei gyűjteményben található további zongoraművek: Martin Hattwig (Tallin, 1920–) *Tokay-Flip-Mambo*, Fred Zickler: *Tokayer Tango*, F. Pastrizk: *Erinnerung an Tokay, Csárdás Op. 407.* (1908), a dalokról írt fejezetben már említett Felix Jaeger und Georg Lange: *In- und Auslande – Improvisationen für das Pianoforte- Tokayerlied, „Ungarland, du schönes Land“*, Hermann Reinbold *Tokayer Marsch*, Schmidt-Berka: *Im Feuer des*

Tokayer – Ungarischer Marsch Op. 35., Edmund Kühn: *Tokayer-Rheinlander Op. 58.*, C. F. Rohrbeck: *Tokayer-Marsch Op. 30.*

Frank Strzyzewski gyűjteménye évről évre bővül, újabb zeneművekkel gazdagodik.

Függelék

A gyűjtemény darabjainak német nyelvű listája. Összeállította: Frank Strzyzewski.

1. Tokayer Wein – Josef Abel
2. Tokayerblut – Béla Anda, David Gideon
3. Tokajer-Marsch – Ferenc Aszodi
4. Danse du Tokay – Hubert Bannwarth – Tokay d'Alsace?
5. Tokayeria – Carl Michael Bellmann, Ranno Rännäli (deutscher Text von Manfred Hilger) – 17. Jahrhundert
6. Tokaj – Malcolm Keith Benneth
7. A Touch of Tokay – Hans Berry
8. Tokajervinen – Erik Bøgh
9. Vid ett glas tokayer – Knut Bonde (Musik), Einar Moberg (Text) – 1945
10. Tokayer-Auslese – Erich Börschel – 1968
11. Beim Tokayer – Josef Brixner
12. Sweet Tokay – Charles. W. Campbell, Ralph M. Skinner (Text), Julian Edwards (Musik) – 1906, aus dem Musical „His Honor the Mayor“
13. Tokaj – Anton H. Claassens
14. Tokay – Noël Coward – 1929; aus der Operette „Bitter Sweet“, zweimal verfilmt (1933, 1940)
15. Tokayer Twist – Carlos Diernhammer
16. Beim Tokajer – Gustl Edelmann
17. Tokaji hegytetőn – Michael Eisemann (Musik), Ladislaus Szilagyí – 1940; Teil des Lustspiels „Tokajer Aszú“; 1941 von Viktor Bánky verfilmt; Am 15. März 1943 Premiere im Volkstheater München (deutscher Titel: Tokaier)
18. Tokaier Quadrille – Carl Faust
19. Tokay – Herbert Ferstl (Pseudonym: George P. Ronald) – Teil einer „Weinkantate“
20. Tokayer-Czardas – Martin Fischer – 1954
21. Tokayer – Helmut Gardens (Musik), Ewald Walter (Text)
22. Der Tokayer ist gefährlich – Günther Geritz (Musik), Gerd Zobel (Musik), Lou Barks (Text)
23. Hoch der Tokayer – Julius Gaspary – 1885
24. Tokaj – Pierre Fernand Gossez
25. Tokay Flip Mambo – Martin Hattwig
26. Liebe ist Tokayer – Karl Haus (Musik), Heinrich Huber (Text)
27. Tango Tokayer – Alfred Hause (Musik), Wilfried Klöss (Musik)
28. Beim Tokajer – Josef Hochgeschurz
29. Geigen und Tokajer – Fritz Ihlau
30. Tokayerlied – Felix Jäger und Georg Lange – 1887

31. Tokaj – Joachim Johow – 2002
32. Tokaji Cseppek (Tokajer Tropfen) – Béla Kéler –1862; Brahms verwendete eine Melodie von Kéler im 5. Ungarischen Tanz
33. Tokayerlied – Johann Hans Kliment (Arrangeur)
34. Ja Ja Ich trink nicht gern allein den guten Tokayer Wein – Gaby Knopp
35. Tokajer – Hans Kolditz
36. Tokaierwein und Paprika – Alo Koll (Musik), Helmut Kießling (Text) – 1959
37. Trinkt Tokayer! – Louis Kron
38. König Wein, oder Rheinwein–Tokaier–Champagner–Portwein– Johann Krüger (Text), Eduard Stiegmann (Musik)
39. Tokayer-Rheinländer – Edmund Kühn, Carl Uschmann – 1890
40. Trink Tokayer – Musik: Gisle Kverndokk (Musik), Ivar Tindberg (Text) – 1999–2000
41. Tokaji Csardas – Paul Lambret
42. Tokaji Csárdás – Ernő Lányi – 1939
43. Tokajer Wein – Ernő Lányi (Musik), Vilmos Porse (Text) – 1914
44. Paprika und Tokayer – Gert Last (Arrangeur)
45. Tokayerlied – Hans Liebe (Musik), (Textdichter: unbekannt) – um 1870
46. Volksfest in Tokay – Gustav Lotterer – ca. 1980
47. Wer nicht gern Tokayer trinkt – Paul Mann (Musik), Siegfried Tisch (Text) – 1929
48. Eine Feier mit Tokajer – Henry Mayer (Musik), Fred Weyrich (Text) – 1969
49. Souvenir de Tokay – Georges Micheux – 1863
50. Too much Tokayer – Victor Emmanuel Monti
51. Beim Tokayer – Max Neumann – 1890
52. Tokayer-Lied – Jacques Offenbach (Musik), Charles Nuitter (Text), Etienne Tréfeu (Text) – um 1870; Teil der Buffo-Oper „Die Prinzessin von Trapezunt“
53. Tokajból való érkezés telén (Ankunft aus Tokaj im Winter) – Lőrincz Orczy – um 1760
54. Erinnerung an Tokay – Franz Pastirzk – 1908
55. Goldner Tokayer – Fred Pfefferbein (Musik), Egon Zabel (Musik), Werner Lang (Text), Renate Schweers (Text)
56. Tokay – Eugene Platzmann – 1909
57. At the vintage in Tokay – Ernő Por – 1943
58. Tokayer Wein – Peter Posel
59. Theresa of Tokay – George Posford und Bernard Grün (Musik), Eric Maschwitz (Text) – 1938, Teil des Musicals „Paprika“
60. Die Perle von Tokay – Fred Raymond, Max Wellner, Kurt Feltz; enthält das Lied „Solang's in Ungarn schöne Mädels und Tokayerweine gibt ...“ – 1941; 1953 von Hubert Marischka verfilmt
61. Tokayer Marsch – Hermann Reinbold
62. Tokay Hungarian Song – Hugo Riesenfeld (Musik), Glen Mac Donough (Text) – Teil der Operette „The Merry Martyr“, die auf der deutschen Komödie „Der Narrentanz“ von Leo Birinski basiert, ca. 1913
63. Ein Gläschen Tokayer – G. Robecker, Carl Treumann – um 1920
64. Tokaj – Mario Rocchi – 1993
65. Tokayer-Marsch – Carl Ferdinand Rohrbeck
66. Im Feuer des Tokayer – Schmidt-Berka – 1888

67. Lob des Tokajers – Franz Schubert (Musik), Gabriele von Baumberg (Text) – Gedicht entstand 1796; 1815 von Franz Schubert vertont, op. 118
68. Tokayer-Lied – Hermann Schulenburg (Musik), Else Schnell (Text) – Teil der Operette „Der letzte Bohemien“, 1950
69. Tokaier bei Piroschka – Fritz Schulz-Reichel
70. Tokayer Galoppe – Mathias Schwarz
71. Heimweh nach Tokaj – Bud Sharkow (Text), Bobby Toelle (Text)
72. Tokay (Ungarische Skizze) – Heinz Stahlberg – 1978
73. Tokaierlied – Gustav Steffens
74. Der Tokayer – Bernhard Stimmler (Musik), Bert Bertus (Text), Rolf Nicolaisen (Text)
75. Tokaier, Tokaier, von Dir hab ich mein Feuer – Robert Stolz (Musik), A. M. Willner, Rudolf Oesterreicher (Text) – Charleston-Foxtrot aus der Operette „Der Mitternachtswalzer“ (1926)
76. Mädchen und Tokajerwein – Richard Strauss-König – 1987
77. Tokaji Csárdás – Ferenc Szántó sen. (Musik), István Dobrovolni (Text)
78. Tokaji bordal (Tokajer Weinlied) – Sándor Szeghő
79. Tokaj – Béla Tardos (Musik), Amy Károlyi (Text) – aus dem Zyklus „Ungarische Landschaften“
80. Feuer-Tokajer – Otto Tschernik (Text), Franz Hesik, Friedrich Dietz (Musik) – 1984
81. Roter Wein, Tokayer schwer wie Blut – Fred Weyrich
82. Czikos, trink' Tokayer – Hans Zander (Musik), Brigitte Weber (Text) – 1955
83. Tokayer Tango – Fred Zickler (Musik), Michael Dosch (Text)
84. Zigeunerhochzeit in Tokaj – unbekannt
85. Tokaj – unbekannt
86. Tokajer Weinlied – unbekannt – Handschrift eines Tokajer Weinliedes zur „Rheinweinlied“ – Musik von Felix Mendelssohn Bartholdy (Ungarisches Musikarchiv, Budapest; Mendelssohn-Werkverzeichnis (MWV) Nr. G 35, Rheinweinlied „Wo solch ein Feuer noch gedeiht“ für vier Männerstimmen)
87. Tokaj vidék azert jó – unbekannt

Fenyvesi Orsolya

A történetmondás kudarca

Utazik a család. Vörösek a színek,
egy golyóbist cipelnek.
Amerre elhaladnak, gördül a világ:
a formálódó állatok látvánnyá gyűlnek.

Pedig kővé válni csak annyi,
mint nem látni és nem hallani.

Beszélni lehet, persze, a mozgás
mindig kifelé igyekszik a kövekből,
de úgysem találja meg a kifelé vezető utat.
Erdőbe lépve a madarak átlátszóvá válnak.
Ahová a fény sem ér el, és lehetetlen
megkülönböztetni a növényeket az élőlényektől,
ott az érintés, ott az öröm.

De az éjszaka és a nappal alakzatai
mégis egyidejűek, szétválasztanak minket,
és az, aki nekünk utoljára marad,
számtalan variációban létezik,
arcát nem láthatjuk, fejét elfordítja,
mert a képzelet formái nem rá vonatkoznak.

Apa, anya és a gyerekek kézen fogva vezetik
a vegetációt a mikroszkópok lencséje alá,
barmokat a vágóhídra.

Gravitáció télen

Egyre sötétebbek a reggelek,
szűkülnek az erek, erősebben rúg a szív,
a fésű fogai közötti távolság
nem enged az ablakig.

Kavicsok, egymáshoz súrlódó,
megkövült pillantások, hevernek szerteséjjel,
amikor visszahúzódnak a színek.
Egy gömb felszínén élünk,
a közelségben kell mérnünk a távolságot.

Türelmetlenebbül ver a szív, talán
látni próbál, de én nem hagyom.
Nem engedhetek fényt a testembe,
ebben a sötétségben fogadom vendégeimet.
Hogyan fázhatok ilyen közel a Naphoz?

Nyirán Ferenc

Apróságok kicsiny tárháza 16.

a pink floyd depresszív zenéjére
rugdostak eszméletlenségig egy
hársfaillatú májusi éjszakán
huszonöt évesen szerelemfáltésből
három hónapos magzatod
még nem hallotta a zenét
sem az erőszak hangjait csak
kattogó szívverésed jutott
el hozzá a magzatvíz felerősített
hullámain letépett velúrdzsekim
hajnalban halásztad ki a
bokrok közül véres lettél és
hiába próbáltad lemosni csak
arcodon mázoltad szét
a nedveket sok év telt
el de ha megszólal a
the happiest days of our lives
helikopterkattogása
lányunk ma is
kirohan a szobából

Apróságok kicsiny tárháza 25.

kétféle ember létezik az
egyik tud csocsózni a másik
nem aki nem tud csak pörgeti
eszetlen a babákat és vak
tyúk is talál szemet alapon
olykor betalál az ilyen ellen a
legnehezebb érezni kell ujjaidban
az egész pályát soha nem pörgetni
de finoman a lábak között
passzolgatni előre és ráfeszíteni
a fagolyóra a csatárral szépen
nyugodtan igazgatni a lasztit
jobbra-balra őrületbe kergetve
az ellenfelet aki egyre
kétségbeesettebben húzkodja
a védősort és a kapusát végül
megkapja a kegyelemdöfést egy
szemmel alig követhető erőteljes
lövessel ilyen lett volna az
a gyors szúrt seb is a
szívemen ha nem
töröd bele a pengét

Pallag Zoltán

Nagyanyám nipposztáskor

Bárándpuszta alig több mint három tucat ház a Mezőföld északi részén, a búzatermő fennsíkon; a gyéren lakott területről a többi mezőföldi mégsem beszél úgy, hogy „ott künn”. Errefelé ez sosem volt divat. Az itteniekre azt mondják: a bárándiak. Nagyanyám is bárándi, a fél családom az.

A téli nap ma lágy volt, mint egy kényeztetés. Vágtam a fát az udvaron, a góré mellett a hóban. A fa kemény volt, mint a jég. Kemény, mint a faszom, ahogy Laci mondaná, nagyanyám egyetlen fia, de ő már nem él, csak én hallom néha. Úgy volt, hogy amit hasogatam, ebéd előtt bedobálom a sufniba, de inkább lehúztam a kesztyűt, leültem a tuskóra és rágyújtottam. Ott ültem a sufni előtt kapucnival a fejemen, és a füstöt fújtam, amikor a konyhaajtó kinyílt és nagyanyám szólt, hogy kész az ebéd, Zolika.

– Mindjárt megyek, mama – mondtam neki, mert nagyanyának soha nem szólítottam, hogy is nézne ki. Egyedül élt. Csirke volt nokedlival, előtte húsleves, utána délutáni alvás.

– Megnézem a Magdit, mit csinál, jövök nemsokára – mondta, és ezzel el.

Bevettem magam a nagyszobába, a cserépkályha rendszeren működött. Na, gondoltam, ilyen melegben jó, ha két oldalt olvasok. Bevettem magam az ágyba, a fikuszok alá Bódi Péter *Szétírt falak* című graffitis nemzedéki regényével – a Kötve-fűzve blogra írtam róla –, és mielőtt elnyomott volna az álom, ezt olvastam az 59. oldalon: „Amint kinyitottam a szemem, kiszúrtam Zask nagymamájának a sok porcelánszarságát a polcokon. Kacsák, kutyák, mindenféle giccses cucc. Nem tudom, honnan szerválják ezeket a nagymamák. A nyugdíjhoz kaphatják, mert csak időseknél látok ilyet.” Hosszúakat pislogtam a szekrénysor felé a nippekre. Soha nem gondolkodtam rajtuk, mióta az eszemet tudom.

Mama ébresztett, hogy főzött kávé, és a Tamás – a Magdi fia – megint sokat iszik.

– Mama, honnan vannak azok a porcelán nipppek, ott a szobában? – kérdeztem tőle először életemben, mert jobb később, mint soha.

– A nyugdíjhoz kaptam a vadgazdaságban. Minden ott töltött öt évért adtak egyet a végén, és utána a nyugdíjas találkozók is mindig kaptunk egyet-egyét – mondta, és megkeverte a kávéban a sűrített tejet.

Egy fonott kosárnak látszó porcelán tálra mutattam, benne aprópénz, sárga csekkek, kulcs, befőttes gumik és bicikli szelep.

– És ez?

– Ezt is. A Mikula fővadász adta személyesen. Nipp osztás van, Katica néni. Így mondta. Jóképű ember volt szegény – mondta nagyanyám, és nevetett.

– Mindenki kapott?

– Mindenki, aki akkor nyugdíjba ment, de tálal csak a kiváló dolgozók – mondta, és a tál-

cára tette az üres csészét. – Fehérváron volt a megyei nippraktár, onnan hozták minden évben a vadászházba a nipeket. Mért kérdezed?

– Csak olvastam, hogy volt ilyen annak idején.

– Volt, de mi van a lányokkal?

– Eldobálom a havat, mama, mert mindjárt besötétedik – mondtam, és a tálcára tettem a kávé. – A lapátot hol találom?

– Kint, a padlásajtó mellett.

Kimentem, rágyújtottam. Világított az udvar, és a frissen hasogatott fa a sufni előtt.

Tinkó Máté

Meddőhálók

Feszített víztükörről nézünk
messzi tófenékre,
kivetjük, amink van,
lesben állunk,
egymáshoz igazítjuk a késztetéseket,
testvérré leszünk ebben a dermesztő hidegben,
és már felfoghatatlan, ami előbb volt,
mielőtt a kör végleg bezárul,
elindulunk mesélni róla,
jégpáncél terül a síkra,
s belőlünk valami meddő
nőni kezd.

Antwerpen múzsája

A férfi ötven körüli nemes acél,
a férfi épp ennek fordítottja.
A két férfi egymásra vár:
szeretnék a beszélgetés fonalát
legombolyítani. A tegnap, ami
ma mint múlt, tovább és tovább *fényesül*.
Helyette szégyellik magukat,
lesütik szemeik, és a fiatal pincérlánytól
fekete kávéért kérnek: elvitelre.
S mert felismerik az összefüggéseket,
ami távozásra szólít, két irányt választanak.

Szihalmi Csilla

csigaházrom

határátlépésnél félem a vámot.
zsebeimbe préseltem gyűrött titkaim.
fülemben égett ahogy jó utat kívántál
hiábavaló motozástól háborogva.

csigául de végül eljutottam a partra.
mindig azt mondtad elviszel egyszer.
klímaváltozásba sajdul a fejem.
árnyékok lombja nem vetül ma rám.

gyerekkorodban mindig meleg sót tettem a füledre.
most az egyszer az óceánra hajlok
hadd halljam csigabigaszíved.

hideg hullámok rengetik a fájást
nyomaid partomról lemossák végleg.
ahogy a vámos rázza ki vénülő szatyraimat.

áhitattal

rácsos papíron át pillogok
kacsoringós gyermekrajz lettél kétdimenziós
amit stilizált akthoz mérek.
modellt így állsz nekem
törvényfaragó racionalistának.

fokozatosan feledkezem meg rólad
amióta az állványra tettél.
fehér hallás voltam fehér beszéd
mielőtt magamra hagytál.

mérlegelem szeretsz-e igen nem
és egyesével tépkedem szirmaim.
a nyelvpadlásról kiselejtezem
a fölöslegessé vált hangokat.

a maradékot képletekké rágom
lyukakat harapok a papírba
javítókulcsot hogy tudjam ha
sáskák élén kettészakadt tengeren jössz
mit jelent szavad áldást vagy átkot
feketét fehérét igen nem.

fel-alá járom utánad a várost
de már nevet sem tudnék neked adni.

a rajzoló gyerekekben művészt laudálok
s a művészből rácsok fedik a gyermekeket.

Szűk Balázs

Könnyező

(Egy népdalra)

Istenem, Istenem,
Miért vagyok árva,
Mért így rugdaltál
Erre a világra?
Társat mért nem adtál,
Társam hová vitted,
Milyen poklot nyitsz még,
Milyen mennyet rejtész?

Istenem, Istenem,
Miért lettem árva,
Mért így sirattál
Erre a világra?
Társat mért nem adtál,
Társam hová vitted,
Milyen poklot nyitsz még,
Milyen mennyet rejtész?

Ha én szomjas volnék,
Szomjam te lehetnél.
Sivatagban kutat
Nékem jelentenél.
És ha egyszer mégis
Homok fedné medred,
Fodros keservimmal
Siratnám elveszted

Juhász Tibor

Melegebb öl

Miközben teszkós szatyrokban cipelte
haza leárazott gondoskodását és sminkjével
alkalmazkodott a munkásjáratokhoz,
én is meg akartam felelni. Hogy miattam
ült le a gyárszagú apával enni,
akarta élvezni a májkrémes kenyér
csendjét és még nyögött is neki,
mikor egy másik nő érintésétől
felajzva megcsinálta a testvéremet.
Szándékosan leejtettem a szatyrot,
amit már nem bírt. A homokozóba
kapartam mindegyik púderét, mert annak
az arcnak akartam adózni, amelyiknek
szépségéhez közelebb álltak a bőr
hibái, mint egy feleségé.

Még nem tudtam mennyit számít
az ételtől melegebb öl és egy finom
árnyalat a szem felett. A későbbiekben
gyakran elfelejtettem, hogyan néz ki,
csak akkor szerettem, ha nem volt itthon.
Mikor hazajött, anyám szép volt.
Kent neki egy szelet kenyeret. Csak jóval azután
álltunk fel az asztaltól, hogy csúnyulni kezdett.

Asbóth Balázs

Welwitschia Mirabilis

„bodorodó levélzet”

– Ismered Gregerst? – kérdezte a Dűnevadász, akit Dietrichnek hívtak.

– Nem – mondtam én, aki sem nem voltam Dűnevadász, sem nem hívtak Dietrichnek.

– Ha mégis eszedbe jutna valami, akkor a Homokvárbán haladéktalanul jelentsd! – közölte velem bizalmatlanul, miközben megigazította homokszín kendőjét, mely nemcsak a fejét és homlokát takarta el, hanem állát és száját is, tulajdonképpen csupán a szemsávot hagyva szabadon.

Miután elment, töltöttem magamnak egy kvarccsupornyai ananászpálinkát, és a buckapanel szűk ablakába állva, önn nyugtatásként elkezdtem kortyolgatni. A homokba vájt, harmadik emeleti lakásomból kinézve láttam, ahogy a Dűnevadász kiér a mindig szél fújta lépcsőházból, s katonás léptekkel, oly egyenesen, amilyen görbe az oldalán függő handzsárja, elmenetel a mereven várakozó, kikötött tevéjéhez.

A Dűnevadászok uralták ezt a vidéket, ahol nem volt más, csak homok, és a himba törzsek két-három-négy emeletes, szintén homokból épült, dombokba vájt épületei. A himbák kecskéket tartottak és rovarokat gyűjtöttek, a nők vörösre festették a hajukat és csomókba fonták, a férfiak nem festették a hajukat, és a nők kezeit magukra fonták. Esténként, a délutáni vihar elvonulása és a munka befejezte után összegyűltek a buckapanelek előtt, elővették zúgattyúikat, kúp- és tölcsérdobjaikat, még egy-két didgeridoo is előkerült, bár azt csak a lakóközösségben tekintélyesnek számító férfiak fújták, és zenéltek, énekeltek, táncoltak. Amikor már a zene ritmusa annyira átjárta őket, hogy megkívánták egymást, akkor lakásukba tértek, és szeretkeztek.

– A dal megtöri a Homok jótékony csendjét – mondták a Dűnevadászok, amikor néhány napján megjelenvén házaikba terelték a táncolókat. A himbák szótlánul ringva engedelmeskedtek. A Dűnevadászok a Homokvár követői voltak, ott éltek, a Homokvár irányított mindent.

Ezért mondta Greger, aki rejtélyes volt és enigmatikus, hogy a Homokvár mellé, az ellenség torkába ültessem el a baobabfát. Mert persze ismertem Gregerst, csak letagadtam Dietrich előtt. Greger volt az, akivel Namíbia nyugati részén, a Skeleton Coaston találkoztunk, egy hajóroncsba rejtőzve fogadott minket. Az egész partszakasz (mely valójában már nem is part, hisz a tenger már hosszú mérföldeket kényszerült átadni a szerteterjedő és mindent belepő sivatagnak) tele volt egykori hajók deszkarmjaival. Az egyikben, mely hatalmas halászhajó lehetett hajdan, mert még cetcsontvázak is akadtak a raktérben, várt minket a titokzatos és rejtélyes Greger.

Azt mondta, hogy a Homokvár napjai meg vannak számlálva, s mi számoljuk meg őket. Megállapodtunk, hogy dolgozni megyünk a himbák közé, velük éneklünk, s egyszer a kék szemű és szeplős Dűnevadászok ellen fordítjuk saját handzsárjaikat.

Nekem különös szerepet szánt. Én ültettem el mozgalmunk baobabfáját a Homokvár mellé. Gregers szerint a baobabfa vastag és magasra nő, törzse csak az egekben ágazik el. S megjósolta, hogy a növény oly magasra fog törni, hogy a Homokvárra le lehet majd nézni a koronájáról. Amikor kezembe adta a kis tasakot a vetőmaggal, akkor akadémikuskodtam, hogy mégse az éber krokodilus fogai közé ültessük, de ő azt mondta, hogy egyszer azt olvasta egy könyvben, hogy ha az örödhöz, vallatódhoz közelebb állsz, akkor kisebbet tud rád ütni.

Így elültettem a baobabfát a Homokvár mellé, s titokban naponta megöntöztem.

A mi mindennapi viharunkat megadta nekünk ma is. Minden délután, olyan 4 és 5 óra között olyan homokvihar kerekedett, hogy a kisebb gyerekeket felkapta, az idős emberek szakállát megtépte, a lányok szoknyáját néha a lábukkal együtt fellebbentette. A Dűnevadászok ezért építették az Óvóhelyet, mely egy földbe süllyesztett üvegketrec volt, ahova minden dolgozó összesereglett a vihart átvészelni.

Leültem az egyik padra és megszámláltam, hány skorpiót sikerült összeszednem. Kiborítottam a zsákom, és sorra vettem a fogott állatokat. Azért kutakodtunk a homokban mindannyian ezen ollós lények után, mert a Dűnevadászok ananászt és ananászpálinkát adtak a skorpiókért cserébe, melyeket aztán a homokvárban porítottak, és azt adták a tenyésztett denevéreknek enni. A denevéreket pedig a Namíbia nyugati részén lévő Swakopmundba szállították, ahol guanójukért tartották őket. A Homokvár urai állítólag nem csupán ananászt, hanem a régen kihalt szellemvárosból, Kolmanskopból származó gyémántot is kaptak a minőségi bőrszárnyasokért cserébe, de ez csupán egyfajta, bukapanelek közt terjedő mendemonda volt.

Mellettem két himba nő vidáman koccintott az Óvóhelyen kapható ananászpálinkával, az egyikük még egy rövid beszédet is megfogalmazott a dűnék kívánt skorpióbőrségével kapcsolatban.

Látták, hogy nekem egészen szép mennyiségű állatot sikerült összegyűjtenem, megdicsérték szorgos kezeimet, s hozzátették, hogy remélik a simogatásban is ily serények. A vörös, nyolc csomóba font hajú nő, aki ezt mondta, később élettársam lett. Bár szerettem, már ismertségünk első napján kénytelen voltam hazudni neki:

– Ismered ezt a férfit? Milyen fura az arcát borító haj! – bökött rá az Óvóhelyen arra a WANTED-plakátra, melyen Gregers arca díszelgett.

– Nem - mondtam beleszagolva a nyaka és a válla közötti, fejbillentés okán keletkezett gödröcskébe, melyben két hajcsomó vége pihent.

Sebaj, gondoltam már hazafelé, mikor a Homokvár mellett elhaladva a sötétben megpillantottam a baobabfa már földből kibújót, szárszerű törzskezdeményét, sebaj.

Legközelebb, immár harmadjára akkor tagadtam meg azt, ami igaz, amikor Gregers kivégzését néztük a himba nőmmel a Homokvár előtti téren. Asszonyom, egyben bukapanelbeli társam csodálkozva kérdezte:

– Te nem is élvezed?

– Én? Dehogynem, én igen. Csak én nem szoktam sikongatni, tudod, sehol – válaszoltam kissé töredezetten, mert közben a kivégzést figyeltem. A Homokvár oldalára volt erősítve egy tevénél kétszer nagyobb homokóra, melynek alsó felébe kötötték ki Gregerst, aki most is titokzatosan és enigmatikusan viselkedett, nem ordibált, mint a halálra szántak, s

nemcsak azért nem, mert tudta, hogy a homokóra hangszigetelt üvegéből úgysem szűrődik ki egyetlen végső bölcsesség sem, hanem azért sem, mert ő méltósággal várta, hogy a homokóra felső részéből rápergő szemek elvezessék a fulladásos elmúláshoz.

Pár nappal azelőtt, hogy elkapták Gregerst, kimentünk a baobabfához. A baobabfa törzse vékony volt, igazából csupán egy szárnak felelt meg. A szárból két hosszú, szalagszerű lomblevél ágazott ki. Az egyik ember, aki – mint a jelenlévők közül mindahányan – ott volt velünk a hajóroncsban a Skeleton Coaston, azt mondta, hogy ez nem egy baobabfa, hanem egy velvícia.

– Latinul *Welwitschia Mirabilis*. Kétlaki növény, törzse vastag, persze, nem egy baobabfához képest. Mindig két levele van, mely hosszan tekergőzik. Szélessége a húsz méter is elérheti, magassága legfeljebb a kettőt.

Az első, ami eszembe jutott, az volt, hogy Gregers rossz magot adott. Gregers szerint mi hibáztuk el, hogy az erős törzsű, egységes és magasra törő baobabfa helyett egy szerte-tekergő velvícia nőtt ki az ellenállásunkból.

Amikor két Dűnevadász (mindkettőjüket Dietrichnek hívták) elkapta Gregerst, akkor ő az álneveinket használva a buckák közé kiabálta – szinte visszhangozta a skorpiók páncélja – hogy egyikőnk nem hitt neki, hogy a kezét tényleg átszúrta egy handzsár, másikunk pedig egy demizson ananászpálinkáért bárkinek kezét csókolta.

A velvícia nagyon sokáig él.

Pár év, talán száz vagy több múlva a himba lakók csodájára jártak az általam ültetett növénynek. Egyik leveléről kovászos, a másiról kovásztalan kenyeret lehetett süretelni, ami jól jött, tekintve hogy a Homokvárat elnyelte a föld, a kék szemű, szeplős Dűnevadászok pedig szétszéledtek. A Homokvár helyén csak egy besüppedt, lyukacsos tárna maradt, valószínűleg ott tenyésztették a denevéreket.

A himba lakók munka és a délutáni vihar után ma is szívesen kiülnek a velvícia mellé, aminek már a két levele vékony csíkokra hasadozott, s megfűjják sípjait, zúgattyúikat. A dobok püffenéseit és a tapodó tánclábak zaját visszaverik az egykori homokkazamaták, ahova a himbák – ha nagyon átérzik a zene ritmusát, s már túlságosan ajzottak a bucka-panelig elmenni – néha alászállnak szeretkezni.

Csontos Márta

Selfsaving Instructions

Szabó T. Anna soraira

*A fájdalom, az megtanít a testre,
miként a csendet megleckézteti a vihar,
ledönti a köréd magasított falat,
s ott maradsz védtelen, erdő nélküli avar.*

*Lezuhant magaslatra tűzöd magad,
Egyetlen izzó szálon lóg a lét.
Tükrödben Niobé arcát látod,
körvonalaidban megvastagítod a feketét.*

*Már késő visszakönyörögni magad,
lárva testednek nincs báb-menedék,
karóid között bolyongsz az útvesztőben,
kilazult küllőidtől lelassul a kerék.*

*A fájdalom nem tanít meg a testre,
csak a lélek lesz árnyék Godotra várva,
de te újra otthont teremtesz védencednek,
s implantárod fényed a naplemente ágyékába.*

Bogdán József

A szagos mise után

a szagos mise után egy marék szent antal
szobrocskát dobott utánam kukucska néni
nesze neked második vatikáni zsinat
az első vatikáni zsinat az igen az első
vatikánumot megértem akkor még földig
erő hűségben földig erő erkölcsben földig
erő coelibátusban éltek a papok a tari pap
is reverendában biciklizett a temetőbe a tari
pap kanizsán a nagytemplomban még
a szószékről prédikált mint mikor az ég dörög
mint mikor villámlik júliusban a tari pap az
igen dominus vobiscum et cum spiritu tuo
a tömjénfüstös szent antal kilenced
az orgonavirágos májusi litániák meg adventban
a roráték a tari pap a szögi pap meg a varbai
a rózsafűzértársulat élő és elhunyt tagjai
az első vatikáni zsinat az igen a plébános
háttal a népnek misézett mint aki megadja
magát mint akit feltartóztattak az oroszok
dominus vobiscum et cum spiritu tuo
az első vatikáni zsinat az igen az első
vatikánumot megértem a második
a második vatikáni zsinat kivágott minden
ajtót és minden ablakot eltűnt a szószék
először eltűnt a szószék aztán eltűnt az imazsámoly
bevezették a drótnélküli mikrofont a plébános zsebében
megszólal a mobil talán az égiek hívják
fürdőgatyás lelkeségi találkozó irány a tiszta
irány a balaton lászló atya a gazdagréten repülőből
temet szépen kiönti a repülő ablakából a halott hamvait
nesze neked második vatikáni zsinat
az első vatikánumot megértem

Szilaveczy Csilla

Szolgálat és költészet – hittel és humánummal

Bogdán József egyéni hangvételű verseivel magyarországi és vajdasági irodalmi folyóiratokban, egyházi lapokban, egyházi szervezetek honlapjain, irodalmi antológiákban találkozhatunk. A papköltő, Délvidéken (Vajdaság), Zentán született 1956. január 12-én. Kegyetlen gyermekkor jutott osztályrészéül. Négyéves korában elvesztette édesanyját. Apja alkalmatlan volt a gyermekek nevelésére, így testvéreivel nevelőszülőkhöz, majd amikor a Vöröskereszt már nem fizetett a gyermekek neveléséért, állami gondozásba került. Általános iskola után a szabadkai katolikus gimnáziumban tanult tovább, ahonnan a horvátországi diakovári egyetemre vezetett az útja, ahol teológiai és filozófiai diplomát szerzett. 1983. június 29-én szentelték pappá Nagybecskerekben, papi szolgálatának első állomásán. Az elmúlt harminc évben több településen teljesített lelkipásztori, hittantanári szolgálatot, 2006-ban két magas egyházi kitüntetésben részesült: XVI. Benedek pápa a pápai kápolna lelkészei sorába iktatta, majd Gyulai Endre a Szege-Csanádi Székeskáptalan tiszteletbeli kanonoki címét adományozta neki. 2008-tól szentszéki bíró, tagja a Szent György Lovagrendnek.

Első verseit kamaszkorában írta, aztán hosszú kihagyást követően, pappá szentelése után kezdett komolyan foglalkozni a versírással. Tehetségét, igényességét mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy az 1989-ben, *Ablakok* címmel megjelent első

kötetében már kiforrott költőként mutatkozott be. 1994-ben a harmadik, *Szívzörejek* című gyűjteménye szinte azonnal a jelentős vajdasági költők sorába emelte. A Vajdaságban eddig tizenegy kötete jelent meg, de Magyarországon ez az első válogatás, amely a három évtized verseiből napvilágot látott.

A kötet címe, találóan, *Zilált papi imák*. Ziláltak, mert a költő széles körből választ témát, és imák, mert a leghétköznapibb versekben is érezzük Isten jelenlétét, szeretetét. Bogdán József versei mégsem templomszagú steril versek. Kedveli a meghökkentő kifejezés-párokat, fel támaszt rég elfelejtett szavakat s olyan fogalmakat is használ, amelyek egy paptól szokatlanok, nyersekek. Ide sorolhatók többnyire komor hangulatú haikui is. Ezt a versformát ő honosította meg a vajdasági magyar költészetben.

A család nélkül felnőtt költő lelkében rengeteg fájdalom és – ebből következően – nagy empátia rejtőzik. Szinte természetes az emberek nehéz sorsával való azonosulása, mások megértése. Szeretettel fordul mindenki felé, mélységesen tiszteli az életszentséget, a bántó szándékot nem ismeri, pedig sokszor csalódott az emberekben. Szociális érzékenysége állandó adakozásra készíti. Sajátos gondolatvilágában a gyermekkorban gyökeredző mérhetetlen szeretetehség és a családi élet utáni vágyakozás keveredik az Istennek tett elkötelező szent esküvéssel, a

gyengéd, szelíd szeretettel, a szülőföldre – s azon belül plébánosi állomáshelyei – iránti rajongással. Élményeinek tárháza igen gazdag, hiszen három évtizedes papi szolgálata alatt számtalan emberi lélek nyílt meg előtte a szentgyónás keretein kívül is. Ezeket az élményeket saját, többnyire keserű tapasztalataival ötvözve osztja meg olvasóival hol fájdalmasan, hol tündöklően szép verseiben. Vigaszt nyújt, szeretetet ad, erőt sugároz. Őszinte, tiszta hangja, sokszínű formavilága, igényesen megfogalmazott tömör szókimondása megismételhetetlen olvasmányélményt nyújt olvasóinak.

Az isteni teremtés csodáját élhetjük át a költővel a *Születés* és az *Amikor megszerettük egymást* című verseinek olvasásakor. Tanúi lehetünk egy gyermek születésének és édesanyjával töltött első pillanatainak. Mintha csak emlékeit idézné, úgy tárja elénk a kis ember világrajöttét, aki szinte a mennyekbe repül, csak a köldökzsinór húzza vissza, s az édesanya boldogságát, aki a mosolygó égboltot mutatja gyermekének. A *Résnyire nyitott ajtó* című versben megosztja velünk egy gyermek különös éjszakai titkát, amikor véletlenül meglátja, szülei hogyan szeretik egymást. Ilyen emléke, élménye sok embernek lehet, de csak Bogdán József kivételes kifejezőkészsége képes azt a versben alkalmazott finom rezdülésekkel megörökíteni. Megismerhetjük egy kisfiú szeretetnélküli gyermekkorát, családja életének nehéz és olykor szép pillanatait (*Gyermeknyelven*); a tisztalelkű, ám szinte lázadozó, Istennel szelíden perlekedő (*Zilált papi ima*), ugyan-

akkor esdeklőn fohászcodó, természetes emberi vágyakkal és helyzetéből adódó kísértésekkel küzdő, vívódó fiatal papot. A *Kis papi versek ciklusban* betekintheünk egy falusi plébános mindennapjaiba, amelyeknek szinte meghatározó mozzanatai a temetések, a világi kísértések, ugyanakkor itt találjuk az útját földi kíséző nélkül, társatlanul járó, önzetlen pap hitvallását is.

A szeretetteljes, tisztaságot sugárzó, gyermekekhez is szóló szelíd hangú lírai költő is bemutatkozik, akinek *Szeder indája* című verse leheletfinomságú ékszer. A természet szeretetéről szólnak további gyermekversei, az *Isten ékszerai*, a *Bogárhimnusz*, a *Vörösnnyakú dögbogár*, amelyekben valójában emberi érzelmek, életfoszlányok elevenednek meg. Olvasói elé tárja hazafias érzéseiről, a szülőföld megtartásáról (*Fohász a déli végeken*), a nemzeti identitáshoz való ragaszkodásról (*Anyám, Magyarország*), a történelmi, társadalmi igazságtalanságokról, szomszéd népek egymással vívott háborújáról szóló gondolatait, érzelmeit is. A kötetet a *Levél édesanyámnak* című ciklus zárja, amelyben a már deresedő, felnőtt költő röviden beszámol az életéről. Ez az egyetlen, édesanyjához írott levele.

A kötet minden verse szeretettel készült. Fogadja hát az olvasó is szeretettel Bogdán Józsefet, a költőt és papot, aki egy kis bánáti faluban éli mindennapjait, végzi szolgálatát, esket, keresztel, betegeket látogat és temet, sokszor két faluban is miséz, hittant tanít és minden szavával lelkeket gyógyít. S ha van egy kis ideje, verseket ír. Akár egy 21. századi Virág Benedek.

(Bogdán József: *Zilált papi imák. Válogatott versek. Unicus Műhely, Budapest, 2013. ISBN 978-615-5084-12-6. A kötetre a szerkesztői előszó közlésével hívjuk fel olvasóink figyelmét.*)

Fazekas Csaba

Sorsok, pályák, históriák

Miklós Péter tudomány- és irodalomtörténeti tanulmányai

A 2009. évi Radnóti-centenárium remek alkalmat adott arra, hogy a költő életművének egyes szakaszairól méltó megemlékezések, tartalmas feldolgozások szülessenek (ezek közül is kiemelendő Ferencz Győző: *Radnóti Miklós élete és költészete. Kritikai életrajz*. Osiris Kiadó, Budapest, 2009). Szeged, mint Radnóti életének meghatározó helyszíne alaposan kivette a részét a költő emlékének ápolásából, a városban élő fiatal történész, Miklós Péter közelmúltban közzétett tanulmánykötete pedig megerősíthette az évfordulót figyelemmel kíséző kívülről benyomásait. Tehát szó sincs arról, hogy valamiféle „évfordulós kényszer” hatását kellene keresnünk a Radnóti-val kapcsolatos tudományos konferenciák illetve az azok anyagát közétevéő kötetek kapcsán (vö. pl. „*Surranva kell most élned itt*”. *Tanulmányok Radnóti Miklósról és költészetéről*. Szerk.: Miklós Péter. Radnóti Szegedi Öröksége Alapítvány, Szeged, 2009.; „*Mert annyit érek én, amennyit ér a szó*”. *Szegedi Radnóti-konferenciák*. Szerk.: Olasz Sándor – Zelena András. SZTE BTK, Szeged, 2009). Miklós Péter tanulmányainak reprezentatív válogatása folytatja utóbbiak sorát, jelezve, hogy Radnóti szegedi éveinek kérdése az irodalomtörténet-írás kiemelt érdeklődéssel kísért, valóban nagy fontosságú területe, a centenáriumtól függetlenül is. Reményeink szerint a kutatások illetve az azokat reprezentáló Radnóti-közlemények a

továbbiakban is szép számmal kerülnek ki a szegedi értelmiség műhelyeiből, például a témával sokoldalúan foglalkozó Miklós Péter munkája nyomán.

A kötet előszavát jegyző Pomogáts Béla szellemesen ír Szegedről, a „költők és tudósok városáról”, sorai mögött pedig annak kutatását fedezhetjük fel, hogy mi is okozta a dél-alföldi város olyan kiemelt szerepét a magyarországi művelődéstörténetben. Kétségtelen ugyanis, hogy Szeged az „átlagosnál” gyakrabban bukkan fel a kultúrával, tudománnyal, szépirodalommal foglalkozó tankönyveinkben, tanulmányainkban. A kötet kapcsán ez gondolkodtatja el elsősorban olvasóját: van-e valami Szeged „levegőjében”, ami oda vonzotta és alkotásra inspirálta Juhász Gyula, József Attila, Szent-Györgyi Albert és mások nemzedékét. Ha nem is kell (és bizonyára nem is érdemes) efféle „genius loci” után kutakodni, az kétségtelen, hogy a két világháború között különleges milió alakult ki (pontosabban: a szereplők által alakított ki) Szegeden. Ennek paradox módon különös inspiráló erőt adott a Trianon következtében Kolozsvárról Szegedre költöztetett egyetem és annak szellemi-kulturális környezete.

A kötet Miklós Péter 13 tanulmányát közli, amelyek közül három itt jelenik meg először, a többi helyi kulturális lapok (*Szeged, Bölcső*), valamint egyéb kiadványok hasábjain már napvilágot látott. Így egy-egy kötet szerkesztve azonban nem-

csak azt érthette el a szerző, hogy kutatási eredményei kevésbé legyenek kitéve a feledés veszélyének (legyünk őszinték, a kisebb publicitású lapok esetében ez a lehetőség fokozottabb), hanem azt is, hogy egyfajta komplex képet alkothassunk Radnóti-ról és a korabeli Szegedről. Ez utóbbi teszi Miklós Péter írásait különösen izgalmasakká. Ugyanis csupán öt olyan közlemény szerepel a kötetben, amelyek szorosan Radnótihoz kapcsolódnak, életrajzának fehér foltjait igyekeznek eltüntetni, az irodalomtörténet-írást újabb adalékokkal gazdagítani. Radnóti-rajongóknak is bőven szolgál újdonságokkal a költő szegedi éveit áttekintő húsz oldalas tanulmány, a névváltozatainak használatát tárgyaló, illetve különösen a Radnóti és Sík Sándor kapcsolatát bemutató közlemény. Utóbbi aprólékosan ábrázolja a tanítvány és a professzor viszonyát, különös tekintettel arra, hogy mindkettőjüknek fel kellett dolgozni azt a – Radnóti szavaival – közös „életproblémát”, amely zsidó származásukhoz kapcsolódott. Naplójegyzeteik kísérteties hasonlóságot mutatnak, soraik mögött egy egész nemzedék – Miklós Péter szavaival – „szinte kényszeres” magyarázkodása áll, amely a származást és a magyarsághoz való ragaszkodást egyeztetette össze önnön egyéniségében. A szerző pontosan mutat rá arra a fontos körülményre, hogy mindkettőjük számára az asszimilációs közeget egyszerre teremtette meg a katolikus vallás illetve a szellemi (tudományos illetve irodalmi) életbe való integrálódás. A további két Radnóti-dolgozatában a szerző a költőnek a szegedi Dugonics Társasággal való kapcsolatát, valamint József Attilához és a kevésbé ismert, ám szegedi éveiben jelentős költő-társhoz, Perkátai Lászlóhoz fűződő viszonyát mutatja be.

Miklós Péter további tanulmányai jórészt a szegedi univerzitás egyes kérdéseivel

foglalkozó egyetemtörténeti dolgozatok. Nemcsak önmagukban kiváló és alapos írások, hanem valóban elvezetik az olvasót a harmincas évek szegedi szellemi életébe, megidéznek és megértetik, milyen körülmények között élt és dolgozott Radnóti, milyen hatások formálták költői pályafutását. A Kolozsvárról áttelepült egyetem első évtizedeinek áttekintése mellett különösen izgalmasak a Klebelsberg Kunó kultuszminiszterségéhez kapcsolódó, az egyetem „katolikus jellegének” biztosítását hivatott törekvések bemutatása. A Horthy-korszak antiszemita egyetemi mozgalmival, nagy hatású diákszervezeteivel (Turul, MEFHOSZ stb.) számos publikáció foglalkozott illetve foglalkozik (például Ladányi Andor, Ujváry Gábor és Kerepeszki Róbert tollából), ezekhez a kutatásokhoz járul hozzá Miklós Péter a szegedi egyetem zsidóellenes mozgalmait bemutató érdekes dolgozatával.

A kötet további tanulmányai egy-egy, a szegedi értelmiségi közéletben kiemelkedő személyiség életpályájának valamely szakaszával foglalkoznak. Bemutatja a híres rabbi, Kecskeméti Ármin magántanári habilitációjának viszontagságait, rendkívül érdekes adatokkal a magyar Nobel-díjas, Szent-Györgyi Albert politikai szerepvállalását, a jelentőségéhez mérten talán kevésbé ismert irodalomtörténész, Berczeli Anzelm Károly „útkeresését”, a falukutató Tomori Viola doktorálásának tanulságos történetét, valamint – időben kicsit „kilógva” a kötet többi írásának periódusából – Ortutay Gyula „nagypolitikai” tevékenységét. Utóbbi arra is tanulságos, milyen változatos életutak ágaztak el a harmincas években Radnótit is magába foglaló szegedi szellemi műhelyből. (Kissé talán túlhangsúlyozza az amúgy kétségtelen tény, Ortutay titkos kommunista párttagságának kérdését, de ettől függetlenül érdekes annak megrajzolása, hogyan lett a pia-

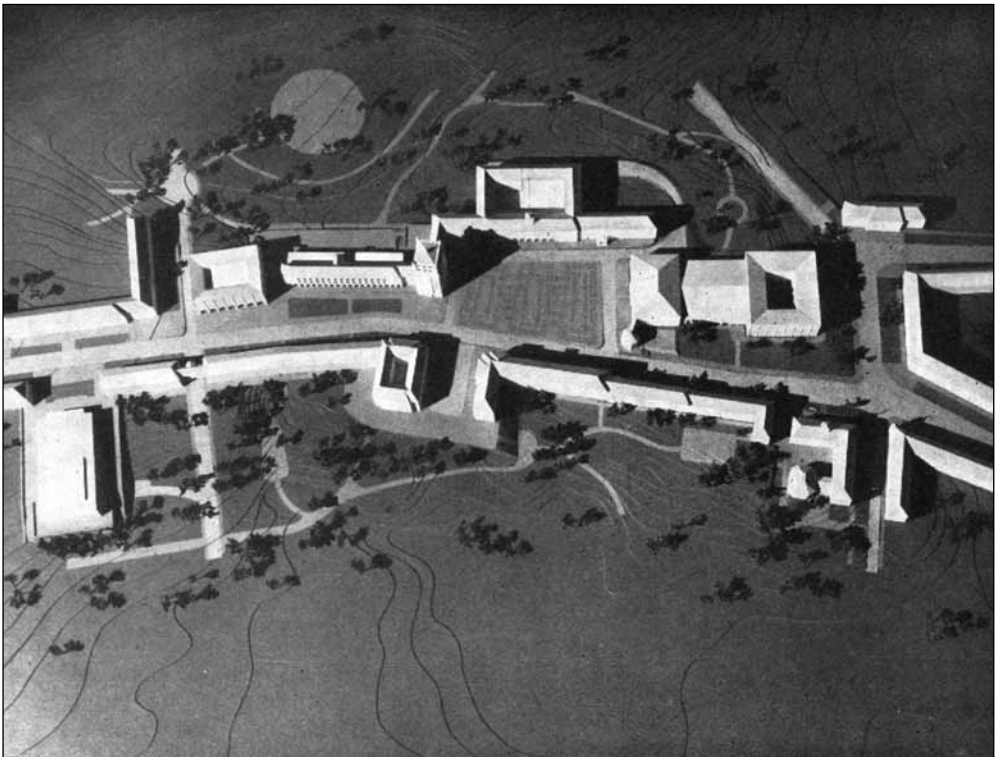

rista diákból, Sík-tanítványból és Radnóti barátjából, a kiváló folkloristából Rákosi egyik odaadó szövetségese, a tehetséges értelmiségiből a diktatúra kiépítésének robotosa.)

Miklós Péter tanulmányait nemcsak változatos témáik, olvasmányos stílusuk ajánlják könyvespolcunkra, hanem az a történelmi magatartás is, amely érződik az írásaiból: nem elégszik meg a már feltárt és

ismert adatokkal, hajtja az újabb források feltárásának vágya, a történelmi múlt pontosabb rajzának elkészítése is. Buzgalma nyomán a szegedi egyetem Csongrád Megyei Levéltárban őrzött állagai, – eddig nem vagy kevéssé ismert – iratai, valamint a korabeli helyi és országos sajtó cikkei válhatnak a tudomány- és irodalomtörténet-írásunkat gazdagító kutatási eredményekké.

(Miklós Péter: A szegedi bölcsészkar Radnóti Miklós diákéveiben. Tanulmányok Radnóti-ról, kortársairól és a szegedi egyetemről. Radnóti Szegedi Öröksége Alapítvány, Szeged – Szabadka, 2011. ISBN 978-963-08-0689-3)

Bolvári-Takács Gábor

Thália hatalma és a hatalom

A művészetek történetét az ideológiai meghatározottság a legrégebbi idők óta jellemzi. Fülep Lajos már 1923-ban megfogalmazta, hogy a művészet örökkévalóság-jellegű formái világában a világnézet az igazi történeti fogalom, és minden olyan vállalkozás meddő, amely az egyéniségek, temperamentumok különféleségéből akarja értelmezni a művészetek alakulását. Az ideológiai kapcsolat meghatározta egyrészt a művészetek helyét a társadalomban, másrészt a politikai-gazdasági hatalom gyakorlói és a művészek viszonyát egymáshoz. Hauser Arnold ezzel összefüggésben úgy vélte, hogy a művészetben az irányzatosság nemcsak azért jogos és szükségszerű, mert a művészi alkotómunka elválaszthatatlanul összefonódik a társadalmi gyakorlattal, hanem azért is, mert a művészet mindig rá akar beszélni valamire, tehát nem érheti be a pusztá ábrázolással.

Ilyen értelemben a közelmúltban megjelent *Színház és diktatúra a 20. században* című tanulmánykötet ismert művészetpolitikai körülményeket tárgyal. Megközelítésmódja mégis újszerűen hat, hiszen a kérdéskör effajta feldolgozása a hazai szakirodalomban egyedülálló. Különösen azért, mert nem egyszerűen a fasizmus vagy a kommunizmus felől közelít a témához, hanem szintézisre törekszik: a mögöttünk hagyott évszázad színháztörténeti folyamataiba építve mutatja be az európai országokban és az Egyesült Államokban

fellelhető diktatórikus korszakokat, illetve vonásokat.

A kötet első részében Nyugat- és Észak-Európa országait vehetjük szemügyre. Győri László a *Színház a Harmadik Birodalomban* c. tanulmányában a színháznak a náci Németországban betöltött kiemelkedően fontos szerepét elemzi. Klaus Mann *Mephisto*ja, illetve Szabó István ebből készült Oscar-díjas filmje óta a weimari köztársaság, illetve a hitleri állam színházpolitikai eseményei a hatalom és a művész viszonyának örök kérdéseit is szimbolizálják. Török Tamara „az olasz színház és a fasizmus érdekházasságát” dolgozta fel. Mussolini a hatalomra kerülése után azonnal felismerte a művészetek szerepét, s erre konkrét színházi programot is kidolgoztak, a „tömegek színháza” elterjesztésére. Lakos Anna *A francia színház a német megszállás alatt* c. írásában a németek által okkupált területek és a Pétain-féle Vichy-bábállam színházpolitikájába egyaránt bepillantást enged. Az Észak-Európát vizsgáló közlemény Domsa Zsófia tollából született, s a világháború fősodrától távolabb eső régiót vizsgál. A „*Harc a sötét hatalom ellen*” *Skandináv színház és színházi emberek a II. világháború éveiben* c. cikke mindössze öt év (1940–45) eseményeit veszi sorra. Dánia és Norvégia megszállásának történetében sok az azonos momentum, Svédország ugyanakkor – formálisan – semleges maradt, így az államok színház-

történetében akadtak különbségek. A svéd művészek körében jelen volt a németekkel szimpatizáns vonal, míg a másik két országban már a harmincas évektől komoly antináci szemlélet bontakozott ki. Az első rész befejező írásában Kiss Tamás Zoltán a fasizmus fénykorát időben meghaladó periódust tárt fel. A „*Csend! Csend, ha mondom! Csend!*” A spanyol színház a Franco-korszakban (1936–1975) c. közlemény a hetvenes évek közepéig kalauzol bennünket, személetesen ábrázolva egy magát Európán kívül rekesztő európai ország színházpolitikai viszonyait.

A második rész egyetlen írásmű. Lengyel György *Kísértet járja be – Amerikát. Az Amerika-ellenes Tevékenységet Vizsgáló Bizottság / Az amerikai színház és film* című, félszáz oldalas elemzése rendkívül fontos kérdéseket vizsgál. A mccarthyizmussal Martin Ritt *The Front* c. (nálunk *A jónevű Senki* címmel bemutatott), 1976-ban készült filmje – elsősorban Woody Allen alakítása miatt – fájdalmas humorral nézett szembe. Lengyel György tanulmánya – gazdag jegyzetapparátussal – történeti kontextusban dolgozza fel a kérdéskört. Az Amerikai Egyesült Államok színház- és filmművészetében máig erőteljes nyomot hagyó politikai boszorkányüldözés nem fogható föl pusztán antikommunista hidegháborús hisztériaként (noha tudjuk, hogy az ötvenes évek tudományos-fantasztikus filmjeinek ideológiai hátterében is sok tekintetben a Szovjetuniótól való félelem húzódott meg), hiszen a szóban forgó bizottságot már 1938-ban felállították – igaz, akkor még ideiglenes jelleggel. A jelenség kiteljesedéséhez kellett persze egy elvakult politikus (Joseph McCarthy wisconsinai republikánus szenátor), de a megértéséhez belpolitikai (republikánusok vs. demokraták), faji (antiszemitizmus), gazdasági (filmipar) és tömegkommunikációs (sajtóvisszhang) szemponto-

kat egyaránt figyelembe kell vennünk. A tanulmány kronologikusan követi végig az események alakulását, külön alfejezetet szentelve Charlie Chaplin, Ronald Reagan, Bertold Brecht, Elia Kazan, Orson Welles és Arthur Miller ügyének.

A könyv III. része a Szovjetunió és a balti államok színházpolitikájáról tartalmaz közleményeket. Elsőként Kiss Ilona elemzi a húszas-ötvenes évek szovjet viszonyait (*Tenyér és ököl, A sztálinizmus színháza 1927–1953*). A szerző a kulturális igazgatás és az állambiztonsági szervek hátlójában kialakuló struktúráját egy modell (a Művész Színház) és egy „antimodell” (a Mejerhold Színház) viszonyrendszerében mutatja be. Jaak Rähesoo Észtországról (*Az észt színház hosszú fogsága az elnyomó hatalmak börtönében*), Benedikts Kalnačs Lettországról (*A lett színház a totalitarizmus idején*), Aušra Martišiūtė pedig Litvániáról (*A kulturális ellenállás legendái a litván drámaírásban és színházban*) értekeznek. Mindhárom szerző alapvetően a balti államok szovjet uralom alatti időszakát (1940–91) tárgyalja.

A kötet negyedik részében az egykori szovjet blokk kelet-európai államairól kapunk képet, bár az egyes szerzők elemzéseikhez nem a második világháborút tekintették kiinduló pontnak. Győri László *Színház az NDK-ban* c. írása az alig negyven évet megélt „német munkásállam” színházpolitikai és színháztörténeti viszonyait taglalja. Balogh Géza *A gyökerestől kitépett fa. Cseh és szlovák színház és a német és a szovjet megszállás alatt* c. tanulmánya a müncheni egyezménytől 1989-ig vázolja a színházügy legfontosabb fejleményeit, a fontosabb csomópontokra koncentrálna. Kötő József Romániáról írt, beleértve az erdélyi magyar színházszást is. *Politikum és esztétikum. Színház a totalitarizmus markában (1945–1989)* c. cikke szemléletes periódusokból építke-

zik: 1945–48: elveszett illúziók, 1949–60: kísértő évtized, 1960–71: a mítosz genezise, 1971–83: önvédelmi színház, 1983–89: a játszma vége. Gerold László az egykori jugoszláv térséget tűzte a tolla hegyére. *Az állami cenzúrától az utcaszínházig. Diktatúrák packázásai a délszláv térségekben 1920-tól máig* cím világosan jelzi, hogy földrajzi határoktól és államformáktól függetlenül a régióban egymást váltották a diktatúrák, alapvetően meghatározva ezzel a színházügy helyzetét. Pályi András *Szobaszínház és függetlenségi eszme. Lengyel színház (1939–1989)* című tanulmánya az önálló lengyel állam bukásától a szovjet befolyás végéig terjedő fél évszázadot elemzi. Tudjuk, hogy az egymással szemben álló Németország és Szovjetunió (akárcsak korábban Poroszország és Oroszország) Lengyelország felosztásában mindig nagyszerűen megértette egymást. Nem meglepő tehát, hogy a szerző a lengyel színházpolitikát nem kronologikusan, hanem a nagy egyéniségek diktatúrákon átívelő munkásságán mutatja be. A kötet utolsó blokkja a hazai viszonyokat

követi nyomon, sajnálatos, hogy nem teljes értékűen. Gajdó Tamás *Színház és diktatúra Magyarországon 1919–1962* című nagy ívű áttekintésének kezdőpontja a Tanácsköztársaság, végpontja nem csupán a kádári konszolidáció, hanem egy fontos színház történeti dátum: a Nemzeti Színház 1945-től vezető Major Tamás igazgatói posztról történt távozása. A témához, mintegy epilógusként, két szerző csatlakozik: Lengyel György a forradalomtól 1970-ig tekinti át a hazai színházi viszonyokat, Radnóti Zsuzsa pedig a 70–80-as évekről írt. Mindketten vázaltszerűen, a főbb csomópontokat kiemelve, forrásokat nem vagy alig megjelölve. A téma tehát messze nem kidolgozott és további kutatásra vár. A 20. századi diktatúrákban a művészetet használták politikai döntések legitimációs eszközeként. Alapfunkciója a propagandisztikus-mozgósító kategória felé tolódott el. Az ismertetett kötet jól példázza, hogy egyes művészetpolitikai jelenségek a hasonló történelmi helyzetekben, országoktól függetlenül, mindenhol egyformán megjelennek.

(Színház és diktatúra a 20. században. Szerkesztette: Lengyel György. Társszerkesztő: Radnóti Zsuzsa. Corvina Kiadó – Országos Színház-történeti Múzeum és Intézet, Budapest, é.n. (2011) ISBN-978-963-13-5991-6. A cikk az OTKA K81672 számú kutatás keretében készült.)

Fittler Katalin

Bónis Ferenc emlékkönyv

A kerek számú születésnap vagy a halálozás évfordulója alkalmából megjelentett emlékkönyv (Festschrift) tűnő félben van napjaink könyvkiadási gyakorlatában. Helyét inkább az előadássorozatok váltják fel, amelyeknek anyaga később az esetek többségében szakfolyóiratban lát napvilágot – változatlanul (amennyiben az alkalom ihlette munkáról van szó), vagy kibővíve (amikor a felolvasáshoz kellett időkorlátok közé szorítani a terjedelmesebb munkát). Éppen ezért valamennyi sikeres vállalkozásért, amely írásos köszöntésre vállalkozik, csak hálásak lehetünk. Így ezért a kötetért is.

Bónis Ferenc (eddig, s korántsem befejezettek tekinthető) zenetörténeti életműve kétségkívül megérdemli a szakmabeliek illyesfajta igyekezetét, erőfeszítését, s minden bizonnyal örömmel tölti el az ünnepeltet, aki maga megannyi tisztelgő kötetet szerkesztett (leginkább egykori tanárainak), hogy ezúttal megajándékozottként lehet birtokosa egy új kiadványnak. Öröm ez akkor is, ha némely írást már ismert, netán épp általa életre hívott rendezvényekre születtek, hiszen nem idegen tőle a kodályi gondolatmenet, a „legyen a zene mindenkié” folytatásaként a „legyen a zenetörténet mindenkié” kiterjesztése mind szélesebb olvasótáborra.

A kötet szerkesztését Ittész Mihály vállalta. Anyagának összeállítása aligha jelenthetett gondot számára, hiszen (Bónis munkatársaként) mind az ünnepelt mun-

kásságát, mind pedig a vele munkakapcsolatban állók táborát ismerhette. Önként kínálkozott a tematika is, amely a könyv java részét felöleli, egyrészt *A 19. század zenéje – akkor és most*, másrészt *a 20. század – Bartókról, Kodályról és a népzene-ről*. Természetesen rugalmas határokkal, egy-egy felkért kutató témajavaslatának megfelelően.

Az emlékkönyvek afféle „zsákbamacskának” tekinthetők, éppen a tematikus határok széles értelmezése következtében. Meglepő olvasnivalókat kínálnak néha, nemcsak a laikus érdeklődőknek, hanem a szakmabelieknek is. A szerzők sorában ismert és ismeretlen nevek sorjáznak, a tematika rendkívül gazdag. Kortörténet, műfaj történet, rész-problémák mélyfűrészes átvizsgálása – hogy csak néhány alaptípust említsek. Néha egy-egy tanulmány elolvasásakor elcsodálkozunk: ilyen szempontok kiragadásával is lehet újabb, átfogó tanulságokhoz jutni?

Ittész Mihály szerkesztői munkája korántsem irigylésre méltó. A szerző-gárda kiválasztását követően óhatatlanul is életbe léphetett a tekintély-elv, a szakkutatónak kijáró tisztelet, amely arra készítette, hogy érintetlenül (vagy legfeljebb minimális beavatkozásokkal) közölje az írásokat. Sajnos igencsak vegyes az eredmény; javítatlanul maradtak elírások, pontatlan hivatkozások stb. Nem merült fel a jegyzetanyag (vagy akár a bibliográfiai hivatkozások) egységesítésének még csak a szándéka

sem, ami voltaképp tiszteletlenségnek is minősülhet, ismervé Bónis Ferenc minuciózus szerkesztői műgondját. Az csak a szakmabelit zavarja, hogy nem mindig derül ki, kitől származnak a fordítások, új írásról van-e szó, vagy korábbi előadás jutott itt nyomtatott megjelenési lehetőséghez. S aki közlőről megtapasztalta Bónis szöveggondozási módszereit, mosolyogva képzelel el: mi maradna mindebből, következetes lektorálási tevékenysége nyomán.

De hát ajándék kötet nem lektorálásra való – s próbáljuk figyelmünket kizárólag az újonnan megszerezhető ismeretekre irányítani! Az írások nemcsak műfaj szerint különbözőek, hanem terjedelmüket, érvényességi körüket illetően is. Ugyanakkor nem tagadhatjuk, hogy néha épp a részletekben elmélyül, az anyagra érezhetően sok időt szánó munkák is izgalmas olvasmányt jelentenek.

Népszerű olvasnivalót kínál Gombos László (*Erkelék és Huberék – A magyar zenei élet erőviszonyai a 19. század második felében*), s tiszteletre méltó vállalkozás Eöszé Lászlóé, aki a karmester Kodály Zoltán portréját vázolja fel, levelek és a korabeli sajtódokumentumok tükrében. Egyedül nála szerepel az az olvasóbarát megoldás, hogy a főszövegben magyarul olvasható idézetek eredetije a jegyzetanyagban eredeti nyelven szerepel (sajnos, pontatlan jegyzet-számozással). A muzsikusz-olvasó számára különleges csemege Domokos Mária írása (*Az „Árgirus”-dallam és verbunkos rokonsága*), amely áttekinthető kotta-illusztrációjával arra készíti az olvasót, hogy hangokra fordítsa a prózai elemzést. A tisztelgők sorában nem kis számban szerepelnek külföldiek,

ami Bónis pályájának ismeretében korántsem meglepő (nem mindig derül ki, hogy kinek a munkája a – különböző színvonalú – fordítás).

Annnyiből korántsem hálás a szerkesztő feladata, hogy gyakorlatilag kevés érdemi beleszólása van a megküldött, közlésre szánt anyagokba. Mégis, ennél sokkal drasztikusabb beavatkozásokra lett volna szükség, hogy plasztikusabban érvényesüljön a tényleges mondanivaló, s eltűnjenek a közhelyesítő, méltatlan jelzők. Következetelen az idézetek forrásmegjelölése; néhány szerző az ünnepelt munkáit tekintette alapvető szakirodalomnak, míg mások az ősnymotatványokra való hivatkozás mellett döntöttek.

Úgy tűnik, a szerkesztés munkáját Ittész Mihály inkább csak „felvállalta” – igazi közreműködése a Bónis Ferencről alkotott „pálya-kép”, s vélhetőleg tőle származik az ünnepelt zenetudományi munkáit áttekinthető jegyzék.

Fellapozva a kötetet, az ünnepelt portréját látjuk, Gerzson Pál olajfestményét. A köszöntőt Kodály Zoltánné írta, majd *Tabula gratulatoria* következik, olyanok köszöntése, akikkel – többrétű – szakmai kapcsolatban állt az ünnepelt. Egykori tanárának, Szőnyi Erzsébetnek alkalmi darabja (afféle modern Albumblatt) a névbetűit foglalja kottába, majd egy külföldi munkatárs, Herbert Vogg sorai zárják a protokolláris fejezetet.

A köszöntéshez ezúton csatlakozik a zenetudományi tanszagnak az az egykori hallgatója, akinek nemcsak indexében szerepelnek Bónis Ferenc jelesei, hanem aki első (és főállásúként egyetlen) munkahelyét, a Magyar Rádió szerkesztői tisztét is az ő meghívásának köszönheti.

(Részletek az egészhez. Tanulmányok a 19. és 20. század magyar zenéjéről. Emlékkönyv a 80 éves Bónis Ferenc tiszteletére. Szerkesztette: Ittész Mihály. Argumentum Kiadó, Budapest, 2012)

A Zempléni Múzsza 2013. évi XIII. évfolyamának összesített tartalomjegyzéke

Tudomány és társadalom

- Czoch Gábor: Kassa az európai migrációs folyamatokban (1781–1848) (4/5–13)
 Dáné Tibor Kálmán: A népfőiskoláról erdélyiesen (3/26–30)
 Gerner Zsuzsanna: Közép-európai etnikai leporelló (4/28–31)
 Jakab István: Anekdoták pataki diákéveimből (4/32–36)
 Koncz Sándor: Felvillantások Alsóvadásról (2/31–45)
 Kupa László: A szociológus Rézler Gyula és kálváriás nemzedéke (3/16–25)
 Miklósi Márta: A kriminálandragógia európai gyökerei és hazai története a 20. század közepéig (1/21–29)
 Miklósi Márta: A kriminálandragógia Magyarországon a 20. század második felében (4/14–27)
 Molnár Márton: Katolikus és protestáns irodalomszemlélet az 1920–1930-as években. Keresztény irodalmi műhelyek és reformtörekvések (1/30–39)
 Pomogáts Béla: Anyanyelvi Konferencia – egy szellemi műhely küldetése (1/5–20)
 Szathmáry Béla: Kövy Sándor emlékezete (2/15–21)
 Takács Ádám: A kritika kulturális funkciója a humántudományokban (3/5–15)
 Takács Béla: Reformátusok Magyarországon. Művelődéstörténeti áttekintés a reformációtól a rendszerváltásig (2/5–14)
 Tarján Tamás: Apa, atya, fiú. Egy motívum Hubay Miklós életművében (2/22–30)
 Török Imre: Válaszúton a magyar felsőoktatás (3/31–44)
 Viga Gyula: Balassa Iván, a sokoldalú néprajztudós. Emléksorok halálának tizedik évfordulóján (1/40–44)

Művészet

- Fittler Katalin: Bónis Ferenc ikerkönyvei Bartókról és Kodályról (1/67–69)
 Forgács D. Péter: A magyarok és az osztrákok imázsa az eredeti *Cigánybáró*-változatokban (1/45–50)
 Haffner Anikó: Színésznők közéleti szerepben. Életutak a 20. századból (2/59–69)
 Harsányi László: Az Országos Magyar Izraelita Közművelődési Egyesület és a Művészakció (1939–1944) (3/51–64)
 Jálics Kinga: „Álljunk fel egy nagy körbe, fogjuk meg egymás kezét!” Zsuráfszky Zoltán pályaképe (1/51–56)
 Marczi Mariann: A tokaji bor dicsérete. A Tokaj-Oremus borászat zenei gyűjteményéről (4/65–70)
 Retkes Attila: Az operett az ötvenes évek Magyarországon (3/71–72)

Sohár Pál: Csúcspontok Wagner zenedrámáiban (4/37–50)
Soós Imre: Fery Antal grafikművész élete és munkássága (2/46–50)
Tóthpál József: Értokok évszázadai. A Honvéd Férfikar köszöntése (2/70–71)
Tusnady László: Giuseppe Verdi és az olasz irodalom (3/45–50)
Veress Dániel: Egy építész a betonba simult nemzedékből. Száz éve született Ázbej Sándor (4/51–60)

Szépirodalom

Asbóth Balázs: Welwitschia Mirabilis. „bodorodó levélzet” (4/83–85)
Bogdán József: A szagos mise után (4/87)
Bakonyi Péter: Ünnepek haván... (1/70–72)
Balogh Péter: Ember helyett (1/73)
Balogh Péter: Megrepedt táv (1/74)
Bende Tamás: felszínre hozni mindent (2/83–84)
Csontos Márta: Selsaving Instructions (4/86)
Farkas Arnold Levente: mi lesz a cím (2/82)
Farkas Arnold Levente: péntek (2/81)
Farkas Arnold Levente: részletek (2/80)
Fenyvesi Orsolya: A történetmondás kudarca (4/71)
Fenyvesi Orsolya: Gravitáció télen (4/72)
Fitos Adrián: Emptyfull4,3,2 (3/84–86)
Gergely Bori: A faház (3/83)
Gergely Bori: Rózsakert (3/82)
Jassó Judit: Altató mese a Napról és a Holdról (2/73–74)
Juhász Tibor: Melegebb öl (4/82)
Kántor Zsolt: A lélek varratai (3/76)
Kántor Zsolt: A nyelv a dolog elé siet (3/75)
Karap Zoltán: Fluxus-partitúrák regényíróknak (2/76–79)
Korpa Tamás: Lelakatolt szobák (2/72)
Maria Lutz-Gantenbein versei (*fordította: Cseh Károly*) (1/81–89)
Mezei Gábor: monstrum 17 (3/73)
Mezei Gábor: penge/szél (3/74)
Mezősi Miklós: Referansz (3/81)
Mezősi Miklós: Vers, mértékkel (3/80)
Nyerges Gábor Ádám: Fázhatok (2/75)
Nyirán Ferenc: Apróságok kicsiny tárháza 16. (4/73)
Nyirán Ferenc: Apróságok kicsiny tárháza 25. (4/74)
Oláh András: felébresztett félelem (3/88)
Oláh András: kivétel (3/87)
Pallag Zoltán: Nagyanyám nippetáskor (4/75–76)
Porkoláb Ádám: Mesélj nekünk, Krónikás! (2/85–87)
Szihalmi Csilla: áhítattal (4/80)
Szihalmi Csilla: csigaházrom (4/79)
Szűk Balázs: Könnyező (Egy népdalra) (4/81)
Tinkó Máté: Antwerpen műzsája (4/77)

Tinkó Máté: Meddőhálók (4/78)
 Ujvári Luca: Az utolsó három nap (1/75–80)
 Urbán Ákos: Bagyrag (részlet) (3/77–79)

Szemle

Arany Lajos: Természeti igazságok – három sorban (3/92–94)
 Bába Szilvia: Az „együtt” jellemzői Közép-Európában (1/101–103)
 Bolvári-Takács Gábor: A Debreceni Egyetem száz éve (1/98–100)
 Bolvári-Takács Gábor: Kozma Tamás szelíd önéletrajza (3/89–91)
 Bolvári-Takács Gábor: Thália hatalma és a hatalom (4/93–95)
 Bolvári-Takács Gábor: Új iskolatörténet Sárospatakról (2/88–92)
 Dancs László: A sárospataki faluszeminárium történeti tanulságai (3/95–96)
 Fazekas Csaba: Sorsok, pályák, históriák. Miklós Péter tudomány- és irodalomtörténeti tanulmányai (4/90–92)
 Fittler Katalin: Bónis Ferenc emlékkönyv (4/96–97)
 Horváth Attila: Egy hivatás fényei és árnyékai (2/93–94)
 Máriás József: Monodramák lépcsőin (1/94–97)
 Mihalovicsné Lengyel Alojzia: Újhelyi időutazás a múzsák nyomában (2/95–97)
 Szilaveczy Csilla: Szolgálat és költészet – hittel és humánussal (4/88–89)
 Vitéz Ferenc: Minőségteremtő nemzettudat. Bertha Zoltán könyvei (1/90–93)

Egyéb

A *Zempléni Múzsza* 2013. évi XIII. évfolyamának összesített tartalomjegyzéke (összeállította: Bolvári-Takács Gábor) (4/98–100)
 Egey Emese: Ötvenedik szám (2/2)
 Jakab István (1928–2013) (4/2)
 Számunk szerzői (1/104; 2/98; 3/98; 4/101)
Illusztrációk: Ázbej Sándor (4), Fery Antal (2), Országos Magyar Izraelita Közművelődési Egyesület képzőművészeti tárlatai (3), Zsuráfszky Zoltán koreográfiái (1)

(Az egyes tételek után zárójelben az évfolyamon belüli lapszám/kezdő–záró oldalszám, az illusztrációknál csak a lapszám olvasható. A tartalomjegyzéket összeállította: Bolvári-Takács Gábor)

Számunk szerzői

Asbóth Balázs 1989-ben született Debrecenben. A Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Karának tanári mesterszakos hallgatója, a Debreceni Egyetem Irodalmi Kör alapító tagja.

Bogdán József 1956-ban született Zentán. Római katolikus pap, nagykikindai plébános, költő (Vajdaság, Szerbia).

Bolvári-Takács Gábor PhD 1967-ben született Sáropatakon. Történész, művelődésszervező, jogász, a Honvéd Együttes Művészeti Nkft. ügyvezető igazgatója, a Magyar Táncművészeti Főiskola habilitált főiskolai tanára, lapunk alapító főszerkesztője.

Czoch Gábor CSc 1965-ben született Budapesten. Történész, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának habilitált egyetemi docense, a *Korall* főszerkesztője.

Csontos Márta 1951-ben született Győrben. Gimnáziumi tanár, költő, író, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Karának PhD-hallgatója.

Fazekas Csaba PhD, 1968-ban született Debrecenben. Történész, a Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Karának habilitált egyetemi docense, intézetigazgató, az *Egyház-történeti Szemle* szerkesztője.

Fenyvesi Orsolya 1986-ban született Szekszárdon. Költő.

Fittler Katalin 1952-ben született Mosonmagyaróváron. Zenekritikus, szakíró, tanár.

Gerner Zsuzsanna PhD 1963-ban született Szekszárdon. Germanista, nyelvész, a Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának habilitált egyetemi docense.

Jakab István CSc, PhD (1928, Nagyrácska – 2013, Révkomárom) Nyelvész, nyelvművelő, a pozsonyi Komenský Egyetem ny. tszv. egyetemi docense, a révkomáromi Selye János Egyetem óraadó professzora, lapunk tanácsadó testületének tagja.

Juhász Tibor 1992-ben született Salgótarjánban. Költő.

Marczi Mariann DLA 1977-ben született Sáropatakon. Zongoraművész, a Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem adjunktusa.

Miklósi Márta PhD 1979-ben született Debrecenben. Andragógus, művelődéskutató, a Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Karának tanársegéde.

Nyirán Ferenc 1951-ben született Debrecenben. Költő.

Pallag Zoltán 1978-ban született Székesfehérváron. Író.

Sohár Pál 1936-ban született Budapesten. Széchenyi-díjas vegyész mérnök, az MTA rendes tagja, az ELTE Természettudományi Karának emeritus professzora.

Szihalmi Csilla 1988-ban született Szegeden. Költő.

Szilaveczy Csilla 1948-ban született Beregszászban. Művelődésszervező, a Magyar Kultúra Alapítvány (Budapest) volt alapítványi titkára.

Szűk Balázs 1960-ban született Egerben. Magyar-történelem szakos középiskolai tanár, médiakommunikátor, költő, prózaíró, a Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Karának néprajzos doktorjelöltje.

Tinkó Máté 1988-ban született Békéscsabán. Költő, szerkesztő, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának mesterszakos hallgatója.

Veress Dániel 1988-ban született Debrecenben. Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának PhD-hallgatója. A *Sic Itur ad Astra* és az *Apokrif* szerkesztője.

